

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK
LİSANS
TEZİ

1980 SONRASI MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCEDE
DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM ALGISI
"TÜRK YURDU" VE "TÜRKİYE GÜNLÜĞÜ" ÖRNEĞİ

FATİH MEHMET BAKIRTAŞ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
SOSYAL YAPI VE SOSYAL ÇALIŞMA BİLİM DALI

MAYIS 2016

**1980 SONRASI MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCEDE DEMOKRASİ VE SİVİL
TOPLUM ALGISI “TÜRK YURDU” VE “TÜRKİYE GÜNLÜĞÜ” ÖRNEĞİ**

Fatih Mehmet BAKIRTAŞ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİMDALİ
SOSYAL YAPI VE SOSYAL ÇALIŞMA BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MAYIS 2016

Fatih Mehmet Bakırtaş tarafından hazırlanan "1980 Sonrası Milliyetçi Düşünce'de Demokrasi ve Sivil Toplum Algısı: Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü Örneği" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında Sosyal Yapı ve Sosyal Çalışma Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Erdiñ Yazıcı

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan : Prof. Dr. Aydın Başbuğ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Doç. Dr. Mustafa Öztürk

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: 13/06/2016

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatih Mehmet BAKIRTAŞ

1980 SONRASI MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCEDE DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM
ALGISI: “TÜRK YURDU” VE “TÜRKİYE GÜNLÜĞÜ” ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatih Mehmet BAKIRTAŞ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mayıs 2016

ÖZET

Türkiye’de milliyetçilik düşüncesi 19. Yüzyılın sonlarından itibaren siyasi alanda etkisini göstermeye başlamış ve İslamcılık ve Garpcılık düşünce akımları gibi Osmanlı Devleti kurtuluş reçeteleri arasında yer almıştır. Avrupa toplumlarına istinaden milliyetçilik Türkler için geç kalmış bir ideoloji olmuştur. Her ne kadar geç kalmış bir düşünce olsa da özellikle ulus-devlet prensibi etrafında kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile beraber etkili ideolojilerden biri haline gelmiştir. Milliyetçi düşünce Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren çeşitli alt dallara ayrılmış ve tarihsel sürecin getirileri ve ihtiyaçları doğrultusunda belirli dönüşümlere uğramıştır. Ancak Cumhuriyet dönemi milliyetçilik deneyimi kendiliğinden meydana gelen öncesiz bir ideoloji değildir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönem tartışmalarının mirasını almıştır. Bu tezde, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden Türkiye Cumhuriyeti’ne kadarki süreç içerisinde milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve Cumhuriyet rejimi boyunca geçirdiği tartışmalar konu edinmektedir. Bu doğrultuda, siyasi çevre ve yazın hayatında karşılaşılan başlıca milliyetçilik tartışmaları incelenmekte ve milliyetçiliğin bugüne kadar aldığı biçim ve oynadığı rol ele alınmaktadır. Ardından Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergilerinin konu dağılımı esas alınarak, 1980’lerden itibaren milliyetçilik geçirdiği dönüşüm tartışılmaktadır. Tezin temel savı, Türkiye’de milliyetçiliğin tarihsel gereklilikler ve uluslararası konjonktürden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği ve 1980’li yıllardan itibaren demokrasi, özgürlük ve sivil toplum kavramları ekseninde dönüşüme uğradığıdır.

Bilim Kodu : 2.504

Anahtar Kelimeler : Türkiye’de Milliyetçilik, Türk Yurdu, Türkiye Günlüğü,
Demokrasi, Özgürlük, Sivil Toplum

Sayfa Adedi : 108

Tez Danışmanı :Doc. Dr. Erdinç YAZICI

DEMOCRACY AND CIVIL SOCIETY PERCEPTION IN NATIONALIST
IDEOLOGY AFTER 1980s: “TÜRK YURDU” AND “TÜRKİYE GÜNLÜĞÜ”
SAMPLES

(Master's Thesis)

Fatih Mehmet BAKIRTAŞ

GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

May 2016

ABSTRACT

Nationalism in Turkey has taken effect in political stage since the late 19th century and remained one of the emancipation recipes of the Ottoman Empire as other movements of thought such as Islamism and Westernism. Turkish Nationalism appeared late compared to European communities. Although it was a late ideology, it has been one of the most influential ideologies especially with the establishment of the Turkish Republic centered on the principle of a nation-state. Since the beginning of the Republic, nationalist discourse has been fractioned into sub-categories and transformed with regard to the consequences and necessities of the historical process. However, the Republican experience of nationalism was not an immediate ideology without a previous history. It inherited the discussions about nationalism emerging in the late Ottoman Empire. In this dissertation, the rise of nationalism from the late Ottoman period to the Turkish Republic and the debates on nationalism throughout the Republican regime are mentioned. In this context, the major discussions about nationalism within the political environment and literature are analyzed and the shape and role of nationalism to date is considered. The transformation of nationalism since the 1980s based on the content distribution of two journals- Türk Yurdu and Türkiye Günlüğü- is additionally examined. The main thesis of the dissertation is that nationalism in Turkey needs to be evaluated in accordance with the historical necessities and international conjuncture as well as its transformation since the 1980s on the axis of democracy, liberty and civil society.

Science Code :2.054

Key Words : Nationalism in Turkey, Türk Yurdu, Türkiye Günlüğü, Democracy,
Liberty and Civil Society

Page Number : 108

Supervisor : Assist. Prof. Dr. Erdinç YAZICI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE 1980’E KADAR MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCE

1.1. 19. Yüzyılın Başından 1946’ya Türkiye’de Milliyetçi Düşünce	7
1.1.1. Osmanlı Devleti Son Dönemi Milliyetçi Düşünce.....	7
1.1.2. Cumhuriyet Dönemi Milliyetçi Akımlar	15
1.1.2.1. Resmi Milliyetçilik	15
1.1.2.2. Irkçı Yaklaşımlar	19
1.1.2.3. Anadoluocu Yaklaşımlar	21
1.2. 1946’dan 1980’e Milliyetçi Düşünce.....	23
1.2.1. Ülkücülük	23
1.2.2. Türk-İslam Milliyetçiliği	25
1.3. 1980 Sonrası Milliyetçi Akımlar.....	29
1.3.1. Liberal Muhafazakâr Milliyetçilik	29
1.3.2. Aşırı Milliyetçilik (Aşırı Uç) ve Ulusalcılık Tartışmaları	32
1.3.2.1. Türkiye’de Aşırı Milliyetçilik Sinyalleri	32
1.3.2.2. Milliyetçi Hareket Partisi’nin Rolü	34
1.3.2.3. Ulusalcı Yaklaşım.....	35
1.3.3. 2002 Seçimleri ve Dönüşen Milliyetçilik Algısı	37

2. BÖLÜM

1980'DEN GÜNÜMÜZE MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCEYİ ETKİLEYEN TEMEL DİNAMİKLER: MÜDAHALELER, DEMOKRASİ, SİVİL TOPLUM VE PİYASA EKONOMİSİ

2.1. 1980 Darbesi'nin Siyasal Katılım ve Devletin Rolüne Yansımaları	41
2.2. Milliyetçi Düşünceyi Etkileyen Temel Dinamikler	43
2.2.1. Neo-liberal Politikalar ve Piyasa Ekonomisi.....	43
2.2.2. Sivil Toplum Kavramının Oluşumu ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	45
2.2.3. Demokrasi Söylemleri ve Demokratik Sürece Geçiş	50
2.2.4. Müdahale Süreçleri ve Krizler.....	54

3. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN DEMOKRASİ, ÖZGÜRLÜK VE SİVİL TOPLUMLA İMTİHANI: TÜRKİYE GÜNLÜĞÜ VE TÜRK YURDU DERGİLERİNDE ÇIKAN MAKALELER ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

3.1. 1980'lerle Birlikte Dünyada Temel Akımları Etkileyen Yeni Değişim Dinamikleri.....	59
3.2. Türkiye'de Milliyetçilik Tartışmalarının Temel Unsurları: Devlet, Güvenlik ve Milli Birlik Kavramları	62
3.3. Etnisite, Kürt Sorunu, Anayasa ve Piyasa.....	70
3.4. Yeni Eksen, Dönüşen Milliyetçilik Algısı: Demokrasi, Sivil Toplum ve Özgürlük	75
3.4.1. Dönüşümün İzleri: Türkiye Günlüğü Dergisi.....	83
3.4.2. Dönüşümün İzleri: Türk Yurdu Dergisi	86
SONUÇ.....	91
KAYNAKLAR	97
ÖZGEÇMİŞ	109

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3.1. Devlet Kavramının Türk Yurdu Dergisinde Kapsam Oranı (1987-2014).....	63
Şekil 3.2. Devlet Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014).....	65
Şekil 3.3. Güvenlik Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014).....	69
Şekil 3.4. Güvenlik Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014).....	69
Şekil 3.5. Etnisite Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014).....	71
Şekil 3.6. Etnisite Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014).....	72
Şekil 3.7. Anayasa Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014).....	73
Şekil 3.8. Anayasa Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014).....	73
Şekil 3.9. Piyasa Kavramının Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü Dergilerindeki Kapsamı (1989-2014).....	75
Şekil 3.10. Demokrasi Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014)	84
Şekil 3.11. Özgürlük ve Sivil Toplum Kavramlarının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014).....	86
Şekil 3.12. Demokrasi Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)	87
Şekil 3.13. Özgürlük Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)	89
Şekil 3.14. Sivil Toplum Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)	90

GİRİŞ

Milliyetçilik Türk milleti için geç kalmış; ancak günümüze kadar önemini korumuş bir ideolojidir. Milliyetçiliğin siyasi bir ideoloji olarak Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa topraklarında hızla yayılmaya başlaması imparatorlukların yıkılıp ulus-devletlerin oluşumuna zemin hazırlarken, Osmanlı Devleti'nin de ayrışmasını hızlandırmıştır. Avrupa'dan yükselerek gelen milliyetçilik dalgası önce Balkanlardaki farklı etnik toplulukların Osmanlı'dan koparak bağımsızlıklarını elde etmelerine, sonrasında ise merkez bürokratik ve aydın çevrede de görüş ayrılıklarına neden olmuştur.

19. yüzyılda Avrupa'daki Türkologların çalışmaları ve Rus topraklarından gelen Türk milliyetçilerinin düşünceleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti oluşumu içinde zuhur eden Türk milliyetçiliği, zamanla farklı dallara ayrılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren milliyetçilik düşüncesi devlet yöneticileri ve çeşitli entelektüel çevreler tarafından yeniden yorumlanmış ve bazı kavramlarla belli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Kimi topluluklar kan, ırk ve etnik köken gibi esaslarla milliyetçiliği ele alırken, kimileri ise işbirliği, milli birlik, millet bilinci ve dayanışma ya da bireysel özgürlükler, sivil haklar, demokrasi ve siyasi katılım gibi unsurlarla nitelendirmiştir.

Türkiye'deki milliyetçi akımların yönü dünyadaki gelişmelerden olduğu kadar iç dinamiklerden ve toplumsal deneyimlerden de etkilenmiştir. Bu duruma karşılık siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerden bağımsız olarak milliyetçi yaklaşımların yazın hayatında yer verdiği kavramlar da bulunmaktadır. "Devlet" ve "güvenlik" bu bağlamdaki kavramların önemli iki tanesi olarak kabul edilebilir. Türklerin yönetim geleneği, siyasi kültürü ve sosyo-politik konumu devletin varlığı ve bekası, milletin bütünlüğü ve güvenliği gibi konuların düşünsel hayatın ayrılmaz bir parçası yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden bu yana politik ideolojilerin ortaya çıkış nedeni ve şekli düşünüldüğünde devlet, güvenlik ve milliyetçilik arasındaki bağlantı beklenmedik bir sonuç olarak değerlendirilememektedir.

Tanzimat Dönemi ile başlayan Osmanlıcılık düşüncesi, II. Abdülhamid'in benimsediği Pan-İslam/İslamcılık politikası ve devamında ortaya atılan Türkçülük ve Turancılık gibi yaklaşımlar yıkılma tehdidiyle karşı karşıya kalan imparatorluğu kurtarma ve güvenliğini sağlama amacıyla oluşturulmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile yeni kurulan devletin

devamlılığı ve güvenliği maksadıyla, ulus-devlet ideolojisinin de doğal bir sonucu olarak kurucu aktörlerin başvurduğu yöntemlerden biri milliyetçiliği resmi ideoloji haline getirmek olmuştur. Bu nedenle, Türkiye’de milliyetçilik genellikle halk tabanlı toplumsal bir hareketten çok elit tabakanın öncülüğünü yaptığı devlet stratejisi olarak şekillenmiştir.

Diğer bir yandan, Türkiye’de ideolojik tartışmaları yönlendirip siyasi hayatı etkileyen oldukça önemli entelektüel bir çevre de mevcuttur. Bu aydınlar 19. yüzyıldan itibaren gazete ve dergi çıkararak ya da cemiyetler kurarak ideolojik akımlara yön vermişlerdir. Ayrıca yazın çalışmaları aracılığıyla daha önceki dönemlerdeki siyasi ve bürokratik çevreden farklı olarak yeni akımların toplumla iç içe geçmesini kolaylaştırmışlardır. Bu etkilerinden ötürü bazı dönemlerde devlet sansürü, durdurulma veya kapatılma gibi olaylarla karşı karşıya kalmışlardır. Dolayısıyla, Türkiye’deki milliyetçilik tarihinde yazın kültürünün etkisi oldukça fazladır. Bu nedenle, milliyetçi akımın genel hatları veya belli dönemlerde yaşadığı eksen kaymalarını incelemek için siyasi gelişmeler, partiler ve devlet politikalarının haricinde düşün hayatı üzerine de ayrıca çalışmaların yapılması gerektiğinin alana katkısı olacağı düşünülmektedir.

Tez Konusunun Tanımı

Bu tezde, milliyetçi düşünce kapsamında çeşitli araştırmalara konu olan Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergilerinde 1980’li yıllardan günümüze milliyetçilik düşüncesinin nasıl işlendiğine dair bir araştırma yapılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarından günümüz Türkiye’sine kadar geçen sürede milliyetçi düşüncüyü etkileyen temel iç ve dış dinamikler incelenerek son 30 yılda milliyetçilik akımına yön veren başlıca olgular tartışılmaktadır. Bu tartışma iki derginin içerikleri ve savundukları fikirler üzerinden yürütülmektedir. Yapılan araştırma sonucu, 1980’li yıllardan bu yana milliyetçiliğin etnik, Türkçü ve devletçi yaklaşımlardan demokrasi, özgürlük ve sivil toplum eksenine doğru kayma süreci açıklanmaktadır.

Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü Dergileri

Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergileri milliyetçi düşüncenin temsili açısından literatürde önde gelen dergiler arasında yer almaktadır. Her ikisi de 1980’li yılların sonundan itibaren aralıksız ve periyodik düzende yayın yapan hakemli dergilerdir.

Dergilerin diğerk bir önemi ise, yayın hayatları süresince önemli olaylar ve konular hakkında özel sayı veya yazılara yer vermeleridir. Böylelikle, okuyucuların güncel konulara düşünsel çevrenin yaklaşımına dair izlenim kazanmaları bakımından önemli rol oynamaktadırlar.

Türk Yurdu dergisi, 20. Yüzyıl Türk kültür hayatında en uzun süredir yayın yapan dergilerin başında gelmektedir (Karaer, 2011). 1911 yılında Yusuf Akçura tarafından kurulan derginin, bazı dönemlerde yayımına ara verilse de, kuruluşundan itibaren başlangıçtaki fikri temelleri ve amacına uygun şekilde faaliyetlerine devam ettiği düşünülmektedir (Gündüz, 2007: 78). Derginin çıkış sayısında amacını belirtmek için kullandığı ifadeler ve yayın hayatı boyunca yer verdiği yazarlar ve konular göz önüne alındığında öne çıkan düşünce Türk Milliyetçiliğidir. Belirtilen amaca göre derginin kurucu kadrosunun başlıca isteği şu şekildedir:

Türklüğe hizmet etmek, Türklere fayda dokundurmak istiyoruz. Maksadımız işte budur. Maksada erişmek için hangi yollardan yürüyeceğimizi, mecmuamızın münderecatı (içindekiler, y. n.) göstereceğinden, mesleğimizin teşrihini fazla buluyoruz. Tanrı yardımcımız olsun (Türk Yurdu, 1998: 11).

Başlangıçta Türk Yurdu Cemiyeti'ne bağlı olarak yayın yapan dergi, cemiyetin kapanmasından sonra Türk Ocakları'nın yayın organı haline gelmiştir (Üstel, 1997: 43). Yüzyılı aşkın süredir fikir hayatının bir parçası olan Türk Yurdu dergisi, bazı dönemlerde kesintilerle karşılaşmış olsa da 1987 yılından itibaren aylık sayılarıyla yayımını sürdürmektedir. Dokuzuncu dizin hayatı içinde olan derginin Temmuz 1997 480. Sayısında Bilim Kurulu oluşturulmuş ve Türk Yurdu hakemli dergi statüsü kazanmıştır (Karaer, 2011).

Türkiye Günlüğü Dergisi ise 1 Nisan 1989'da Mustafa Çalık'ın öncülüğünde "Gerçekleşmeyen Rüya: Demokrasi" başlıklı ilk sayısı ile yayın hayatına girmiştir. İlk sayıda, birey kimliği, Kemalizm, üniversitelerde demokrasi eğilimleri ve anti-demokratik düşünce gibi konular üzerine Mehmet Ali Kılıçbay, Vedat Bilgin ve Esat Öz gibi yazarlar fikirlerini belirtmişlerdir (Türkiye Günlüğü Bibliyografyası). "Üç aylık fikir ve kültür dergisi" olarak tanımlanan dergi, 1998 yılından itibaren hakemli dergi statüsündedir.

Türk Yurdu dergisi gibi Türkiye Günlüğü de milliyetçilik çizgisinde yayımlanan bir dergi olmasına karşılık temsil ettiği anlayışın “liberal milliyetçilik” olduğu ve çeşitli düşünce gruplarından ve akademik görüşten isimlere yer verdiği söylenmektedir (Güzel, 2005). İçeriğini geniş bir perspektifte tutmaya çalışan Türkiye Günlüğü dergisinde başlıca değinilen konular ulusal kimlik, çok kültürlülük, milliyetçilik, etnisite, siyaset, tarih ve demokrasidir. Bunların yanı sıra; seçimler, seçim süreci, ekonomik krizler ve anayasa oluşum süreci gibi gündemde önemli yer kaplayan tartışmalara da yer verilmektedir.

Dergilerin belirli akım ve ilkeler etrafında yayın yaptıkları göz önüne alındığında, tarihi süreçlerinin incelenmesi düşünce tarihinin oluşumu ve gelişimi üzerinde etkili rol oynadıkları düşünülmektedir. Bu nedenle, muayyen bir tarzı benimsemiş dergilerin sözcüğü konusu ideolojilerin tarihsel süreçteki nasıl şekillendikleri hakkında bilgi vermesi beklenmektedir. Bu doğrultuda, anayasal periyotta Üçüncü Cumhuriyet Dönemi olarak kabul edilebilecek 1980 sonrası Türkiye’de milliyetçilik düşüncesinin eğilimini incelemek için Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergilerinin konu dağılımları başlıklar altında değerlendirilmektedir. Seçilen başlıkların NVivo programından elde edilen istatistiksel sonuçlarına göre son otuz yılda Türkiye’deki milliyetçilik anlayışının temel odak noktaları tartışılmaktadır.

NVivo, QSR International tarafından üretilen kalitatif veri analizi yapmak üzere dizayn edilmiş bir bilgisayar yazılımıdır. Sosyal Bilimler, Eğitim Bilimleri, Psikoloji, Antropoloji, Sosyoloji veya İletişim gibi çok çeşitli alanlarda inceleme yapan ve genellikle metin odaklı ya da multimedya bilgilerine dayanan disiplinlerde toplanan verilerin analizini kolaylaştırmak adına üretilmiştir. Toplanan verilerin anlamlı bir bütün halinde dökümünü kolaylaştırmayı amaçlayan NVivo, seçili kelime ve cümleler üzerinden araştırmanın içeriği ile alakalı verileri sunmaktadır. Bu nedenle, NVivo yazılımının en önemli özelliği yapılandırılmamış bilginin yönetimini ve biçimlendirmesini sağlarken; bu bilgileri anlamlandırmaya yardımcı olmasıdır (Centre for Educational ICT, 2010: 2). Programın bu tezde yapılan çalışmaya katkısı ise Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergilerinin 1980’lerin sonundan buğuna kadarki metin birikiminde milliyetçilik ile ilişkilendirmek üzere seçilen belli kavramların bu zengin ancak düzensiz veri toplamında anlamlandırılmasını sağlamasıdır.

Bu doğrultuda, Türk Yurdu için 1987-2014 arası, Türkiye Günlüğü içinse 1989-2014 arası çıkarılan tüm sayılar programa yüklenmiş ve seçilen 11 kelimenin yıllara göre analizi yapılmıştır. Milliyetçiliğin son 30 yıldaki seyrinin hangi doğrultuda değiştiğini incelemek üzere “demokrasi, etnisite, anayasa, devlet, Kürt sorunu, özgürlük, güvenlik, milli birlik, sivil toplum, piyasa ve terör” kavramları üzerinden bir tartışma yapılmıştır. Bu kavramların belirlenen dönemde dergilerde değinilme oranlarına bakılarak milliyetçilik ve milliyetçi düşüncede yaşanan muhtemel eksen kaymaları sorgulanmıştır. 1980’den günümüze milliyetçilik anlayışında yaşanan eksen kaymasını belirleyen temel kavramları ayırt etmek için bazı sonuçların oluşması gerektiği düşünülmektedir. Bunlar:

- Bir kavramın sadece belirli birkaç yıl gündemdeki gelişmelere paralel olarak popülerlik göstermemesi,
- Ayırt edici özelliklerin belirlenen aralıkta her yıl belli bir oranda vurgulanması,
- Bir kavramın iki dergide her yıl belirli oranda yer bulmasının arkasında başka köklü nedenlerin olmaması (Örneğin; bu kavramların Türkiye’deki milliyetçilik algısında önceden beri var olmaması),
- Söz konusu kavramların kullanımındaki artışla ülke ve dünya gündemi arasında paralellik olması.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma, milliyetçi ideolojinin sadece siyasi boyutu değil; kültürel ve düşünsel yanına da değindiği için konuya farklı bir boyut kazandırarak alana katkıda bulunması beklenmektedir. Ayrıca, bu zamana kadar her iki dergi üzerine ayrı ayrı çalışmalar yapılmış ve dergilerin daha çok tarihsel süreci, yazar profili ve genel düşünceleri üzerinde durulmuştur. İki derginin karşılaştırmalı bir analizle son dönem düşün hayatına olan etkileri sorgulanarak milliyetçiliğin geçirdiği dönüşüm evresine açıklık getirdiği için önemli olduğu düşünülmektedir. Son olarak, çalışmada hem nicel hem de nitel yöntemlerden faydalanılması ve NVivo yazılımının kullanılması sosyal bilimlerdeki araştırma metotlarına çeşitlilik kazandırdığı söylenebilir.

Sınırlılıklar

Araştırma yaklaşık 30 yıllık yazın birikimini incelediği için dönemsel önem teşkil eden gündem maddelerinin milliyetçi düşüncede yaşanan kısa süreli dönüşümlerden ziyade genel bir eksen kaymasına odaklanmaktadır. Bu nedenle, yıllık analizlerden ziyade periyodik incelemeleri ele almaktadır. Düşün hayatının temsilcilerinin siyasi çevreyle olan etkileşimleri araştırma kapsamına dâhil edilmemektedir. Dergi yazarlarının biyografisi ya da kimliklerinden ziyade ideolojik değişimdeki rollerine odaklanıldığı için bu kısıtlamanın araştırma sonucunu çarpıtıcı bir etkisi olduğu düşünülmemektedir.

Araştırmada kullanılan NVivo programı dergileri başlık ve metin içeriklerinde kullanılan kavramların sayısal oranına göre grafiklediği için kavramların kullanılmadan aynı doğrultuda araştırma konusuna katkıda bulunan bazı içerikler araştırma kapsamı dışında kalmaktadır. Bu sınırlılığın en aza indirilmesi için nicel oranlara ek olarak dergilerdeki metinlerin ana temaları da gözden geçirilmiş ve nitel özellikleri de araştırma sonucuna yansıtılmıştır.

1. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980'E KADAR MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCE

1.1. 19. Yüzyılın Başından 1946'ya Türkiye'de Milliyetçi Düşünce

Sosyal ve siyasal bir varlık olarak toplum, değişik akımların etki ve yansımalarını belirli dönemlerde anlık gelişmeler olarak değil; tarihsel olayların neden-sonuç ilişkisi içinde evrimsel dönüşümüyle yaşamıştır. Fikirselsel her akım, kendinden önceki olay ve olguların izlerini taşıırken; takip eden sürecin öne çıkan gelişmelerinin de tabanını hazırlamıştır. Isaac Newton'un klasik mekaniğin temelini oluşturan hareketin üç yasasından birinci ve üçüncü olan metamorfik olarak sosyal ve beşeri bilimlerdeki toplumsal hareketleri açıklamakta da basit ama anlamlı bir özet sağlamaktadır.

Birinci yasaya göre, *“bir cisim üzerine dengelenmemiş bir dış kuvvet etkiledikçe, cisim hareket durumunu (durağanlık veya sabit hızlı hareket) korur.”* Toplumsal hareketlerde aslında durum benzerdir. İtekleyen bir güç ile bireyler, insanlar veya toplumlar hareket; yani değişim/dönüşüm içine girerler. Üçüncü yasada belirtildiği gibi, *“her etkiye karşılık eşit ve zıt tepki vardır”* (Cohen, 1971) varsayımı düşünsel akımların da ortaya çıkışını betimleyen ifadedir.

Ancak bu etki, her zaman toplumsal sınırlar içinde filizlenen bir faktörden kaynaklanmamış, dış etkenlerin de bir toplumun sosyal ve siyasal tarihinin üzerindeki etkileri söz konusu olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'deki milliyetçi düşünce Osmanlı Devleti'ndeki sosyo-politik durumun miraslarını taşımaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya çıkan milliyetçi düşünce akımlarının dünden bugüne bir perspektifle Osmanlı İmparatorluğu son dönem düşün hayatı göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

1.1.1. Osmanlı Devleti Son Dönemi Milliyetçi Düşünce

Milliyetçiliğin Türkiye topraklarındaki tarihi ve Türk Milliyetçiliğinin geçirdiği evrimsel sürecin başlangıcı 18.yy Osmanlı Devleti'ne kadar dayanmaktadır. Osmanlı'nın “Milliyetçilik” kavramıyla tanışması, 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçi hareketlerin Osmanlıya yansısıyla gerçekleşmiştir (Türköne, 1989: 35). İslâm

inanişında, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde mevcut olan "ümmeť ya da "millet" prensibi ve İslâm'ın kavim kültürünü reddedip, bunu bir "asabiyye" olarak nitelendirmesi, Türklerde milli bilincin gelişmesini geciktirmiştir. Düşünce alanında da ulus düşüncesinin ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak gelişen milliyetçilik, Türkçülük akımına dayalı olarak oluşmuştur. Millet denildiğinde Türk milletinin anlaşılması daha çok Batılıların etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Ancak millet sisteminin Osmanlı Devleti'nde etkili bir şekilde işlemesi toplumun etnik kimliklerine göre sınıflandırılmasından çok Müslüman ve gayrimüslimler olarak bölünmesine neden olmuştur. Bu nedenle, milliyetçilik Batı etkisiyle imparatorluk sınırlarında zuhur eden bir ideoloji olmasına karşılık Batı toplumlarına nazaran Osmanlı Devleti'nde daha geç cereyan etmiştir. İmparatorluk pek çok milletten meydana geldiği için, fethedilen tüm milletler sosyal asimilasyona tepki göstermiş; ancak devlet hala güçlü olduğu için bu tepkiler ilk etapta somut bir karaktere bürünmemiştir. Ülken'e (2008: 133) göre, milliyetçilik düşüncesi ilk olarak İmparatorluğu bölüp kendi milletlerini oluşturmak isteyen kişiler arasında yayılmıştır. Bu durumun aksine, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Türkler, milliyetçilik fikrinin var olan toplumsal düzeni sarsabileceği endişesiyle bu fire karşı çıkmışlardır.

18. yüzyılın sonları II. Abdülhamit devrinde, Osmanlılar Avrupa'nın maddi üstünlüğünü kabul etmiş ve bazı genç aydınları Büyük Britanya ve Fransa'ya göndererek bu ülkelerin bilim ve teknolojilerini incelemelerini istemiştir. Literatürde "Genç Türkler" olarak anılan bu genç aydınlar, bilim ve teknolojiye ziyade siyasi gelişmeler ve düşüncelerle ilgilenmişlerdir (Mardin, 2005: 14). Öncelikleri siyasi ve idari düşüşü durdurmak olmuştur. Böylelikle, Avrupa'nın siyasi, idari ve kurumsal değer ve niteliklerini benimsemenin İmparatorluğun çöküşünü engellemek ve yükselişini tekrardan sağlamak için gerekli hamle olduğunu düşünmüşlerdir.

Oysaki siyasi, kültürel, sosyal ve kurumsal uyarılama sadece belli bir elit zümrenin dönüşmesinden öteye geçememiş ve ne toplumu dönüştürebilmiş ne de gelişmiş bir toplum oluşturabilmiştir. Bu durumun nedeni ise, Avrupa'daki dönüşümün sosyal ve ekonomik sınıflar arasındaki mücadeleden kaynaklanmasına karşılık, Osmanlı'daki değişimin tepeden inme hayata geçirilmeye çalışılmasıdır. Genç Türkler, İmparatorluğa Batının ekonomik modeli, bilimi ve teknolojisini getirmektense, işte bu mücadelenin ürünü olan

sosyal ve siyasal kurumları uygulamaya çalışmıştır (Bakan ve Bırdışlı, 2010: 361). Dolayısıyla, her ne kadar Osmanlı'nın son dönemlerinde milliyetçilik-demokrasi-sivil toplum algısı üçlemesini tetikleyecek girişimlerde bulunulmaya çalışılsa da sivilden gelmeyen bir sivil toplum ve milliyetçilik anlayışının demokratik olamayışı doğal bir sonuç olmuştur.

Avrupa'daki milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı topraklarında kendini göstermesi sadece Genç Türklerin çabalarının ürünü olmamıştır. Toplumsal hareket olarak milliyetçilik, Balkan Hristiyanlarının “vatan”, “millet”, “hürriyet” ve “eşitlik” gibi kavramlardan etkilenmesinin nihayetinde milliyetçiliği ayrılıkçılık felsefesine dönüştürüp Osmanlı Devleti'nden çözüme teşebbüsleri şeklinde ortaya çıkmıştır (Saklı, 2012: 3). Nitekim bu teşebbüsler sonucunda, Osmanlı Devleti Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan, Sisam, Girit ve Rumeli'yi kaybetmiştir. Aynı etnik kökenden gelen sosyal gruplar milliyetçiliğin etkisiyle kendi milli devletlerini kurmayı başarmışlardır.

Balkanlardaki Hristiyan toplumların, yaşadıkları bölgelerde yaydıkları milliyetçilik düşüncesi İmparatorluk hâkimiyetine isyanın sonucu gibi algılansa da, Avrupa'daki düşünsel çağın getirisi olacak şekilde sivil toplum mücadelesinin örneği niteliğinde vuku bulmuştur. Bu durumun esasında Avrupa'da Rönesans ve Aydınlanma sonrası yaşanan entelektüel gelişime karşın Osmanlı düşünsel ve sosyal hayatının çağın eğilimlerini etkili bir şekilde takip edememesi olmuştur. Şer'i hukukta tüzel kişilerin tanınmaması, devletin eşitlikçi kalıtsal yapısı ve oldukça merkezîyetçi doğası aynı menfaati paylaşan gerçek manada özer toplulukların oluşmasını engellemiş (Kuran, 2004); bu nedenle de 19. yy'a kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda temsil kurumları oluşmamıştır (Özbudun, 1996).

Bununla birlikte, Osmanlı'daki sivil temsil grupları eksikliği Hristiyan Balkan toplumlarında büyük oranda kilise tarafından giderilmiştir. Bu gayrimüslim azınlık toplumlarının milliyetçilik ekseninde etrafında bağımsızlıklarını elde etmelerinde kilisenin rolü yadsınamaz boyutta olmuştur (Livianos, 2008: 251). Kilise sadece bireylerin ibadetlerini yaptıkları bir yer olmanın ötesinde siyasi ve sosyal bir aktör gibi hareket etmiştir (Turan, 1999: 289). Özellikle Yunan milliyetçiliğinin olgunlaşması ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasında Ortodoks Kilisesi adeta bir sivil toplum kuruluşu gibi faaliyet göstererek halka rehberlik etmiş, kaynak sağlamış ve milliyetçilik ideolojisini yaymış (Gazi, 2009: 92); böylece bir katalizör etkisi görmüştür.

İmparatorlukta belirgin çıkar grubu retoriklerinin oluşmaması, devletin bütünlüğünün ve merkezi yönetime olan bağlılığın korunması şeklinde yorumlanabileceği gibi sonuçları bakımından bu yorumun tersi durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin; Yunan milliyetçilik düşüncesi ve hareketinin oluşup yayılmasındaki temel faktörlerden bir tanesi Yunan entelektüellerinin Rönesans ve Aydınlanma sonrasındaki dönemde antik döneme hayranlık duyması ve kendi ulus kimliklerini inşa etme istekleri olmuştur. Nitekim asri eğilimler sonucu oluşan ilgi alanlarının temsilini sağlayabilecekleri etkili bir sivil toplum algısı ve örgütlenmenin olmaması Yunan azınlığının kendi sivil toplum örgütlerini kurmalarına neden olmuştur. 1814 yılında “Filiki Eteryası” (Dostluk Derneği) adlı örgüt, İmparatorlukta bu eksiklikten faydalanarak bildiriler yayımlamış ve Yunan milliyetçiliğini yayarak 1821’de Osmanlı’ya karşı ayaklanma başlatacak duruma gelmiştir (Clogg, 1976: 201-203). Ancak milliyetçilik düşüncesiyle bağımsızlığını ilan eden tek azınlık Yunanistan olarak kalmamış; Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Bulgaristan aynı akımla bağımsızlıklarını elde eden toplumlar olmuştur.

Peşi sıra meydana gelen Balkan Hristiyanlarının millet ve bağımsızlık mücadelesi ise, milliyetçiliğin Osmanlı entelektüelleri arasında yaygınlaşmasında geç kalındığının, gereksiz yere engellenmeye çalışıldığının ve İmparatorluğun benimsediği Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi diğer düşünce akımlarının da emelleri doğrultusunda kullanılmadığının ve böylelikle devlet aleyhine sonuçlanması olarak değerlendirilmiştir (Gökalp, 1976: 89). Diğer bir deyişle, adında “millet” kavramını içeren bir kavram olarak milliyetçilik halkın beklentileri ve birliğini tam anlamıyla idrak etmek ve tatmin edici bir cevap vermekten ziyade devleti, bilhassa hanedanlık egemenliğini korumak için savunmaya dayalı bir anlayışla oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti’nin 19. yy’da geçirdiği reform evreleri de düşünce akımlarının güç kaybını ve dağılmayı engellemeye yönelik hamleler olduğunu göstermektedir. Yunanistan’ın 1829 Edirne Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmasının ardından diğer gayrimüslim Balkan azınlıklarının devlete olan bağlılıklarını korumak adına 1839 Tanzimat’ın ilanı ile başlayan reform süreci millet sistemi ve toplumsal eşitliğin getirdiği sorunları çözmeye yönelik olmuştur (Küçük, 1985).

Tanzimat’ı takip eden süreçte, esas sorun millet algısı ve uygulaması üzerine olmasına rağmen, millet kavramını yeniden yapılandırmak adına Osmanlılık ya da Osmanlıcılık olarak ifade edilen bir kavram geliştirilmiştir (Roderic, 1997: 68). Osmanlıcılığın özünde, Fransız İhtilali sonrasında yaygınlaşan modern kimlik kavramından farklı olarak, etnik

doğallığı içermeyen bir anlam mevcuttu (Hocaoğlu, 1998). Osmanlılık ya da Osmanlılık düşüncesi Osmanlı Devleti'nde süregelen devlet-toplum ilişkisine yeni bir boyut kazandırarak "İttihad-ı Anasır" ilkesini getirmiştir. "Tüm unsurların birliği" anlamına gelen İttihad-ı Anasır projesi Osmanlı tebaası için çifte kimlik uygulamasını önermekteydi. Birinci kimlik (Alt Kimlik) "Özel Alan"ı (Private Sphere) ve ikinci kimlik (Üst Kimlik) de "Kamusal Alan"ı (Public Sphere) oluşturacaktı. Alt Kimlikler ile her vatandaş kendisini özgürce ifade ederken Üst Kimlik olan "Osmanlılık" herkesi kuşatacak ve herkesi birbirine bağlayan sağlam ve sarsılmaz bir ortak bağ olacaktı. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı temelli bu gayri tabii anlama göre, Osmanlılık devlet sınırları içinde yaşamakta olan tüm kişilerin önceki siyasi ve etnik kökenlerine bakılmaksızın genel itibariyle Osmanlı vatandaşı sayılmalıydı (Karpas, 1995: 28). Ne yazık ki bu tanım, Fransız İhtilalinin etkisi ile yükselen Milliyetçilik akımının kendi ulusal kimliğini oluşturma prensibine ters olduğu için Osmanlılık düşüncesi Hristiyan tebaa tarafından kimlik asimilasyonu olarak algılanmasına ya da bir otonomi ve bağımsızlık hazırlıklarının yapılmasına neden olmuştur (Kodaman, 1983: 177).

Osmanlı milliyeti siyasetinin İmparatorlukta beklenen etkiyi gösterememesi, millet siyasetinin II. Abdülhamid tarafından İslam dini ile harmanlanarak ümmet düşüncesiyle yoğrulmasına neden olmuştur. II. Abdülhamid, Tanzimat'ın temel düşüncesi İttihad-ı Anasır'ı "İttihad- ı İslam" ile değiştirilmesidir. Pan-İslam olarak da literatürde geçen bu siyasi ideoloji veya kimlik siyasetinin amacı hem İmparatorluk içinde toplumu bir arada tutan bir kimlik yaratmak hem de Halifelik makamıyla dünyadaki tüm Müslümanların liderliğini ve koruyuculuğunu üstlenmektir. Müslüman toplumların Avrupa zaptı altında olduğunu ve İslam'ın temel ilkelerinin yenileştirilmesiyle *ümmetin* birlik ve bütünlüğünün sağlanacağına inanılmaktadır (Karpas, 2001: 188). Rusya'nın Pan-Slavist politikasıyla Osmanlı İmparatorluğu içindeki azınlıkların haklarını koruması eylemlerine karşılık, II. Abdülhamid de Hindistan'daki Müslümanların geleceğini tayin etme, Hac görevini yerine getirecek Müslümanlar için Mekke ve Medine'ye giden yolları yenileme ve Kuran'ın kopyaları çoğaltarak Müslüman toplumlara dağıtma görevini üstlenmiştir.

Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik ve Türkçülük kavramlarının aktif bir şekilde tartışılmaya başlanmasından önce, Türk ve Türkçülük fikri Osmanlılardan çok Avrupalılar ve Araplar tarafından kullanılmıştır. Almanya, Fransa ve Avusturya'daki Avrupalı Türkologlar Türk milliyetçisi olmamalarına rağmen Türkleri, Türk kültürünü ve

Türklüğü araştırmaya başlamışlardır. Türkolojinin disiplin olarak Avrupa’da ortaya çıkmasının başlıca sebebi Aydınlanma Çağı ve Endüstri devrimi sonrası Avrupa genişlemeci politikası, emperyalizm ve sömürgecilik faaliyetleridir. Avrupalılar farklı etnik toplumların kökenleri, yaşam tarzları, kültürleri, dilleri ve sosyo-politik geleneklerini merak etmeye başlamışlardır. Orta Asya’da varlık göstermeye başladıktan sonra Çin kültürünü çalışan Sinologlar, bölgede ayrı bir Türk medeniyetinin olduğunu fark etmişlerdir. Fransız doğubilimci, Sinolog ve Türkolog olan Joseph de Guignes tarafından 1757 yılında çıkarılan *Histoire generale des Huns, des Mongoles, des Turcs el des autres Tartares occidentaux* (Hunlar, Moğollar, Türkler ve diğer Batı Tatarlarının Genel Tarihi) adlı kitap ancak bir yüzyıl sonra Osmanlıcaya tercüme edilmiştir.

Pan-Türkçülük’ün kurucusu olarak kabul edilen Avusturyalı oryantalist Armin Vambery Turancılık üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır. 1865 yılında *Travels in Central Asia* olarak yayınladığı İngilizce kitabıyla Orta Asya’daki gözlemlerini anlatmıştır. Turancılık ideolojisi Macaristan’da Panslavizm ve Pan-Alman akımlarına tepki olarak ortaya çıkmıştır ve Macarların Orta Asya Türk kökenli olduğunu iddia etmiştir (Doğan, 2007: 5). Fransız oryantalist Leon Cahun ise, 1896’da yayımlanan *Introduction à l’Histoire de l’Asie* (Asya Tarihine Giriş) adlı kitabında Türklerin ve Türk kültürünün İslamiyet’i kabul ettikten sonra yozlaştığını savunmuştur (Zeydanlıoğlu, 2008: 162). Tüm bu isimler ve çalışmalar daha sonra Osmanlı Devleti’nde ve Anadolu’daki Turancılık akımlarına örnek teşkil etmiştir.

Türk milliyetçiliğinin akımının dalgaları öncelikle Türk bölgelerinde kendini göstermiştir. 1883 yılında Kırım’da Gaspıralı İsmail’in *Tercüman* gazetesini kurup yazılarını aynı Türkçe ile yayınlaması ve Osmanlı’da da okunması ve “*Dilde, fikirde, işte birlik*” sloganı ile Türk dünyasında tek bir Türkçe kullanılması ve sivil nitelikli bir millet oluşturmak için Usul-i Cedit (yeni yöntem) hareketini başlatması (Öğün, 1998: 30) bu dalganın en önemli örneklerindendir. 1859’da Mirza Fethali Ahundzade’nin ilk Türkçe tiyatro eserini yayınlaması, Hüseyinzade Ali, Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura ve Melekzade Hasan Bey’in 1875’de Rusya’da ilk Türkçe gazete olan *Ekinci* gazetesini çıkarması Türk milliyetçiliğinin dünyadaki ilk yansımaları olmuştur (Saklı, 2012: 5).

Tüm bu gelişmelerin nihayetinde Osmanlı sınırları içinde de Türk milliyetçiliğinin etkilerinin görülmesi adeta kaçınılmaz hale gelmiştir. İmparatorluk kapsamındaki etnik

kimliklerin, ulusların, dinlerin ve dillerin çeşitliliğine paralel olarak savunulan Türk milliyetçiliğinin içerikleri de aynı çeşitlilikte ortaya çıkmıştır. Türkçülük fikrinin sistemli bir uygulama olarak ilk kez öne sürülmesi Yusuf Akçura (1998: 33-34) tarafından Türk birliği siyaseti ile gerçekleşmiştir. Bu siyasi görüşe göre, Osmanlı Devleti'ndeki Türkler din ve ırk olarak birbirine bağlı hale gelmeli ve dil, ırk, gelenek ve çoğunlukla dini özellik olarak da aynı nitelikleri taşıyan Asya kıtası ile Doğu Avrupa'daki Türklerle birleşmelidir.

Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Ahmet Mithat Efendi tarafından benimsenen bir başka yaklaşıma göre, Türk milliyetçiliği Selçuklu ve Osmanlı'nın kökenlerinin dayandığı "Kayı" boyu, Anadolu Türklüğü ve tüm imparatorluğu içine alacak "Osmanlılık" bir arada değerlendirmeli ve Osmanlı Milliyetçiliği oluşturulmalıdır (Kushner, 1979: 60). *İkdam* gazetesi yazarlarının (Necip Asım Bey, Veled Çelebi, Fuad Raif ve Emrullah Efendi) görüşü ise "Ari Türkçe" felsefesi etrafında şekillenmiş ve dildeki Arapça ve Farsça kelimelerin çıkarılması gerektiğini savunmuştur. 1897'de *Asır* gazetesinde yayınlanan Mehmet Emin Bey'in "Cenge Giderken" başlıklı şiiri dine ve soya dayalı bir Türklüğün önemini vurgulamıştır.

Osmanlı'da Türk milliyetçiliğinin örgütlü bir şekilde tartışılması ise II. Meşrutiyet Dönemi'nin sağladığı serbestlikler sayesinde mümkün hale gelmiştir. 1908'de Yusuf Akçura, Necip Asım ve Veled Çelebi politik maksatlar haricinde sosyo-kültürel niyetlerle, Türk edebi ve sanatsal tarihinin araştırılması üzere "Türk Derneği'ni" kurmuşlar; ancak dernek kısa bir süre sonra 1911'de kapanmıştır (Darendelioğlu, 1968: 40). Aynı yıl Mehmet Emin Bey'in (Yurdakul) önerisi ve girişimleri ile Türk Yurdu kurulmuş; 1912'de derginin kadrosuna Ziya Gökalp de girmiştir (Akçura, 1978: 212). Örgütsel anlamda bir diğer önemli gelişme ise, Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin isteğiyle 1912 yılında Türk Ocağı'nın kurulması olmuştur. Ocağın 2. Maddesi derneğin amacını açıkça şu ifadelerle göstermektedir: "Cemiyetin amacı, İslâm kavimlerinin temel direği olan Türklerin, milli terbiyesinin ve ilmi, sosyal ve iktisadi seviyelerinin yükselmesi ve ilerlemesi ile Türk dilinin olgunlaşmasına çalışmaktır" (Karaer, 1999: 176).

Siyasi bir örgüt olarak Türk milliyetçiliğinin vücut bulması ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkmasıyla özdeşleştirilebilir. İlk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'ni parçalama girişimlerine tepki gösteren ve İmparatorluğun bütünlüğünü korumayı ilke edinen Cemiyet, bu ilkesi çerçevesinde irki bir ayırım yapmaksızın herkesin

cemiyet mensubu olabileceğini belirtmiştir. Bu katılımcı söyleminin yanı sıra cemiyet üyeleri çoğunlukla Müslüman ve Türk kökenli gençlerden seçilmeye çalışılmıştır (Kadri, 1991: 159). Cemiyetin bazı teşkilatlarında Selanikli Albert Fau (Yahudi), Aristidi Paşa (Rum) ve Halil Ganem (Lübnanlı Marunî) gibi gayrimüslim üyeler rol alsa da (Mardin, 2005: 38) İttihat ve Terakki'nin kurucularından Ahmet Rıza Bey Cemiyeti "*halis bir Türk ve Müslüman cemiyeti*" olarak nitelendirirken (Akşın, 1998: 78), öne çıkan isimlerden Fethi Okyar (1980: 23) da "*Türk milliyetçisi*" olarak tanımlamıştır.

II. Abdülhamit'e karşı Meşrutiyet'in yeniden getirilmesi için mücadele eden Cemiyet, Meşrutiyet'in Türk milliyetçiliğini uygulamaya sokacağı ve sağlamlaştıracağı beklentisiyle motive olmuştur. Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile İmparatorluğun elinde kalan toprakların daha iyi yönetilmesinin ve bütünlüğünün sağlanacağını düşünen Cemiyet, bu hedefin gerçekleşebilmesi için Türklerin güçlendirilmesinin ve Türk egemenliğinin hakkıyla yaşatılmasının gerektiği savında bulunmuşlardır (Dürü, 1965: 52). Ömer Seyfettin'in (1971: 27) söylediği gibi Osmanlı Devleti'nin dağılma riskinin reçetesi Türklerin milli bir amaca sahip olmasıydı. İdeolojik olarak Türk milliyetçiliğinin bu denli benimsenmesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı birlik ve bütünlüğünü koruma emeliyle hareket ettiğinden dolayı gayrimüslimlerin İmparatorluktan kopmalarını istememiş ve bu yüzden ilk aşamada "Osmanlı" sözü üzerinde durmuştur (Yalçın, 1976: 39).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlılık ve Türk Milliyetçiliği düşüncelerinin sentezini sağlama çabasından vazgeçmiş; yalnız Türkçülük fikrine yönelmiştir. Bu yönelimin altında Balkanlarda, Arap topraklarında ve Anadolu'da (Ermeniler) meydana gelen örgütlenme ve isyan hareketlerine karşılık Anadolu topraklarında merkezî bir İmparatorluk yönetimi sağlama düşüncesi yatmıştır (Togay, 1944: 65). Bu maksatla, İslam inanişından uzaklaşmadan Türkçülük ekseninde bütünleşmeyi hedeflemiştir (Tansu, 1960: 255). Eksen çizgisinde planlanan ise Anadolu'da yaşayan Türklerin Türk milliyetçiliğini özümsemesini sağlayarak devleti kurtarmak, Osmanlı ülkesi içinde ve dışındaki Türkler arasında vatanseverlik duygularını pekiştirmek ve Asya'daki soydaşların desteğini almak olmuştur (Landau, 1981: 73).

1912-1913 Balkan Savaşları, Cemiyet'in Türkçülük fikrine verdiği önemin daha da artmasına neden olmuştur. Aslında Balkanlardaki gayrimüslim azınlıklardan bazılarının İmparatorluktan kopmasını tetikleyen sebeplerden biri de Cemiyet'in Türkçülük akımına

istinaden yürüttüğü politikaları. Örneğin; Cemiyetin 1908 programına göre özel okullardaki Osmanlıcılığa ve Türkçülüğe aykırı tüm tema ve unsurlar eğitim sisteminden çıkarılmış ve Türkçe odaklı konulara ağırlık verilmiş, gayrimüslim okullarında Türkçe zorunlu kılınmıştır (Lewis, 1984: 218). Tüm bu düzenlemeler Osmanlı'nın en sadık tebaalarından ve milliyetçi düşüncelerin etkilemediği toplumlardan biri olarak bilinen Müslüman Arnavutların 1911 yılında bağımsızlıklarını kazanıp İmparatorluk bünyesinden ayrılmalarına sebep olmuştur (Yalçın, 1976: 145).

İmparatorluk hâkimiyeti ve bütünlüğü adına yaşanan bu olumsuz gelişmeler Türkçülük fikrinin etkisinin azalmasından ziyade Cemiyet'in bu fikre daha da yoğunlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Balkan azınlıklarından beklenen bağlılığın sağlanamaması üzerine Cemiyetin yayın organı *Tanin* gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Petersburg'da yayınlanan *Rus Şayiası* adlı gazetede Türkçülük ideolojisinin Anadolu ve Arap toprakları üzerinde denenmesi gerektiğini savunmuştur (Yalçın, 1339: 249). Bu doğrultuda, Osmanlı'nın temel siyaseti Türkçülük esasına dayandırılmaya ve Türkleri ve Türklük ideolojisi Anadolu'da ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Milli değer ve niteliklere vurgu yapabilmek adına içinde "Milli" kelimesine yer veren "Milli Kütüphane, Milli Coğrafya Cemiyeti, Milli Musiki" gibi teşkilatlar kurulmuştur. Ama I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine Cemiyet liderlerinin yurtdışına kaçmalarının neticesinde İttihat ve Terakki siyasi etkinliğini kaybetmiş, milliyetçilik fikri önce Milli Mücadele yıllarına daha sonra da Türkiye Cumhuriyet'ine devredilmiştir.

1.1.2. Cumhuriyet Dönemi Milliyetçi Akımlar

1.1.2.1. Resmi Milliyetçilik

Osmanlı İmparatorluğu zamanında tartışılan milliyetçilik fikri ve bu fikre bağlı belli uygulamalar devlet ideolojisinden ziyade daha çok ülke sınırları içinde yaşayan alt etnik grupların ya da Avrupa'daki siyasal ve sosyal gelişmeleri takip etmiş aydınların benimsediği bir harekât olarak cereyan etmiştir. Ancak Milli Mücadele yıllarından itibaren millet olma düşüncesi ve milliyetçilik düşüncesi kurulacak yeni devletin önderliğini eden siyasilerin ideolojik kaynağını oluşturmuştur. Bu nedenle, bahsedilen dönemde görülen milliyetçilik tartışmaları Osmanlı dönemine kıyasla daha sistemli ve organize bir ekseriyetle ilerlemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin zemini oluşturan resmi milliyetçilik, aynı zamanda Atatürk Milliyetçiliği ya da Kemalist Milliyetçilik olarak da adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti zamanında milliyetçiliğin ortaya çıkış şekline farklı olarak bu milliyetçilik türü Osmanlılık fikrinin aksine, kurulan yeni devleti İslami ve Osmanlı temelli bir geçmişten ayırmayı amaçlamıştı. Tarihi geçmişi olarak Türklerin İslamiyet öncesi geçmişine odaklanarak etnik köken arayışı çerçevesine “*yeni Türk milletine, ... gurur duyabileceği kendine ait bir geçmiş sağlayabil[me] ve uygun bir istikamet eklendikten sonra kendi geçmişi üzerine oturan bir geleceğe doğru ulusa rehberlik edebil[ir]*” (Landau, 1981: 76) düşüncesini yerleştirmiştir.

Atatürk Milliyetçiliği, dünyada milliyetçilik akımının devlet bazlı sınıflandırmalarından en etkin olanlarından biri olan Alman ve Fransız ayrımında Fransız tarzı milliyetçiliğe daha yakın özelliklere sahip olmuştur. Bu ayrımın temelini bakıldığında, Alman tarzı milliyetçiliğin etnik ve kültürel temele dayanmasının karşısında Fransız tarzının devlet temelli bir milliyetçilik olduğu gözlemlenmektedir (Kılıç, 2007: 117). Türkiye Cumhuriyetinin ilk döneminde görülen milliyetçilik anlayışı Fransız tarzı milliyetçilikte olduğu gibi devletin yurttaşı olmak ve kader birliğini benimsemek için o millettten olmayı yeterli görmüştür. Erken Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin genel olarak tipolojisi değerlendirildiğinde, Almanya’daki gibi “*devletini arayan bir millet*” değil aksine “*milletini arayan bir devlet*” söz konusu olmuştur (Kadıoğlu, 2003: 287).

Kısaca resmi milliyetçilik; etniklik, milli kimlik ve kültür özelliklerine bakmaksızın vatandaşlık hukuku çerçevesinde kapsayıcı olan devlet milliyetçiliğidir. Temelde vatanseverliğe dayalı olmasından dolayı kültürel ve etnik temeller gerektirmemektedir. Resmi milliyetçiliğin ortaya çıktığı dönemin koşullarına bakıldığında, anlamının gereği daha iyi anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra İtilaf Devletleri’nin işgaliyle karşı karşıya kalan Anadolu’nun başlattığı Milli Mücadele safhasında vatandaşlık anlayışıyla ülkeye sadakatle bağlanması sonucu bir millet algısı oluşmuştur. Zamanla sınırları ve temsili belirginleşen bu milleti korumak adına aynı dili konuşan, aynı dini ve kültürü paylaşan bir Türk milleti inşası politikalarına dönüşen ideoloji resmi milliyetçilik adını almıştır.

Resmi milliyetçilik her ne kadar milli devletin inşası ve devamlılığı idealine dayanan bir ideoloji olsa da özünü Atatürk’ün millet ve milliyetçilik üzerine olan görüşlerinden aldığı

için Atatürk'ün bu husustaki anlayışının incelenmesi gerekmektedir. Atatürk'ün millet tanımı kendi cümleleriyle şu şekilde ifade edilmektedir: “*Zengin bir hatıra mirasına sahip olan, birlikte yaşamak hususunda ortak arzu ve bunu kabulde samimi olan; ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam hususunda istek ve dilekleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma millet adı verilir*” (İnan, 2000: 35). Bu tanım çerçevesinde, Atatürk'ün oluşturmaya çalıştığı Türk kimliğinin ve milletin dayandığı tabii ve tarihi olgular ise şu şekilde sıralanmaktadır: *a) Siyasal varlıkta birlik b) Dil Birliği c) Yurt Birliği d) Irk ve Köken Birliği e) Tarihi yakınlık e) Ahlaki Yakınlık* (İnan, 2000: 32).

Atatürk'ün savunduğu millet kapsamından yola çıkarak, resmi milliyetçiliğin oluşturmak istediği imparatorluk veya federal bir düzen değil; üniter bir devlettir. Olgular arasında dile getirdiği “ırk ve köken birliği,” Türkiye sınırları içinde yaşayan herhangi bir etnik grubun üstünlüğünü savunan ayrımcı ve baskıcı bir zihniyetin ürünü olmamış; aksine “Türk” kelimesi birleştirici bir sembol olarak kullanılmıştır¹. Bu niyetin göstergesini de Atatürk şu sözlerle dile getirmiştir:

“Bugünkü Türk Milleti siyasal ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat geçmişin despotluk devirleri ürünü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aleti, gerici beyinsizden başka hiçbir millet bireyi üzerinde üzüntü ve tasadan başka bir etki yapmamıştır. Çünkü, bu millet bireyleri de bütün Türk toplulukları gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar” (İnan, 2000: 34).

Atatürk, millet kavramının tanımında ortak değerlere ve isteklere önem verirken, milliyetçiliği evrensel gelişmelerden bağımsız bir düşünce olarak değerlendirmemiştir. O'na göre milliyetçilik; “*İlerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içinde yürümekle beraber, Türk milletinin özel karakterini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktır*” (İnan, 2000: 64). Bu tasvirden anlaşılacağı üzere, Atatürk milliyetçiliği milli vatan kavramı üstünde durmuş kurtarımcılık söylemleri ve politikaları benimsememiştir. Milliyetçilik ilkesinin temelinde kendi toprak sınırları dâhilinde bağımsız bir Türk devleti ve onun izlediği ulusal politikayı uygulamak olmuştur.

¹ Mustafa Kemal'in milli kimlik üzerine ilk söylemleri “çeşitlilik” anlayışına dayanmaktadır. Bazı alıntılarında dini sosyal yapının birleştirici unsuru olarak görmüştür. Ancak daha sonra İslam milliyetçilik anlayışından çıkarılarak seküler bir ideoloji oluşturulmuştur. İlk başlarda çoğulculuk ve heterojen topluma vurgu yapan Mustafa Kemal, sonrasında söylemlerini homojen toplum Türk vatandaşlığı doğrultusunda değiştirmiştir. “Türk milleti” kavramı vurgu yapılarak Türkçülüğün öne çıkarılması diğer etnik gruplar (özellikle Kürtler) için sorun teşkil etmeye başlamıştır.

Atatürk Milliyetçiliğinin resmi milliyetçilikle özdeşleştirilmesinin tek nedeni, Atatürk'ün görüşlerinin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin pusulası görevi görmesinin ötesinde uygulamada bu görüşlerin devletin resmi yaklaşımı halini alması etkili olmuştur. 1924 Anayasası'nın 88. Maddesinde Atatürk'ün millet kavramıyla uyumlu olarak; *“Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itrak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan veyahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve senni rüşte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür”* (Kili ve Gözübüyük, 2000: 138) tanımı yer almıştır.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında tek partili sistemin uygulamada olmasından dolayı dönemin iktidarı ve tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) millet ve milliyetçilik kavramları da resmi milliyetçiliğin kapsamını anlamak için önem taşımaktadır. Milliyetçilik ilkesi, CHP'nin izaha kavuşturulan ilk ilkelerinden birisi olarak 1927 yılında yayınlanan nizamnamesinde beyan edilmiştir. 1931 tarihli ilk programında da millet kavramına resmi bir tanım getirmiş ve milleti *“dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyet”* olarak tarif etmiştir (Parla, 2003: 201).

Atatürk milliyetçiliği, Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olarak geliştiği için halk merkezci, toplum bilincini oluşturma ve demokratik düşünce akımını ülkeye entegre etmeye çalışan bir sistemin yaklaşımı olmuştur. Bu nedenle, daha önceki dönemlerde temelleri atılan milliyetçi düşüncelere nazaran Türk toplumunun demokrasi ve sivil toplumla olan imtihanının daha makul ölçülerde gerçekleşmesini sağlamıştır. Dönemin şartları gereği, iç dinamiklerin ve dış faktörlerin etkilerinin sonucunda halkın ihtiyaçları ve beklentileri göz önünde bulundurularak atılmış bir adım olsa da modern Avrupa toplumlarındaki gibi tabandan yukarı bir süreç şeklinde ilerlemesinden ziyade; devletin önde gelen isimlerinin uygulamaya koyduğu bir yaklaşım olmasından tam bir demokrasi ve sivil toplum hamlesi olduğu tartışılabilir bir konudur.

1.1.2.2. Irkçı Yaklaşımlar

I. Dünya Savaşı sonrası benimsenen Atatürk milliyetçiliği vatandaşlık olgusuna önem verirken, bazı söylemler Türk ırkçılığının varlığı hakkındaki sorgulamalara neden olmuştur. Atatürk'ün ırk, dil, din ayrımı yapmaksızın oluşturmaya çalıştığı millet ve milliyetçilik düşüncesi dönem dönem Türk üstünlüğü yaklaşımına kaymıştır. İsmet İnönü'nün, Şeyh Sait isyanının ardından Türk Ocakları İkinci Kurultayı'nda yaptığı konuşma bu yaklaşımın izlerini taşımaktadır:

“Biz açıkça milliyetçiyiz... ve milliyetçilik bizim yegane birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların (etnik toplulukların) hiçbir nüfuzu yoktur. Vazifemiz Türk vatanı içinde Türk olmayanları behemehal Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk olmalarıdır” (Yıldız, 2001: 155).

1927'de Mitat Sadullah'ın Yurt Bilgisi kitabında yaptığı millet tanımında İnönü'nün konuşmasıyla aynı doğrultuda soy bağına önem vermiştir: “Bizim milletimiz, Türk milletidir. Aynı soydan gelen, aynı lisanı konuşan, aynı adetlere tabi olan insan kümelerine millet denir” (Üstel, 2005: 168). Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatan milliyetçiliğini vurgulayan düşünceler olduğu gibi, Sadullah gibi Türk kökenine bağlı milliyetçiliğin savunucusu olan aydınlar da olmuştur. Bu ırkçı yaklaşıma göre vatan milliyetçiliğinin tersine milleti belli bir coğrafya ile sınırlandırmamış; ülke sınırları dışındaki Türkleri de, Türk milletinin bir parçası olarak görmüştür. Tüm bu söylemlere ve dolaylı yoldan ırkın kurucu unsur olarak kullanılmasına rağmen Atatürk milliyetçiliği sistematik bir ırkçılık uygulamamıştır (Yıldız, 2002: 229).

Resmi milliyetçiliğin ırkçı ideolojiyle kısmi teması uluslararası eğilimlere paralel olarak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda “kolektif anlayışa uygun olarak oluşturulmaya çalışılan halk birliğinin teşekkülünde, özellikle ırk sağlığı, çocuk yetiştirme ve evlilik kurumunun düzenlenmesinde yönelik kaygılar” ile gerçekleşmiştir (Yıldız, 2001: 170). Aynı dönemde Türk tarihinin derinlemesine araştırılması ve süregelen tarih kitaplarındaki yanlışlıkların düzeltilmesi için oluşturulan Türk Tarih Tezi² de ırka dayalı bir milliyetçiliği tetikler doğrultuda olmuştur. İlk medeniyetleri ve dil olgusunu Türklerin mirası ve Anadolu'yu

² Türk Tarih Tezinin amacı, “Türklerin tarih boyunca “uygarlıklar yaratan” bir ulus olduğunu iddia ederek cevap oluşturmaya çalışıyor diğer taraftan bu tezi hem öğrencilerin hem halkın eğitiminde kullanmak suretiyle “Türk”ün kendi kimliğinden ve geçmişinden gurur duymasını sağlamak istiyordu. Böylece kutsallaştırılmış bir Türk kimliği resmî tarih yazımının merkezine yerleştiriliyordu” şeklinde ifade edilmiştir (Akman, 2011: 83).

antik zamanlardan beri Türklerin vatani olarak gösterirken (İnan, 1996: 250) Türk soyunun tarihi önemi, onurlu geçmişi, insanlığa olan hizmeti ve medeniyetler tarihindeki rolünü; dolayısıyla da üstünlüğünü göstermeye çalışmıştır (Copeaux, 2006: 131).

Daha açık bir şekilde soy ve kan esasına dayanan ırkçı yaklaşımın etkileri Türkiye’de Güngör ve Hacıeminoğlu’nun (1940: 138) deyimiyle Türkçü faşist milliyetçilik anlayışı ile ortaya çıkmıştır. Her ne kadar kendisine yönlendirilen faşizm iddialarını kabul etmese de literatürde bu anlayışın en önemli temsilcisi anti-komünist bir tutumla Türkçülük propagandası yaptığı savıyla Hüseyin Nihal olarak sayılmıştır (Güngör ve Hacıeminoğlu, 1976: 153). Türkçü öğretinin diğer bir önemli ismi Reha Oğuz Türkkan (1940: 138), Atsız’ın Türk ırkına âşık olduğunu ve ırkçı bir yaklaşımı benimseyip, Türkçülüğü biyolojik ve psikolojik vasıfları ile savunduğunu; bu yüzden de Türk soyunun başka bir kanla karışmasına şiddetle karşı olduğunu söylemiştir.

Yazın hayatında Türkçülüğü en etkili bir şekilde tartışan ve savunan entelektüeller arasında Zeki Velidi Togan, Ahmet Caferoğlu, Mehmet Emin Resulzade ve Ayaz İshaki yer almış; bu temsilciler *Atsız Mecmua*, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, *Yeni Türkistan*, *Odlu Yurt*, *Yeni Kafkasya* ve *Azeri Türk* isimli dergilerde yazdıkları Türkçü yazılar ve “Türkistan Türk Gençler Birliği” ve “Türkistan’ı Öğrenme Derneği” gibi derneklerle Turan düşüncesini yaşatmaya çalışmışlardır (Özdoğan, 2001: 201). 1930’ların sonlarında Türkçü milliyetçiler ideolojilerini resmen ve olgunlaşmış haliyle kamuya sunmuşlardır. 1938’de Türkkan, ırkçı yaklaşımın tüm iddialarını barındıran *Ergenekon* dergisini çıkarmış; derginin kapatılması üzerine 1939’da *Bozkurt* dergisi yayına girmiştir. Türk ırkçı görüşün temelini Nazi Almanyası’nın “Über Alles Deutschland” sloganı oluştururken, benzer kıvamda “Her Şeyin Üstünde Türk Irkı” ilke sözü dergiye başlık yapılmıştır.

İrkçı yaklaşım sadece edebi bir hareket olarak kalmamış sivil örgütlenmenin de temelleri atılmıştır. Türkkan, Atsız ile yaptığı bir görüşmede bu gizli örgütlenmenin varlığından şu şekilde bahsetmiştir: “Cemiyetimiz gizlidir. Seksen kişi kadar varız. Reisimiz Avni Motun’dur” (Atsız, 1997: 75). 1938 yılında kurulan cemiyet, “İnsanların Birliği” anlamına gelen “Gürem” adını almış, bu isim daha sonra ise “Bozkurt Güremi” olarak değiştirilmiştir (Türkkan, 1975: 413). Cemiyet hakkındaki bilgilere Türkkan’ın kendi anılarını yazdığı eserlerinde yer verilmesi; bu bilgilerin 1944’te başlayan *İrkçılık-*

Turancılık davasında Türkçülerin aleyhine darbe girişimlerinin kanıtları olarak kullanılmasına neden olmuştur.

1.1.2.3. Anadolucu Yaklaşımlar

Türkiye’de etkili olmuş milliyetçilik görüşlerinden bir tanesi de Anadolucu Yaklaşımdır. Anadolu milliyetçiliği 20. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya ve Türkiye konjonktürünün yansıması olarak ortaya çıkan bir kimlik ve ideolojidir. Anadoluculuk anlayışının temelini, dünya genelinde büyük bir hasar ve yıkıma neden olan bir harbin sonucunda parçalanmış Osmanlı İmparatorluğu’ndan geriye kalan Anadolu topraklarını korumaya yönelik bir ideoloji oluşturmuştur. Merkezine Anadolu’yu koyan bu ideoloji, yeni bir siyasi anlayış ve ulus kimliği oluşturma çabası içine girmiştir. Milli Mücadele döneminde yeterince sempatan toplamış ve zamanla bir elit hareket sistematiği haline gelmiştir. 1918’de ilk kez ortaya atılan düşünce (Tachau, 1962: 165) Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkılmaktan kurtaramamış olan Turancılık, Osmanlılık ve İslamcılık fikirlerine tepki olarak doğmuştur. Korumacı bir felsefeyle oluşturulan Anadoluculuk fikri, Türk milletinin gerçek ve tek yurdunun Anadolu olduğunu savunmuş; diğer bir deyişle toprağa dayalı bir milliyetçilik düşüncesini benimsemiştir (Copeaux, 2006: 273). Anadolu’nun Türk ve Batı medeniyetlerine ev sahipliği yapmasından ötürü Türk kimliğinin yeni tanımı ve ülkenin Avrupa ile olan ilişkilerinde işlevsel bir yapıya sahip olduğunu düşünmüşlerdir.

Anadoluculuk yaklaşımının öne çıkan isimleri arasında Mükrimin Halil Yinanç, Remzi Oğuz Arık, Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı) ve Nurettin Topçu sayılabileceği gibi, bu isimlerin her birinin Anadoluculuğa farklı bir yorum kattığı söylenebilir. Hatırı sayılır bir temsilci ve takipçi kitlesi olmasına rağmen güçlü bir siyasi kimlik haline dönüşmemiş; ancak günümüz mecmuasında da ününü devam ettirmiştir. Anadoluculuğun başlıca ilkeleri ve idealini gerçekleştirmede özümsemiştiği modeli genel olarak şu şekilde ifade edilebilir:

“Anadoluculuk, milliyetçiliğin dini ikame etmeye başladığı tarihsel bir ortamda, hayali vatan kavramından gerçek vatana (Anadolu) dönüşümünün anahtarı olarak tarihsel bilincin oluşumuna dönük kültürel bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Milli Mücadele’nin sonuçlarının henüz kestirilemediği ve gelecek kaygısının ön plana çıktığı bir ortamda, yavaş yavaş siyasal ve ideolojik bir içerik kazanması kaçınılmaz olmuştur. ‘Anadolu Anadolulularındır’ diye formüle edilebilecek olan bu ideolojinin kaynağını Misak-ı Milli’de aramak gerekmektedir. Misak-ı Milli’nin dayandığı milliyetçilik ve halkçılık kavramları Anadoluculuğun da dayandığı temel

kavramlardır. Halkçılık, Anadolucularda romantik bir köycülükle [de] örtüşmüştür”
(Atabay, 2002: 532).

Anadolucu yaklaşımına pratikte çok fazla öncülük edemeseler de ideolojik muhtevasına katkıda bulunup literatürünü zenginleştiren yazınsal Anadolucular da olmuştur. Anadoluculuk kültürünün önemli temsilcilerinden biri de Hilmi Ziya Ülken olduğu söylenebilir. Anadolu Mecmuası³'nda Anadolu örf ve destanlarına yer veren Ülken, Anadoluculuk yaklaşımına kültürel kaynak oluşturmak istemiş ve bu kaynağın bir Anadolu siyaseti için gerekli olduğunu öne sürmüştür (Ülken, 1340: 30). Farklı kültür ve medeniyetlerin birbirini tamamlayıcı rolüne vurgu yaparak kültürel bir bakış açısının Türk kültürünün mahiyetinin anlaşılması için önemli görmüştür. Anadolu kültürünü eski ırk ve medeniyetlerin bir mirasçısı olarak değil; bir farklılaşma ve uluslaşma süreci olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle, Türklerin kendilerini gerçek manada yeniden tanımlamaları ve millet olmaları için Anadolu'ya odaklanmalarını önermiştir (Ülken, 1961: 2). Dolayısıyla, Türklerin Anadolu'ya girdiği tarih, 1071 Malazgirt Savaşı, aynı zamanda Türk soyunun ulus haline gelmeye başladığı süreçtir.

Diğer milliyetçi akımlar kadar etkin bir siyasi model olamasa da Anadolucu yaklaşım Türkiye'de vücut bulmuş milliyetçi fikirler arasında önemli bir yere sahiptir. Taşdığı bu önem yalnızca milliyetçilik edebiyatına olan katkılarından kaynaklanmamakta; devletin otoritesinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmış olmasının da dikkate alınması gerekmektedir. Anadolucu yaklaşım, herhangi bir zümrenin var olanı devleti kurtarmak veya toplumu yönlendirmek adına bir durum siyaseti oluşturmak amacıyla sudur etmemiş; uluslararası eylem ve gelişmelere toplumsal bir cevap olarak iç dinamiklerin istek ve katkıları neticesinde meydana çıkmıştır. Bu nedenle, Anadolucu milliyetçiliğin gelişim süreci bakımından demokratik ve sivil bir algının oluşturulmasına daha meyilli bir milliyetçilik düşüncesi olduğu söylenebilir. Ancak sadece bir fikir ve yazın yaklaşımı olarak kalması, Türk kültürünü Anadolu topraklarıyla sınırlandırması ve örgütsel bir girişime dönüşmemesi sebebiyle bahsedilen şekilde bir algıyı oluşturamayan kültürel bir araştırmanın ötesine pek geçememiştir.

³ Anadolu Mecmuası Cumhuriyetin kuruluşunun ikinci yılında aylık çıkmaya başlamış, ancak 12 sayı yayınına devam edebilmiştir. Anadolu Mecmuasının fikir yapısının oluşmasında Mehmet Halid Bayrı, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Mükrimin Halil Yinanç ve Hilmi Ziya Ülken olmak üzere başlıca dört isim etkili olmuştur (Dirican, 2014: 391). Anadolu Mecmuası, bir Anadolu ilmi ve Anadoluculuk Mesleği meydana getirmek amacıyla neşredilmiştir (Bayrı, 2011: 443).

1.2. 1946'dan 1980'e Milliyetçi Düşünce

1.2.1. Ülkücülük

Ülkücü milliyetçilik, Alparslan Türkeş tarafından ortaya konulan Dokuz Işık Doktrini⁴'nin (Milli Doktrin Dokuz Işık) ana ilkelerinden biri ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin programı doğrultusunda yürütülen teşkilatlanmanın adıdır. Türkeş'in amacı kapitalist, liberal ya da komünist ideolojileri benimsemiş yabancı doktrinler karşısında bağımsız bir Türkiye'nin mevcudiyetini devam ettirmek adına milli bir görüş oluşturmaktır (Türkeş, 1980: 15). Tezde savunulan dokuz temel ilke ise, “milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik ve halkçılık ve endüstricilik ve teknikçilik”tir. Basit bir ifadeyle ülkücülük, Türk olmanın gurur ve bilincini İslam erdem ve ahlakıyla kabul edip topluma da bu şekilde benimsetmektir. Genel itibariyle ülkücülükle Türkçülük ve Türk-İslam Sentezi ile çok fazla benzer özellik taşımakta; hatta çoğu zaman iç içe geçmiştir. Ülkücülüğün ayrı bir milliyetçi ideoloji olarak tartışılmasının temel sebebi, ideoloji evresini aşıp kurumsallaşarak (Ülkü Ocakları) Ülkücü Hareket'e dönüşmesi ve günümüzde hala etkisini ve etkinliğini korumasıdır.

Ülkücülüğün kökenine bakıldığında da Türkçülük ve Türk-İslam milliyetçiliği ile kesiştiği pek çok nokta bulunmaktadır. Hüseyin Nihal Atsız'ın 1944 yılında dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na *Orhun Dergisi*'nde açıkça yazdığı iki mektupta Atatürk'ün Türkçülük anlayışından uzaklaşıp dış etkilerin artmasından duyduğu rahatsızlığı belirtmesi üzerine devlete karşı bir tehdit olarak algılanıp 7 Eylül 1944'te başlayan İrkçılık-Turancılık Davası'nda arkadaşlarıyla (Zeki Velidi Togan, Alparslan Türkeş, Reha Oğuz Türkkan, Cihat Savaş Fer, Nurullah Barıman, Fethi Tevetoğlu, Nejdet Sançar, Cebbar Şenel ve Cemal Oğuz Öcal) yargılanması esasen ülkücü ideolojinin çıkış noktası olmuştur. Bu davada yargılananlardan Albay Alparslan Türkeş 1960 darbesinden sonra tasfiye edilmiş ve yurtdışı göreviyle ülkeden uzaklaştırılmıştır (Bora, 1991: 52). 1963 yılında Türkiye'ye dönünce siyasette yer almak için Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne (CKMP) girmiş ve 1965'te düzenlenen partinin olağanüstü kongresinde genel başkanlığa seçilmiştir. (Bora, 1991: 53). Ortaya koyduğu Dokuz Işık Doktrini, “Ulusal Kalkınma

⁴ 1965'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP), 1969 yılından itibaren de Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) programının yönünü belirlemiştir. Alparslan Türkeş'in Dokuz Işık Doktrinini oluşturmasının temel nedeni kapitalizm, liberalizm ve komünizm gibi dönemin dünya sistemine hâkim doktrin ve yönetim sistemlerine karşı özgün, bağımsız ve koruyucu bir prensip belirlemek istemesidir. Bu ilkelerin son Türk devletini koruyacak millî görüşle içselleşmiş esaslar olduğu düşünülmüştür (Türkeş, 1997).

Modeli,” “üçüncü yol” veya “ölkücü yol” terimleri ve “Tek idealist parti” sloganı ile başlattığı programın Nasyonal Sosyalizm, faşizm ve sosyalizmden ayrı tutulması için “Ölkücü” kavramını öne sürdüğü iddia edilmiştir. Çünkü Türkeş’in siyasi programıyla verilmek istenen izlenim tüm bu ideolojilerden farklı olarak “öze dönüş,” “kendine dönüş” ve Türkçü anlayışla cihana sahip olma düşüncesiydi (Can, 2002: 664). Türkçülüğe yapılan vurgunun yanı sıra, İslam’ın Türk kültürü ve birliğindeki önemi göz ardı edilmemiş, din Türk gücünü ve milli kimliği pekiştirici bir faktör olarak görülmüştür (Bora, 1991: 54).

Ölkücü milliyetçiler ölkücülüğü benimsedikleri andan itibaren sadece teoride millet kavramına odaklanmak istememişlerdir. Tam olarak bir millet gibi hareket edebilmek adına ideolojinin aydın çevresinde sınırlı kalmaması ve halkın da dâhil olması için kurumsallaşmaya ve teşkilatlanmaya büyük önem vermiştir. Ölkücü anlayışın halk tabanında en şiddetli savunucularının gençler olduğu görülmüş ve Türkeş’in üniversitelerde yükselen “milliyetçi gençlik cephesinin” varlığına değinmesi üzerine fakültelerdeki parti gençlik örgütlerine ilaveten 1968’de Ölkü Ocakları kurulmaya başlanmıştır (Bora, 1991: 58). Ayrıca hem milliyetçi kimliğin hem de Ölkücü Hareket’in parti bazında da daha iyi yansıtılması için 8 Şubat 1969’da toplanan Adana Kongresi’nde CKMP’nin ismi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirilmiş, partinin amblemi üç hilal, gençlik kollarınıninki ise hilalli bozkurt olarak belirlenmiştir (Can, 2002: 674). Siyasetteki tüm iddiası, kırsal ve kentsel kitle tabakasının gittikçe genişlemesine rağmen MHP liderliğindeki ölkücü milliyetçilik 1980’lere kadar parlamenter düzeyde önemli rol oynayamamıştır.

Ölkücü milliyetçiliğin ideolojik çerçevesi genel olarak değerlendirildiğinde, “toplumcu milliyetçi” bir anlayış benimsenmiş, toprak ağaları, kapitalist aktörler veya para merkezli sömürge grupları gibi belirli zümrelerin desteğinden ziyade tüm halkın, özellikle de orta sınıfın katılımı beklenmiştir (Can, 2002: 679). Milliyetçiliğin kapitalist, komünist veya liberal söylevlerle değil, Türk soy ve tarihinin içselleştirilmesi ve İslami değerlerle bütünleştirilmesiyle sağlanabileceği savunulmuştur. Dini değerlere dayalı bir milliyetçiliğin ölkücü kültürle işlevsel bir şekilde bütünleşmesi 1970’lerde Ölkü Ocaklarının faaliyetleri ve Seyyîd Ahmed Arvâsî’nin “Türk-İslam Ölküsü” fikri ile hızlanmıştır. Bu ölkü, özellikle taşrada bulunan inançlı ve muhafazakâr genç kitlenin teşkilatlanması ve millet algısını içselleştirmesinde oldukça faydalı olmuştur. Adeta taşradan gelen inançlı ve muhafazakâr gençlik harekete yeni bir yön çizmeye çalışmıştır.

Şunu söylemek mümkündür ki İslam ülkücü anlayışta, çıkış noktasında ve kısa vadeli seyrinde temel bir görev üstlenmemiştir. Bu yüzden, ülkücülüğün temelinde Türk ve Türklük yatmaktadır.

Kimi zaman ülkücü anlayış faşizan bir tavır olarak yorumlansa da ideolojik perspektifte dönemimin faşist ve sosyalist ideolojilerinden farkını ortaya koymak için Türk kökenine sahip çıktığı kadar dönemin şartlarına ve ilerici ve yenilikçi bir tutuma da önem vermiştir. Özellikle 1990'lardan sonra dünya gündeminde geniş yer kaplayan insan hakları ve şahsiyet gibi sosyo-politik tartışmalardan yola çıkarak “eşit adalet” ve “Türk milletinin müşterek çıkarları”⁵ gibi hedefleri Cumhuriyet'in potasına yerleştirmiş, milliyetçiliği vatanseverlik, eğitim ve inanç ve çağdaş medeniyet terimleriyle harmanlamıştır. Çok yönlü teşkilat yapısı ve ocak eğitimleri ile halkı kapsayan bir anlayışı desteklemesi ülkücü milliyetçiliği sivil toplumla birleştiren ve demokratik süreçleri gerekli kılan bir ideoloji sınıfına taşımıştır. Ancak, demokrasi ve sivil toplum algısı ülke şartlarıyla şekillenip gelişecek olgular olduğundan tek başına ülkücü milliyetçiliğin Türkiye’de bu olguların olgunlaşmasında yeterli olamaması doğal bir durum olarak değerlendirilmektedir.

1.2.2. Türk-İslam Milliyetçiliği

Milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıktığı ve Osmanlı ülkesinde hissedilmeye başladığı ilk zamanlarda, İslamcılar tarafından toplumun birleştirici değer ve güçlerini zedeleyen, birlik duygusunu yok ederek Osmanlı toplumunun devlete ve birbirine olan bağının kopmasına zemin hazırlayan bir fikir olarak görülmüştür. İslamcılık taraftarları, milliyetçiliği toplumu ulus çatısı altında birleştirici bir unsur olarak değil; toplumsal bütünlüğün karşısında ayrımcı bir politika olarak değerlendirmiştir. O zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda din ortak bileşen kabul edilmiş; bunun haricindeki bir ilke İslami toplum ve siyaset anlayışından vazgeçilmesi şeklinde yorumlanmıştır. İslamcı düşüncenin önemli isimlerinden Said Halim Paşa ve Mustafa Sabri, milliyetçilik akımını dinin makul bir maneviyatının kalmadığı ve başka bir birlik ve bağ arayan Batı toplumlarına (Sabri, 1994:

⁵ Milliyetçi Hareket Partisi Ar-Ge Merkezi tarafından 2002 yılında yayımlanan *Türk Siyasetinde Yozlaşma ve Arayış Sürecinde Milliyetçi Hareket Partisi* adlı kitapta, 1990’lı yıllarda MHP’nin ülkücülüğün temsilini üstlendiğini ve ideolojisini de “Türk milliyetçiliği” ya da “Türk-İslam Ülküsü” kavramlarıyla tanımlanan müşterek değerler ve fikirler manzumesine” dayandırdığını belirtmektedir. Aynı kitapta, MHP’nin 1990’lı yıllara yönelik değerlendirmesinin temel sonucunun ise Türk demokrasisinin “gelir dağılımındaki eşitsizliklerden demokratik kurumsallaşmanın etkinleştirilememesine; spekülasyon kazanç merkezli bir kolaycılık kültürünün yerleşmesinden adalet mekanizmasının yolsuzluklarla mücadele noktasında siyasî otoritenin boyunduruğundan kurtulamamasına kadar” birçok etmeden etkilendiğini yönünde olmuştur.

248) has bir düşünce, hatta sorun olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle ayrı bir kültüre ait söylemin “İslâm birliği ve kardeşliği esasına dayanan” (Halim Paşa, 2003: 67) Osmanlı birliğini tehdit eden bir görüş olduğunu iddia etmişlerdir.

Ahmet Hamdi Akseki (1999: 336) ise milliyetçiliği İslâm toplumuna sokulan ırkçılık fikri ve fenalık sebebi olarak tanımlamıştır. İslamcılarının ilkin milliyetçiliğin karşısında durmalarının temel nedeni Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik anlayışının seküler bir niteliğe sahip olmasıdır (Smith, 1998:104). Dolayısıyla, dinsel yapıya alternatif oluşturdu düşüncesiyle İslamcılar tarafından reddedilmiştir. İslamcılarının bu görüşlerini bir bakıma haklı çıkaran Balkan ayaklanmaları ve Osmanlı’dan ayrılan Hristiyan azınlıklar milliyetçilik ile “kavmiyetçiliğin” bir tutulmasına ve bu akımla hareket toplumların da milliyetine ihanet edip devleti yurdundan eden “Karadağ haydudu, Sırp eşşeği, Bulgar yılanı, Yûnnân iti” olarak anılmasına sebep olmuştur (Ersoy, 1997: 205).

Yerel ve uluslararası siyasette yaşanan bazı gelişim ve değişimler, başlarda milliyetçiliğe muhalif olan İslâmcıları milliyetçiliği yeniden değerlendirme ve yorumlamaya itmiştir. Yani, sosyo-politik şartların dayatmasıyla olsa da milliyetçiliğe yakınlaşmaya mecbur etmiştir. Burada sözü edilen mecburiyet herhangi bir fiziksel ya da psikolojik baskıdan meydana gelmemiştir. Uluslararası sistemde ve iç işlerinde etkin hale gelen bazı faktörlerden dolayı İslamcılarının bu normalleşme sürecinin kaçınılmaz olduğunu düşünmesidir.

İslamcılarının milliyetçilikle kaynaşmasına taban hazırlayan ilk faktör ümmet düşüncesinin fiilen başarılı olamamasıdır. Bu başarısızlıkla bağlantılı olarak, İmparatorluğun parçalanıp ulusal devletlerin ortaya çıkması milliyetçilik İslamcılarının kavramına olan yaklaşımını değiştirmiştir. İkinci önemli faktör ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin etkileriyle gündeme gelen Türkçülük fikri ve son olarak milliyetçiliğin Cumhuriyet’in temel ilkeleri arasında yer alıp reel siyaseti şekillendirmesiydi. Milliyetçi söylemin 20. yüzyılda imparatorluk kültürünü yenmesiyle İslâmcılığın tek başına siyasete yön verebilecek başarılı bir ideoloji olamayacağına görülmesi üzerine, Mehmet Akif Ersoy dâhil öncü İslam lehtarları milliyetçiliğin etkili asri bir ideoloji olduğunu kabul etmişlerdir. Ersoy’un İstiklal Marşı’nda önceki eleştirel tavrının aksine millet, ırk, vatan, bayrak gibi milliyetçi temalara yer vermesi bu kabulün net bir göstergesi olarak sayılabilir. Bu temaların aynı zamanda dini temalarla harmanlanması ise, İslamcı düşünürlerin İslamcılıktan milliyetçiliğe radikal

bir geçiş yapmalarından ziyade bu iki akımı kaynaştırarak yeni bir milliyetçilik anlayışını benimsediklerini göstermektedir. Böylelikle, önceden dine karşı ve ırkçı bir yapıya sahip olduğunu düşündükleri milliyetçi ideolojiyi “hurafeci ve vatansız” olarak atfedilen din odaklı düşünceyi birleştirmişlerdir (Topçu, 1998: 14).

İslamcılar milliyetçilik ideolojisine yakınlarışırken Cumhuriyet milliyetçiliğinin takındığı laiki tutumu karşı çıkmıştır. Cumhuriyet’in seküler politika ve reformlarla İslam’ı kamusal yaşantıdan uzaklaştırması, İslami fikir taraftarlarına muhalefet olma olanağını vermemiş; İslamcılar da milliyetçilik akımını en iyi alternatif olarak değerlendirmişlerdir (Duran, 2004:135). Cumhuriyetle ortaya çıkan milliyetçilik anlayışının dini unsurları toplumdan ve yönetimden ayıklama çabası İslamcılar tarafından eleştirilmiş; var olan milliyetçilik anlayışından çok bağımsız olmayacak Türk-İslam milliyetçiliği benimsenmiştir. Türk-İslam milliyetçiliği, İslamcılar tarafından Türk kültürüne ve toplumsal hayatına en uygun ideoloji olarak kabul edilmiştir. İslam’ı içermeyen bir milliyetçiliğin ideoloji değil ancak bir psikoloji olabileceği iddia edilmiştir. Bu argümanın arkasındaki neden ise laik milliyetçiliğin topluma İslam nefretini aşılayıp önceden beri var olan değerlerini yok ederek bir fantezi yarattığı ve ideal ufku aamadığı olmuştur (Kısakürek, 2000: 34-35).

Türk-İslam milliyetçiliğinin nihai hedefi milliyetçiliği dinselleyerek “dinsiz Türkçülük yerine Müslüman Türkçülüğün” kaim olduğu milletin kendi özüne ve kültürüne yabancılaşmadığı, ulusal hüviyet ve manevi varlığını koruduğu bir anlayışı geliştirmek olmuştur (Eşref Edip, 1998: 45). Türk milliyetçiliğinin Avrupa’daki modern gelişmelerin çok öncesinde ortaya çıkmış bir düşünce olduğunu savunan İslamcılar, Türk milliyetçiliğinin kökenlerinin çok eski geçmişte, Orta Asya Türklerinin İslamiyet ile tanışması, Malazgirt Muharebesi ve yüzyıllardır Anadolu’da yaşatılan maddi ve manevi birlikte, aranması gerektiğini söylemişlerdir (Topçu, 2001: 77). Türk milliyetçiliğinin özünü Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden itibaren gelişen süreçte arayan Türk-İslam Milliyetçiliği, Cumhuriyet milliyetçiliğinin laik yapısını eleştiren pek çok aydın tarafından destek grmştir.

İslamcıların milliyetçiliği dinselleytirme abaları, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki Türkiye’de ortaya atılan siyasi ve sosyal düşüncelere kaynak olmuştur. Soğuk Savaş döneminde büyüyen sol hareket ve Sovyetler Birliği, Türkiye’de bazı gruplar tarafından

tehdit olarak algılanmıştır. 1960'lardan itibaren etkinliği Türkiye'de daha fazla hissedilmeye başlayan sol harekete karşı güçlü bir blok oluşturma endişesiyle Türk sağının iki kanadı - İslami sağ ve milliyetçi sağ- birleşerek 1970'lerde Aydınlar Ocağı çevresinde "Türk-İslam Sentezini" meydana getirmişlerdir. Aydınlar Ocağı Başkanı Süleyman Yalçın, Milliyetçiler IV. Büyük İlmî Kurultayında Türk İslam Sentezinin önemini "Gerçekten Türkler dünya görüşü ve din olarak İslami seçtikten sonra. İslam, Türk insanı ve toplumunun ayrılmaz bir vasfı, parçası olmuştur. İslam'a girememiş Şaman kalmış veya Manihaizm, Yahudi veya Hıristiyan dinlerine geçmiş bulunan Türkler, Türk olma vasfını tamamen kaybetmiş bulunuyor" cümleleriyle ifade etmiştir (Yalçın, 1988: 195).

Sentezin en önemli tezi, Türklük ve İslamiyet'in arasındaki uyumun gerçek bir Türk milliyetçiliği için gereken temel koşul olduğudur. İslamcı fikir Türk olmanın bir önkoşulu ve Türk kimliğinin olmazsa olmaz bir parçası niteliğindedir. Modern şartlarda ümmetçiliğe dayalı bir birliğin uygulamada zor olduğunu fark eden görüş, Türk birliğine İslam sentezinde yorumlama getirmişlerdir. Türk-İslam Sentezinin tutarlı ve Türk kültür ve karakterini açıklayıcı bir düşünce olduğu sadece Türkiye'deki düşünürler tarafından değil; pek çok Avrupalı araştırmacı tarafından da kabul edilmiştir. Bernard Lewis (2007: 15), "Hıristiyan Araplardan söz edilebilir; fakat Hıristiyan Türk, tabiri saçma bir deyim gibidir. Bugün bile, laik cumhuriyetin kırk dört yılından sonra, Türkiye'deki bir gayrimüslime Türk vatandaşı denebilir, fakat Türk asla" diyerek Türklerin kendi kültür ve kimliklerini İslamiyet içinde diğer toplumlardan çok daha başarılı bir şekilde erittikleri belirtmiştir. Bu bütünleşme kendi geleneklerinin yok olmasına değil; aksine İslam dairesi içinde yeniden şekil bulmasıyla sonuçlanmıştır.

Aydınlar Ocağı'nın entelektüelleri Cumhuriyet'in ilk yıllarını "asr-ı saadet" olarak nitelendirmişlerdir. Ocağın tahayyülünde Atatürk en ilerici Türk milliyetçisidir (Ergin, 1973: 320- 323). Ayrıca Aydınlar Ocağı ulusal kültüre sadakati siyasi otoriteyi meşrulaştırmak için yeterli görmüştür ve bu sadakati sağlamının Kemalist otoriter rejimle paralel doğrultuda kabul etmiştir (Köker, 1990: 79). Ocağın entelektüel atmosferi ve haritası her zaman şovenist bir Türk askeriyesini, saldırgan ve anti-komünist unsurları takdir edip yüceleştirmiştir. Bu nedenle 12 Eylül darbesini desteklemiş, darbe sonrası yönetim de Aydınlar Ocağı'nın fikirlerini yaşama geçirmiştir. Hatta Aydınlar Ocağı'nın önde gelen isimleri açık bir şekilde 1982 Anayasası'nın kendi hazırladıkları taslakla %75-80 aynı olduğuna dikkat çekmiştir (Bora ve Can, 1991: 134).

1.3. 1980 Sonrası Milliyetçi Akımlar

1.3.1. Liberal Muhafazakâr Milliyetçilik

1970’li yıllardan itibaren refah iktisadının getirdiği minimal devlet ve piyasa ekonomisi üzerine kurulu liberal düşünce, toplumsal dokuyu korumak adına aile, din ve gelenek gibi kavramlara önem veren muhafazakâr düşünce ile sentezlenerek liberal-muhafazakâr düşünceyi doğurmuştur (Aksoy, 1998: 4). ABD’de Ronald Reagan ve İngiltere’de Margaret Thatcher öncülüğünde uygulamaya konan neoliberal politikalar, kısa sürede Türkiye’nin gündemine de 24 Ocak 1980 “Ekonomik İstikrar Programı” çerçevesinde girmiştir. 1980’e kadar statist bir ekonomi siyaseti yürüten devlet, kültürel olarak da geleneksellikten ve kırsal kesim değerlerinden yana olmuştur. 24 Ocak Kararlarından sonra yönetime asker el koymuş olsa da, 1983 yılında yapılan genel seçimlerle Özal’ın partisi ANAP’ın seçilmesi liberal-muhafazakâr anlayışın Türkiye’de iyi köklenmesine zemin hazırlamıştır. ANAP, kendi parti programında karakterini “Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partiyiz” şeklinde açıklamıştır.

Liberal-muhafazakârlığın milliyetçi ideoloji kapsamında ele alınmasının nedeni milliyetçi değerleri ve devlete sadık-toplumcu bir yönetim anlayışını benimsemesinden kaynaklanmıştır. Liberal-muhafazakâr milliyetçilik dini hassasiyetleri içinde barındırmakla beraber siyasete yön veren temel faktörler olarak milli değerlerle harmanlanmış yenilik ve zenginliğe vurgu yapmıştır. Bundan dolayı, dini yönetime de dâhil edilen bir bütün olarak yaşamaya yönelik bir muhafazakârlık değil, laik yaşam ile dini muhafazakârlığı sentezleyen bir muhafazakârlık üstünde durulmuştur. Liberal-muhafazakâr milliyetçiliğin siyasi camiada en önemli temsilcisi konumundaki Özal laiklik ve dini bir arada Türk milliyetinin bir özelliği olarak göstererek şunları dile getirmiştir: “Ve belki de en mühimi: Türkiye laik bir ülkedir. Türkiye demokratik bir ülkedir. Türkiye Müslüman bir ülkedir” (Özal, 1993: 8).

Liberal-muhafazakâr milliyetçilikte milli ve manevi değerlerin korunması büyük önem taşımıştır. Özal, Aydınlar Ocağı’nın bilinen üyelerinden biri olmasına rağmen ne ırkçı ne de İslamcı bir milliyetçilik anlayışına sahip olmuştur. Özal yönetimiyle kamusallaşan liberal muhafazakâr milliyetçi ideoloji, bünyesinde barındırdığı liberal anlayışı

milliyetçilikle eklemlenmeye çalışmıştır (Bora, 2005: 593). Milliyetçiliğe tam anlamıyla konjonktürel bir bakış açısı kazandırarak “Milliyetçilik, toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani, başka ülkelerle yarış edecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacın var mı?” (Barlas, 1994: 123) şeklinde işlevsel bir görüş olarak tanımlamıştır. Liberal-muhafazakâr milliyetçiliğin temelinde Batılı toplumların gerisinde kalmama hatta onlarla sosyal, ekonomik ve teknolojik alanlarda yarış edebilecek konuma gelmek yatmaktadır (Duman, 2010: 270). Yani genel itibariyle liberal-muhafazakâr milliyetçiler o dönemin koşullarında var olan ulusal toplumlarının değer ve oluşumlarına yenilikçi bir yaklaşımla hızla değişen dünyada nitelikli bir yer kazandırmanın çabası içinde olmuşlardır. Bu anlayışta, vatanseverlik duygusuna vurgu yapan ve tarihten gelen kurum ve değerleri koruma anlayışında olan muhafazakâr milliyetçilik ile örtüşmektedir (Türköne, 2010: 641). Aynı zamanda Türk-İslam sentezi motiflerini ve etnik öğeleri içermektedir.

Özal’ın benimsediği uygulamaya koyduğu siyasi doktrin olarak liberal muhafazakâr milliyetçiliğin haricinde Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren liberalizm ve milliyetçiliği ortak paydada buluşturan düşünürler olmuştur. Liberal görüş ve milliyetçi yaklaşımın yazın hayatında bir araya gelişi Özal yönetiminden epey önce gerçekleşmiştir.⁶ Liberal milliyetçi anlayışın ortaya çıkmasını sağlayan nedenlerden belki de en önemlisinin toplumu sağlam temellerle bir arada tutma çabası olduğunu söylemek mümkündür. Liberalizm bireye öncelik verirken milliyetçiliğin toplum vurgusu üzerinden şekillenmesinden dolayı iki görüşün aynı zemine oturamayacağı düşünülebilecek olsa da, liberal milliyetçi yazarlar birey ile toplum arasındaki asimetrik ilişkiyi uyumlu bir bütün haline getirmeyi denemişlerdir. Bu bütünün en başlıca özelliği ise bireye hürriyetlerini sağlayan liberal bir düzen ile birliğini koruyan milliyetçi ruhtur.

Milliyetçiliği liberal düzenin olmazsa olmazı şeklinde değerlendiren düşünürlere göre, milliyetçi bilinç liberalizmin ön gördüğü toplumsal sözleşmenin oluşumunu ve korunmasını sağlayacaktır (Tamir, 1993: 121). Eğer ki liberalizm, bireysel hak ve özgürlükler, bireyin eylem ve düşünce serbestisi olarak algılanıyorsa, milliyetçilik de tüm

⁶ Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Ahmet Ağaoğlu, Batı ve millet/milliyetçilik kavramları arasındaki bağa değinmiş; Sadri Maksudi Arsal ise millet ve fert kavramlarının birlikte milliyetçilik düşüncesinin gelişmesine olan katkılarına vurgu yapmıştır. Liberal milliyetçilik Ağaoğlu ve Arsal’dan sonra da kendisine temsilciler bulmasına rağmen kitleler tarafından kabul gören bir milliyetçilik anlayışı olamamıştır (Kılıç, 2007: 131-133).

bu özgürlüklerin yaşanmasını sağlayacak milli-devletin yaratıcısıdır. Milliyetçi düşüncenin bireyler arasında kuracağı beklenen ortaklık, birlik inancı ve bağlılık, sözleşmeci liberalizmin destekçisidir. Böylelikle, liberal milliyetçi akımla birey-toplum, birey-devlet ve özgürlük-düzen dengeleri sağlanmış olacaktır.

Liberal milliyetçiliğin Türkiye'deki temsilcisi olarak gösterebileceğimiz ilk isimlerden biri Ahmet Ağaoğlu'dur. Ağaoğlu, 1930 yılında çok partili düzene geçiş aşamasında Serbest Cumhuriyet Fırkasının teorisyenliğini yapmış liberal ve Türkçü bir düşünürdür. İçinde bulunduğu çağın gerekliliklerini sıralarken iş bölümü, görev ayrılığı, fikir ve hareket serbestliği, yaşama ve diğer yaşamlara saygı duyma, kişisel ve toplu gelişim esasları ortaya çıkmaktadır (Ağaoğlu, 2013). Ağaoğlu öncelikle sosyal uyum ve milli birliğin sağlanması gerektiğini söylemiş ve özgürlüklerin bu duruma engel değil; aksine tamamlayıcı bir parça olduğunu belirtmiştir (Coşar, 2002: 723). Bireysellik ve özgürlük düşüncesinin belirgin savunucularından olan Ağaoğlu bu düşüncenin şahsiliğe dönüştürülmesine de sonuna kadar karşı çıkmıştır. Şahsilik usulü yürütülen işlerin meziyet ve fazilet beklenirken riya, yalan, yozlaşma ve entrikayla son bulacağını söyleyerek (Ağaoğlu, 2013) özgürlüklerin şahsa bağlı olamayan bir milli-devlet varlığıyla uygulanması gerektiğini düşünmüştür. Türkçü milliyetçilerden farklı olarak herhangi bir toplumun gelişebilmesi ve yükselebilmesi için birey ve özgürlüklerinin gerekli olduğunun altını çizmiştir (Ülken, 1999: 410).

Liberal milliyetçi felsefede incelenmesi gereken bir başka entelektüel ise Sadri Maksudi'dir. Aslen Kazan Türklerinden olan Maksudi, 1955 yılında yazdığı "Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları" adlı eserinde dönemin milliyetçilik anlayışını rasyonel, muayyen bir millete bağlı, sosyolojik, psikolojik, hürriyetçi, liberal ve demokratik olarak tanımlamıştır. Toplumda bir kesimin üstünlüğünü öngören bir milliyetçilik anlayışının adalet ve hürriyet duygusuyla örtüşmediği düşünülmüştür (Akyol, 2002: 735). Maksudi ırksal milliyetçilikten ziyade demokrasi ve özgürlükleri destekleyen liberal milliyetçiliği benimsemiştir.

Son olarak liberal milliyetçilik düşüncesine devlet bazında yapısallık getiren Ali Fuat Başgil, Taha Akyol'un da belirttiği üzere "liberal devlet" kavramını siyasette gündeme getirerek (TBMM, 2012) savunusuna açıklık getirmiştir. Kendi tutumunu ve görüşünü; *milliyetçi*, *maneviyatçı*, *hürriyetçi*, *terakkici* ve *muhafazakar* olarak tanımlayan Başgil,

Türk milleti, tarihi ve kültürünü öne çıkaran milliyetçi bir anlayışa sahip olmuştur. Onun milliyetçiliğini liberal yapan nokta ise kan ve fayda esasına dayalı bir milliyetçiliği reddederek özgürlük ve ilerleme taraftarı liberal bir sistemi desteklemesidir. “Esas Teşkilat Hukuku” adlı yazısında devletin iç hâkimiyetini kuvvetler ayrılığı, ferdi hak ve hürriyetlerle sınırlayan Başgil milliyetçi bilinci liberal devletle harmanlamıştır.

1.3.2. Aşırı Milliyetçilik (Aşırı Uç) ve Ulusalçılık Tartışmaları

1980’lerin bir sonraki onlu döneme pek çok gündem konusu ve çözülmesi gereken sorun bırakması üzerine 1990’lı yıllar ideolojik olarak da çeşitli tartışmalara ortam sağlamıştır. Liberalizm/neo-liberalizm ile beraber şüphesiz en çok üstünde durulan düşünce tarzı milliyetçilik olmuştur. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi ekonomi merkezli politikaların başarılı olamaması üzerine iktisadi ve Batı modeli merkezli milliyetçilik Türk halkının güvenini kaybetmiş; sivil toplumun güçlenmesiyle de beraber cemaat örgütlerinin artması ve RP’nin seçim propagandaları dini değerlere vurgu yapan milliyetçiliğin canlanmasına neden olmuştur.

Bunun yanı sıra, milliyetçi düşüncenin doğrultusunu etkileyen ve farklı açılardan şekillendiren olaylar da yaşanmıştır. 1990’lı yıllara damgasını vuran önemli olaylardan biri Kürt Sorunu ve PKK terör örgütünün faaliyetleri olmuştur. Aynı zamanda bu dönemin özellikle Balkanlar ve Ortadoğu’da savaş ve iç savaşların yaşandığı bir olması atmosferi milliyetçiliğin, hatta bazı düşünürlere göre kimlik milliyetçiliği ya da aşırı milliyetçiliğin etkisi altına almıştır.

1.3.2.1. Türkiye’de Aşırı Milliyetçilik Sinyalleri

1990’lar boyunca dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ultra/aşırı/uç/marjinal milliyetçilik popüler hale gelmeye başlamıştır. Bunun temel sebeplerinden birinin ülkede farklı sosyal, ekonomik ve siyasi çıkar gruplarının ortaya çıkmasının uyum ve istikrardan ziyade fanatizmi getirmesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü; aşırı milliyetçilik tartışmalarını sadece hükümet bazlı ya da siyasi faaliyetler değil, günlük yaşam örnekleri de tetiklemiştir. Medya haberleri, şehit cenazeleri ve futbol maçları bile aşırı milliyetçilik etkisi altında kalmıştır. Michi Ebata (1997: 13) aşırı milliyetçiliği aşırı sağcılık olarak görüp şu şekilde tanımlamıştır:

Temel olarak, bir eşitsizlik ideolojisinde kök bulan nefret, bağnazlık ya da önyargıların ifadesi olarak tanımlanabilir. Bu nefret, toplumu, ait olanlar ve ait olmayanlar olarak bölen bir dünya görüşünün bir ifadesidir. Daha özgül koşullarda, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, homofobi, kadın düşmanı ve dinsel hoşgörüsüzlük olarak ortaya çıkar.

Ebata'nın tanımından anlaşılacağı üzeri aşırı milliyetçi düşüncenin bir toplumda hâkim olabilmesi için illa devlet eliyle yürütülen resmi ideoloji olması gerekmemektedir. Toplumsal alanda gözlemlenen eşitlik, dini değerler ve aidiyet duygusu isteği çeşitli gruplar arası önyargı ve tahammülsüzlüğe neden olup aşırı milliyetçi düşünceleri tetikleyebilmektedir. Bu noktada tartışılması gereken Türkiye'deki iç konjonktürün aşırı milliyetçilik sinyalleri verebilecek olaylarla ilgisidir. Tanımı kısmen de olsa doğrulayacak olayların varlığı aşırı milliyetçilik tartışmalarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Türkiye'de aşırı milliyetçilik sinyallerini veren en önemli olaylardan biri PKK terörü olmuştur. 1980'lerden itibaren PKK terör eylemleri aşırı milliyetçi duyguların iki taraflı vatandaşlar arasında da baskınlığını arttırdığı söylenebilir. Ebata'nın tanımına uygun olarak, Kürtlerin dil ve temsil edilme konusundaki eşitlikçi iddiaları, kimlik bilincinin 1990'larda küresel yükselişi sonucu self-determinasyon girişimleri ve 12 Eylül Darbesi'nin ardından yaşanan örseleyici duygular (Erdoğan, 2007) nihayetinde toplumda ciddi bir ayrışma ve ırkçı tutumlara neden olmuştur.

Bu soyut verilere ek olarak PKK'nın başlattığı çatışmalar ve neden olduğu siyasi ve sosyal huzursuzluk "karşıt" duygusunu daha da somut hale getirmiştir. Özellikle 1991 Körfez Savaşı sırasında Irak'ın Güney Kürdistan üzerindeki denetiminin oldukça zayıflaması sonucu PKK'nın Irak ordusunun silahlarına el koyarak bölgede çok fazla güçlenmesi Türkiye için güvenlik tehdidini daha da artırmıştır. Giderek Güneydoğu Anadolu'da daha aktif hale gelen örgüt karakol baskınları yaparak, askerle çatışarak ve bölge halkının üzerinde baskı oluşturarak Türk-Kürt bölünmesini halk tabanında da gün yüzüne çıkarmaya çalışmıştır. Terör sorunun altında yatan asıl neden zaman geçtikçe daha iyi anlaşılmalıdır. Büyük ölçüde uluslararası destekle faaliyet gösteren PKK terör örgütü halktan umduğu desteği bulamamıştır. (Erdoğan, 2007). Hangi taraf daha baskın olursa olsun aşırı milliyetçilik ve iç çatışmalar ekseninde Türkiye'nin gündemine oturan konulardan biri olmuştur.

1.3.2.2. Milliyetçi Hareket Partisi'nin Rolü

Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) adında ideolojiyi içermesi ve kurulduğu andan itibaren milliyetçi düşüncenin etkin bir temsilcisi olması nedeniyle her ne kadar aşırı milliyetçi bir parti olarak tanımlamak doğru olmayacaksa da bahsedilen dönemde takındığı tutum ve söylemleriyle aşırı milliyetçi tartışmalara nasıl dâhil olduğunu incelemek gerekmektedir. MHP oluşum sürecinden beri temelde belli bir disiplini barındırmış olsa da Türkiye'de kurulan hemen her siyasi parti gibi dönemin koşulları gereğince değişim geçirmiştir. Türk-İslam Sentezi teziyle birleştirici bir parti görünümü vermeye çalışmışsa da her dönemde söylemlerinde hedef aldığı bir kitle olması aşırı milliyetçilik tartışmalarında kapladığı yeri her geçen gün daha da artırmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki MHP liderleri hiçbir zaman kendilerini uç sınırlarda bir milliyetçiliği benimseyen ya da faşist idealleri olan bir parti olarak görmemiştir. Savundukları ülkücü felsefenin aşırı milliyetçilikle ve faşizmle benzer olduğu savının sol jargona ait bir düşünce olduğunu iddia etmişlerdir. Bu durumu Türkeş'in (1995: 106) kendi sözleriyle örneklemek gerekirse:

Türkiye'yi kıvılcık emperyalizmin kölesi haline getirmek için çalışan komünistler ise Türk milliyetçiliğinin amansız düşmanlarının ön safında gelmektedirler... Her fırsatta ayaklanırlar: 'Faşizme karşı elele' yahut 'ırkçılar, kafatasçılar memleketi bölüyor' diyerek yaygara koparırlar... Faşizm İtalya'ya mahsus korporatif bir sistemdir. Manevi görüş bakımından faşizm 'Katolik', nazizm 'anti-klerikal'dır (dine karşı). Bunlar zaaf ve kuvvetiyle başka cemiyetlerin, başka milletlerin düzenleridir.

Türkeş dünyadaki ultra-milliyetçi eğilimle kendi partilerinin bir benzerlik içermediğini söylemesi MHP'nin yapısında aşırı-milliyetçi göstergeleri arayan tartışmaları sonlandırmamıştır.

Aşırı milliyetçilik özünde içerdiği yabancı düşmanlığı gereği tarihi milletler arasındaki dışlayıcı bir rekabet süreci olarak görmektedir. MHP'nin bu aşamada bazı söylemlerinin aşırı milliyetçi olduğunu gösterdiğini iddia edenler olmuştur. Türkeş'in (1995: 80) "Milletler Arasındaki Çetin Mücadele" başlıklı yazısında kullandığı birtakım cümleler aşırı milliyetçilikle özdeşleştirilmiştir:

Her millet kendi varlığı için mücadele ediyor... Biz Türk Milletinin davasını güdüyoruz. Aramızda hiçbir yabancı güç yok, arkamızda Türk milleti var. Bu

mücadeleyi 'Türk'e yine Türk'ten fayda var'; 'Türk'ün Türk'ten başka dostu yok' diyerek kuvvetimizi milletimizden alıyoruz.

MHP'li yazar İrfan Ülkü (1995: 18) de Türkeş'i onaylayarak Sovyetler Birliği'nin yıkılışını Marx'tan ziyade Türkeş'i haklı çıkaran bir gelişme olduğunu belirtmiştir. Arslan (2000) MHP'nin bu duruşunun arkasında devletle milleti bir bütün olarak görüp kendisini milletin en iyi temsilcisi olarak kabul etmesi düşüncesinin yattığını iddia etmiştir.

1990'lı yıllarda yaşanan terör sorununun MHP'nin Türklüğe yaptığı vurguya anlam kazandırdığını söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Özellikle PKK'nın faaliyetlerinin ülke birlik ve bütünlüğü açısından bir güvenlik tehdidi oluşturması seçmenin bu dönemde milliyetçi ideolojiye dönüşünü daha iyi açıklamaktadır. Her ne kadar 1995 seçimlerinde MHP milletvekili çıkaramamış olsa da on yıl boyunca ülkenin yaşadığı güvenlik problemlerine çözüm olacağı düşünülen MHP'nin vaatleri 1999 Genel Seçimlerinde karşılığını almış ve parti 130 milletvekilini meclise sokmuştur (Arslan, 2002: 312). PKK'nın yarattığı terör koşullarının aşırı milliyetçiliğin yükselişiyle ilişkilendirilmesi halinde Bahçeli'nin seçim kampanyalarında bu koşulları öne sürerek seçimlerde tarihinin en iyi başarısını elde etmesinin de aşırı milliyetçilik ideolojisi ile paralel olduğunu söyleyenler olmuştur (Arslan, 2002: 315).

MHP, 1991 ve 1995 Genel Seçimlerinde beklenen başarıyı gösterememesine rağmen 1999 yılında elde etmiş olduğu gözle görülür başarıdan anlaşılacağı üzere 1990'lı yılların ideolojik sistemini yönlendiren bir etkiye sahip olmuştur. Bu süreçte izlediği tutumun aşırı milliyetçilik merkezli siyasi partiler için yapılan tanımlarla paralellik gösterdiğini düşündürecek söylemleri olmuşsa da MHP'nin milliyetçilik üstüne bu denli vurgu yapmasının nedeni ülke içinde ve dışında karşılaşılan kontrol dışı gelişmeler olmuştur. Kısaca, MHP konjonktürle uyumlu şekilde hareket etmek zorunda kalmıştır.

1.3.2.3. Ulusalçı Yaklaşım

1980'li ve 1990'lı yılların ortak eğilimi olan Batılı ulusal ve uluslararası güçlerle işbirliğini artırarak sağlıklı bir biçimde işleyen liberal ekonomik düzeni oturtmaya ve demokratik gelişimi sağlamaya yönelik politikaları genel itibarıyla başarısız olarak algılanınca 2000'lerin başlarından itibaren uygulamalı olarak sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulama

yargı veya siyasetten dışlama yoluyla değil; alternatif görüşler ortaya atarak gerçekleşmiştir. Bu görüşlerden birisi de “ulusalcılık” akımıdır.

Ulusalcı düşüncenin temel çıkış noktası 1990’larda iyice belirgin hale gele toplumsal ayrışma olmuştur. Sivil toplum ve demokrasi girişimleriyle daha eşitlikçi, özgür ve gelişmiş bir düzen sağlamaya çalışırken gittikçe gruplaşan ve sosyal uyumu bozan bir topluma tanıklık edilmiştir. Bu düşünceden hareketle Atilla İlhan önderliğindeki bazı aydınlar gözlemlenen bu bölünmeyi irdelemeye ve eleştirmeye başlamışlardır. Türk halkının Atatürk’ün ölümünden beri “uyutulduğunu” iddia eden ulusalcılar İlhan’ın çağrısı üzerine *Bir Millet Uyanıyor* adlı kitap dizisini çıkarmışlardır. Arslan Bulut 25 Ekim 2005’te Yeniçağ Gazetesi’nde verdiği bir demeçte bu yeni hareketi şu şekilde ifade etmiştir:

Milli mücadele sırasında en önemli husus, birlik ve beraberliği sağlamaktır. Atatürk, bu sebeple Hacıbektaş'a uğruyor, Alevilerin tam desteğini alıyor, Kürtlerin de üzerine titriyordu... Biz 1997 yılında, Türkiye'nin ekonomik, kültürel ve askeri bağımsızlığının giderek zayıflatıldığını görerek, en azından Türk aydınlarının farklılıkları bir kenara bırakarak, artık ortak çözümler üretmeleri gerektiği kabulüyle çeşitli hamleler, yayınlar yaptık. Atilla İlhan, yaptığımız işe "Türkçü-devrimci diyalogu" dedi ve bu işin öncülüğünü üstlendi. Biz de elimizden geldiğince kendisine destek verdik.

Ulusalcı yaklaşımının temel eleştirisi, Kurtuluş Savaşı boyunca ve sonrasında Atatürk’ün izlediği tam bağımsızlık, milli ekonominin gelişimi, dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması ve milli birliği sağlama politikalarının terk edilmesi olmuştur. Bu eleştirinin dayanağı göstergesi olarak da AB’ye üyelik sürecinde milli menfaatlerin göz ardı edildiği ve yabancı devlet ve oluşumlara milli politikalara karışma hakkı verilmesi gösterilmiştir (Cevizoğlu, 2004). Yugoslavya’nın dağılması ulusalcıların başlıca somut örneği olmuştur.

İddialı söylemlere sahip olmasına karşın, ulusalcılar belirli bir siyasi partinin ya da görüşün destekçisi olmamıştır. Ayrıca, ulusalcı kimliği vurgulayan siyasi bir örgütlenme içine de girmemiştir. Kelime anlamı ve milli menfaatlerin odak noktası belirlenmesi nedeniyle milliyetçi düşüncenin kapsamına girmesi tartışılabilir; ancak ulusalcıların sol kanada daha yakın durmasından dolayı millet, milliyetçi ve milliyetçilik kavramalarının yerine ulus, ulusalcı ve ulusalcılık kullanılmıştır. Ulusalcılığın siyasi isimlerin kendi parti oluşumları içinde benimseyip dışardan destek verdiği bir görüş olduğu düşünüldüğünde destekçilerinin siyasi arenada solda yer almaları da milliyetçilikten farkını göstermektedir.

Ulusalci siyasetçilerin en aktif olduğu olaylar sözde Ermeni Soykırımı ve Kıbrıs Sorunu olmuştur. Başlıca Avrupa şehirlerinde bu hususlarda gösteri ve yürüyüşler düzenleyen ulusalcılar, Avrupa'daki Türklerin fikirlerini de etkilemeye çalışmışlardır. Ulusalcıların faaliyetlerinin Türkiye'deki en büyük yansıması ise 2007 yılında Ankara, İstanbul ve İzmir'de düzenlenen "Cumhuriyet Mitingleri" olmuştur. Mitinglerde sadece halkın değil; sivil toplum örgütlerinin de desteği sağlanmaya çalışılmıştır.

Ulusalcılara yönelik en büyük suçlamalar 2005'ten sonra Ergenekon Davası kapsamında yargılanmaları olmuştur. Emniyet Genel Müdürlüğü Terörle Mücadele ve Harekât Dairesi'nin, İçişleri Bakanı Beşir Atalay'a 2008 yılında verdiği terör raporunda, ulusalcılık tüm sol tutumuna rağmen aşırı sağcılıkla özdeşleştirilmiştir. Emniyet'in savunduğu tez ise ulusalcıların bağımsızlık ve egemenlik gibi olgulara vurgu yapmasının halkı kışkırtmak olduğu üzerinedir ('Ulusalcılık' terör dosyasına girdi, Mart 2008). Siyasette ulusalcılığı en aktif şekilde savunan Perinçek de 21 Mart 2008 günü, savcılık ifadesinde "Ergenekon terör örgütünün üst düzey yöneticisi olmak ve devlete ait gizli belgeleri temin edip elinde bulundurmak" suçları üzerine mahkemede yargılanmış sorgusunun ardından tutuklanmıştır (Atalay, 2009: 83).

1.3.3. 2002 Seçimleri ve Dönüşen Milliyetçilik Algısı

Şüphesiz, 2000'li yılların önceki dönemlerden en önemli farkı yaşadığı tecrübelerdir. 1980'lerden itibaren ivmesi gittikçe artan küreselleşme etkisiyle dünyada olduğu gibi Türkiye'de de pek çok siyasi ve ekonomik yaklaşım denenmiş ve denen tüm görüş ve politikaların sonuçları 2000'lere miras kalmıştır. Şunu unutmamak gerekir Türkiye'de milliyetçilik olgusu hiçbir zaman yok olmamış ya da unutulmamıştır. Yalnızca değişen koşullarla beraber milliyetçi düşünce de şekil değiştirmiştir. Bu yüzden, milliyetçiliğin 2000'lerde de sinik bir hal alması söz konusu olmamıştır. 1980-2000 arası dönemin genel değerlendirmesinin ardından 2002 seçimleriyle iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (Ak Parti) politikaları öncülüğünde dönüşüme uğramıştır.

Ak Parti'nin milliyetçilik anlayışı, kendi siyasi ülküsünü tanımlamak için kullandığı "muhafazakâr demokrat" (Erlor, 2007: 129) kimliği ile uyumlu bir çizgide ilerlemiştir. Bu kimlik şu anlama gelmekteydi: "Kültürel ve siyasi açıdan milliyetçi muhafazakâr, ekonomik açıdan serbest piyasa ekonomisi ile liberalizmi savunan ve geleneklere,

toplumsal alanda dine, bunun yanında demokrasiye ve Batı'ya dönüklüğe vurgular yapan” (Erlar, 2007: 131) bir Ak Parti milliyetçiliği. Aslında bir yanıyla Özal'ın benimsediği milliyetçilik anlayışıyla benzer özellikler gösteren Ak Parti milliyetçiliğinin farkı, Özal döneminden gerekli dersleri çıkararak milliyetçiliği tezahür etmeden “makbul” gördüğü neo-liberal milliyetçiliktir (Özta, Mart 2013). Bu milliyetçilik anlayışında, geleneksel değerleri kapsamak için İslamcı bir taraf, ekonomik gelişmişliği sağlamak adına liberal görüş ve parti ideolojisine çok yönlü katılımı sağlama maksadıyla demokratik proje yer almıştır.

2002 seçimlerinin hemen ardından Ak Parti'nin yüzünü AB'ye dönmesi ve Birliğe üyelik sürecini hızlandırmak adına yaptığı girişimler özellikle ulusalcılar tarafından milli menfaatlerin ihmal edilmesi ve yabancı devletlere iç işlere müdahale hakkı verilmesi olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle de, Ak Parti'nin herhangi bir milliyetçi söyleminin olmasının absürt olacağı düşünülmüştür. Bunun yanı sıra, alışlagelmiş milliyetçilik anlayışında “Türklüğün” merkezde yer alması gerektiği düşüncesinden dolayı Ak Parti'nin AB ile ilişkilerini sıkı tutması ve kimi zaman Kürt kimliğini tanımayan bir tutum sergilemesi Ak Parti'nin milliyetçi bir karakter taşıyabileceğinin düşünülmemesine neden olmuştur (Saraçoğlu, 2013: 53). Ancak, Ak Parti'nin yürüttüğü politikalar milliyetçilik prensibinden uzakta değil; aksine kendi milliyetçilik anlayışıyla örtüşen bir boyuttur (Taşpınar, 2012: 129). Ak Parti milliyetçiliğinin bu tarz eleştirilere kalmasının sebebi Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren ülke siyasetine hâkim olan resmi Kemalist milliyetçiliğinden farklı olmasıdır (Aktay, 2010: 63).

2005'e kadar milliyetçiliği “makbul” şekilde yaşatan Ak Parti, sonraki dönemde popülist söylemden daha çok milliyetçi motiflere yer veren ifadeleri kullanmıştır. Parti Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, mitinglerinde milliyetçiliği tanımlama ve kendi milliyetçilik anlayışlarının içeriğini detaylandırma gereği duymuştur. 2010 Kasım'da yapılan Ak Parti grup toplantısında milliyetçilik üzerine görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Milliyetçilik kafatasçılık değildir. Milliyetçilik slogan atmak, çeşitli sembollerle tezahüratta bulunmak, hoşgörüsüzlüğü bir ideoloji olarak dayatmak hiç değildir. Milliyetçilik belli idealler, belli değerler etrafında buluşmak, bir gelecek vizyonu etrafında kenetlenmek, insanlığın tamamının huzur ve barışı adına tek yürek haline gelmektir (Özta, Mart 2013).

Konuşmasından da anlaşılacağı üzere, Erdoğan ırk, dil veya din gibi belli bir noktaya temas etmekten ziyade milliyetçiliği daha geniş çapta ele alarak “vizyon” kavramıyla bütünleştirmiştir. Bir başka deyişle, eğer vizyon ülke içinde sükunet ve barışı sağlamaksa bu noktada Kürt Açılımı projesi milliyetçiliğe ters düşmemektedir. Bu nedenle, Ak Parti politikalarının kendi milliyetçilik anlayışıyla örtüştüğü düşünülmektedir. Erdoğan’a göre bu ilişkinin temel prensibi de millete hizmet sağlama anlayışına dayanan bir milliyetçiliktir (Özta, Mart 2013).

Kısaca Ak Parti, 2002’den sonraki dönemde milliyetçiliğin yok olma tehdidiyle karşı karşıya kaldığı endişesini yaratan iddiaların tersine kendine has neo-liberal bir milliyetçilik yaklaşımı benimsemiştir. Kitleleri klişe haline gelen kavramların etrafında toplamaktansa daha ileriye dönük hedeflere yönlendirmeye çalışmıştır. Demokrasi ve istikrarın sağlanabilmesinin milliyetçiliğin temelini oluşturan bir düşünceyi geliştirmiştir. Söylemlerle ilerleyen bir milliyetçilikten ziyade “makbul” olanı yerine getirmeye çalışmıştır. Bu tutumu resmi milliyetçilik anlayışının uzağında olmasından dolayı da milliyetçiliği kendi tarzında liberal doğrultuda dönüştürmüştür.

2. BÖLÜM

1980'DEN GÜNÜMÜZE MİLLİYETÇİ DÜŞÜNCEYİ ETKİLEYEN TEMEL DİNAMİKLER: MÜDAHALELER, DEMOKRASİ, SİVİL TOPLUM VE PİYASA EKONOMİSİ

2.1. 1980 Darbesi'nin Siyasal Katılım ve Devletin Rolüne Yansımaları

Türkiye'de 1980'lerden itibaren siyasi, sosyal ve sivil hayatta yeniden yapılanma süreci içine girilmiştir. Bahsi geçen yapılanma faaliyetleri ile birlikte uygulanmaya başlanan sosyo-ekonomik politikalar, ülkede günümüze kadar meydana gelen gelişmelerin arkasında yatan temel dinamikleri oluşturmuştur.

1980 sonrası süreci belirleyen başlıca faktör 12 Eylül Darbesi'nden sonra kabul edilen 1982 Anayasası olmuş⁷ ve yeniden şekillenen toplumsal yapının hukuksal boyutu belirlenmiştir. Anayasanın en önemli etkilerinden bir tanesi siyasi ve sendikal özgürlüklere getirilen kısıtlamalar olmuştur. Toplusözleşme ve grev hakkının sınırlandırılmasına ek olarak memurların sendika ve dernek faaliyetleri yürütmeleri yasaklanmıştır. Siyasi temsil ve katılım konusunda Türkiye'de etkili bir role sahip olan siyasi partiler kapatılmış (Tanör, 1994: 106-113); siyasi eylemlerde bulunan pek çok kişi (yaklaşık 650.000) göz altına alınmıştır (Yetkin 1995). Tüm bu kısıtlamalar doğrultusunda niteliği belirlenen sistem, siyasal etkinlik alanını daraltmıştır.

Siyasal yaşamın sınırlarının oldukça dar bir çerçeve içine oturtulmasının sonucunda, Türkiye'de siyasal katılım gittikçe azalmaya başlamıştır. Yerel ve genel yönetim hususunda vatandaşların yürüttüğü siyasal etkinliklerle hükümet ve siyasal aktörlere karşı aktif bir baskı grubu olarak hareket etmesi ve doğrudan siyasal hayata katılarak karar alma sürecini etkilemesi olarak tanımlanan (Güldiken, 1996: 31) siyasal katılımın bahsedilen yasaklar ortamında gelişimini sürdürmesi oldukça zorlaşmıştır. Toplumun fikir ve düşüncelerini hızlı ve etkin bir şekilde paylaşmasına aracılık eden siyasi partiler,

⁷ Referandum sonucu %91,2 "evet" oyuyla kabul edilmiştir (Ayan, 2007: 9). Dönemin Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın konuşması halk oylamasından evet çıkmasının beklenen bir sonuç olduğunu göstermiştir: "Bizim Anayasamız kabul edilecektir. Kesin... Çünkü kabul edilmesi demek, siyasi partiler kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir. Seçmen bunu değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir" (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2001: 35-36).

üniversiteler, sendikalar, gençlik kolları ve dernekler gibi kurumların Anayasa değişikliğinin getirdiği yasaklamalar sonucunda kısmen büyük oranda müessiriyetini kaybetmiştir (Öncü, 1991: 42).

Siyasi otoritenin kararlarının diğer siyasi, sosyal ve ekonomik aktörlerin davranışlarından giderek bağımsızlaştığı; diğer bir deyişle siyasal yaşama katılımın kısıtlandığı bu “apolitizasyon” sürecinde katılımın içeriği sadece oy kullanma eylemiyle doldurulmuştur (Öncü, 1991: 42). Siyasal katılımın tek bir eylemlik sürece indirgenmesinin arkasındaki temel etmen ise 1982 Anayasası'nın güçlü ve otoriter bir devlet oluşturarak özgürlük kavramını oldukça kısıtlayıcı bir çerçeve belirlemesi olmuştur. Anayasanın 13. maddesi göre, “Temel hak ve hürriyetler, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, milli egemenliğin, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile kanunla sınırlanabilir” şeklinde ifade edilmiştir.

Devlet sendika üyelerinin aidatlarına kadar hemen her kurum ve faaliyetin denetleyicisi ve düzenleyicisi rolünü üstlenmiş; bu durum yürütmenin yasama karşısındaki keyfilğine mahal vermiş (Kalaycıoğlu, 2000: 272) ve temsil kavramının uygulama standartları zedelenecek siyasal katılımın önü kapatılmıştır. 12 Eylül Darbesi'nden sonra gerçekleşen 1983 Genel Seçimleri de siyasal katılımının önündeki engellerin ne denli ciddi olduğunun bir göstergesi niteliği taşımıştır. Öncelikle Milli Güvenlik Kurulu (MGK) siyasal faaliyetleri belirli istisnalar kapsamında serbest bırakılmıştır (Tanör, 2000: 52). Bu istisnalardan ilki feshedilen parti liderleri ve üyelerinin partilerini savunmalarının ve yeni kurulan partilerin de feshedilenler hakkında herhangi bir şekilde beyanda bulunmalarının yasaklanması olmuştur. Her ne kadar yeni partiler yasası ile siyaset yapma yasağı kaldırılmış olsa da MGK'ya, kurulacak Partilerin kurucu üyelerini veto etme yetkisi verilmiş, bütün siyasi partilere 12 Eylül rejiminin meşruluğu kabul ettirilmiş; böylece tek tip bir siyasi yaşamın uygulanabileceği düşünülmüştür (Ahmad, 1995:222). MGK'ya verilen yetkiler dâhilinde MDP'den 70, ANAP'tan 81, HP'den 89, Bağımsızlardan 428 kişi elenerek partiler seçime eksik adaylarla girmişlerdir (Tanör, 2000: 55).

Siyasal katılımın oy kullanma hakkıyla sınırlandırılmasına rağmen, seçme ve seçilme süreci dahi devletin otoriter rolünden dolayı tam anlamıyla bir katılımı gerçekleştirilememiştir. Bu durumun sonucunda, siyaset alanında bir boşluk meydana gelmiş

ve bireyler ya da gruplar kendilerini temsil edecek alternatifler aramaya başlamıştır. Öncü'ye göre (1991: 43), bu boşluğu doldurmada tercih edilen en belirgin seçenek önceki dönemlerdeki gibi sınıfsal veya ideolojik kimlik arayışları değil; etnik ve dinsel temelli cemaat örgütlenmeleri olmuştur. Bu değişim, devleti merkeze oturtan yeni siyasal düzende ileriki vadede etkili olacak içsel ve dışsal dinamiklerin temelini atmıştır.

2.2. Milliyetçi Düşünceyi Etkileyen Temel Dinamikler

1980'li yıllardan itibaren tüm dünyada sosyal devlet anlayışından daha liberal politikaların hâkim olduğu bir karar alma ve yönetim şekline doğru kayma olmuştur. Önceki dönemlerde yaşanan ekonomik ve sosyal krizler o dönemlere ait politika ve uygulamaların sorgulanmasına neden olmuş ve belirli bir ideoloji değişikliği gerekli görülmüştür. Bu değişiklik sadece yeni bir anlayış meydana getirmemiş; ayrıca var olan fikir ve düşünceleri de etkileyerek onları etkilemiştir. Güvenlik ikilemi, güçler dengesi ve sosyalizm gibi Soğuk Savaş döneminin öne çıkan kavramlarının yerine Neo-Liberalizm, piyasa ekonomisi, sivil toplum ve demokrasi gibi kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Bu kavramların akademide, siyaset gündeminde ve özel sektör uygulamalarında ilgi görmesinin üzerine süre gelen ideolojiler de bu tartışmaları değerlendirmek ve söylemleri arasına yer almak durumunda kalmıştır.

2.2.1. Neo-liberal Politikalar ve Piyasa Ekonomisi

1945'ten itibaren savaş sonrası yaşanan refah dönemi 1970'li yıllarda küresel ekonomik krizlerle parlaklığını yitirmeye başlamıştır. 1973 ve 1979 yılında yaşanan petrol krizleri sonucunda en önemli enerji kaynağının büyük ölçüde pahalılaşması tüm dünyayı yüksek enflasyon kaynaklı ciddi bir ekonomik kriz içine sürüklemiştir. “Stagflasyon”⁸ süreci olarak adlandırılan 1970'lerde ABD gibi önemli imalat ülkelerinde bir yandan işsizlik artarken diğer yandan da fiyatların hızla yükselmesi sefalet endeksinin o zamana kadar görülmemiş değerlere yükselmesine ve dolayısıyla var olan düzen ve hükümetlerin sorgulanmasına neden olmuştur. 1970'lerin sonuna gelindiğinde ise, liberalizm tekrardan ülkelerin gündemine gelmeye başladı. Ancak var olan toplumsal yapının korunması yararına aile, gelenek ve din gibi bazı sosyal değerleri de önemseyerek muhafazakâr

⁸ “Durgunluk içinde enflasyon” anlamına gelen kavram ekonomide paradoksal bir durumu ifade etmektedir. Normal işleyişte enflasyon (fiyatlar genel düzeyinin sürekli ve hissedilir artışı) ve işsizlik oranı ters orantılıken stagflasyon sürecinde her ikisi de yükselmektedir.

düşünce ile birleşmiştir. Liberalizmin, sınırlı devlet ve piyasa ekonomisi sosyal ve siyasal istikrarı vurgulayan bir düşünce olarak yeniden yorumlanması Neo-liberal görüş olarak çevre kazanmaya başlamıştır.

Liberal-muhafazakârlık, öncü temsilcileri 1980’li yıllarda ABD’de Ronald Reagan ve İngiltere’de Margaret Thatcher tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Bu iki önemli siyasi liderin savunduğu ortak nokta ise bireyin kendi faydası lehinde hareket etmesi gereğince serbest piyasa ekonomisi ve kamu ekonomisinin israf ve verimsizliğe neden olduğu gerekçesiyle de devletin küçültülmesi olmuştur (Aksoy, 1998: 8). Serbest piyasa ekonomisi anlayışıyla bireye ekonomik özgürlük tanınmış olsa da, bu durum sınırsız bir özgürlüğü değil; bireysel ekonomik girişimci özgürlüğünü ele almıştır. Bir başka deyişle, muhafazakârlık ile sentezi doğrultusunda aile, din ve gelenek gibi kavramlarını değerini koruyarak; bireyi toplumsal sınırlar içinde, kapitalist sistemle uyumlu hareket edecek, özgürlüğünü muhafaza eden bir konumda tutmuştur. 1980’lerin bu yeni trendi ise “merkez sağ” olarak atfedilmiştir.

Türkiye’deki siyasi ve ekonomik süreç de dünyadaki gelişmelerle paralel bir şekilde ilerlemiştir. 1977-79 Ecevit iktidarı süresince üretim miktarındaki düşüş, mal yokluğu sorunu ve mal karaborsası ülkeyi sıkıntılı bir döneme sokmuştur. Döviz borçları ve 1979 ekonomik bunalımıyla beraber istikrarsız ve çalkantılı bir geçiş yaşanmıştır (Zürcher, 2005: 388). ABD ve İngiltere’deki iktisadi teşebbüsler gibi Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) de çözümün liberal politikalar ile sağlanabileceğini ileri sürmüştür (Elma, 1996: 118). Bu gelişme ve beklentilere cevap niteliğinde, 24 Ocak 1980’de Demirel hükümeti, Turgut Özal’ın girişimiyle “24 Ocak Kararları”⁹ almıştır. O zamana kadar Türkiye’de var olan devletçi anlayışın aksine liberal girişimleri ve politikaları öngören 24 Ocak Kararlarının ekonomide köklü bir değişimi gerçekleştirmesi beklenmiştir. Her ne kadar 12 Eylül Darbesi ile bu liberalleşme süreci sekteye uğramış olsa da 1983’te yapılan seçimlerde Özal başkanlığındaki ANAP’ın iktidar olmasıyla yarıda kalan sürecin devam edeceğinin sinyalleri verilmiş oldu.

⁹ 24 Ocak Kararlarının ana hatlarını %32,7 oranında devalüasyon, tarım ürünleri destekleme alımlarında sınırlandırmalar, gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonların kaldırılması, dış ticaret serbestliği, yabancı sermaye yatırımlarına teşvik, kâr transferlerine kolaylık, yurtdışı müteahhitlik hizmetlerine destek, liberal ithalat ve bazı gruplara vergi muafiyeti oluşturmaktadır.

Aslında ANAP'ın parti programında belirtilen temel düşünce ve parti tanımı Türkiye'nin dünya ile aynı doğrultuda bir değişim içine girdiğini göstermiştir: "Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partiyiz" (ANAP Parti Programı, 1983). Reagan ve Thatcher'ın benimsediği anlayıştaki gibi Özal da serbest piyasa ekonomisi, devletin küçülmesi, bürokrasinin yumuşatılması, girişim özgürlüğü ve yerel yönetimlerin aktifleşmesi gibi liberal uygulamalarla beraber istikrarı koruma maksadıyla milliyetçilik ekseninde muhafazakar bir görüntüyü desteklemiştir (Uluç, 2014: 116). Bu nedenle toplumsal alanda süregelen geleneklerin ve değerleri vurgulamış; ancak ekonomik alanda piyasa ekonomisinin kendi doğal halini alması gerektiğini savunduğundan klasik devletçi prensipten sınırlı müdahale anlayışına kaymayı gerekli görmüştür (Aktan, 1996: 20). Kısaca, devletin denetleyici ve düzenleyici rolünü korumaya çalışmıştır. Sonuç olarak; üretim faaliyetlerinde bireysel girişimcilerin önünü açarak devletin faaliyet alanını kamu yararı gözetecek altyapı çalışmalarına indirgemıştır.

Özal'ın ülke gündemine getirdiği bireysel hürriyeti teşvik eden liberal politikaların yanı sıra milliyetçi yanı söylemlerinde hep yer almıştır. Yalnız, 1980'lerden itibaren savunulan liberal uygulamalar milliyetçiliğin de kapsamını belirleyen dinamiklerden biri olmuştur. Özal iktidarıyla Türkiye'de kendini göstermeye başlayan merkez sağ milliyetçiliği daha liberal bir forma bürünmüştür (Bora, 2005: 593). Özal, liberal görüşe uygun olarak milliyetçiliği Türk toplumunun dünyayla rekabet edebilme gücünü arttıracak uzmanlara sahip olması olarak tanımlamıştır (Barlas, 1994: 123). Milliyetçiliği eksenini, ırk, etnik köken ya da sosyal sınıf mücadelesinin ötesinde muhafazakâr yanını koruyan, sosyal, ekonomik ve teknolojik açıdan rekabetçi ve değişimci bir kapsama kaydirmiştir.

2.2.2. Sivil Toplum Kavramının Oluşumu ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kavramı üzerine pek çok araştırma ve tartışma olmasına rağmen, kavram tanımı ve içeriği üzerine literatürde ortak bir kabul bulunmamaktadır. Siyasi ve sosyal yapının teknik bir şekilde sınıflandırılması söz konusu olduğunda sivil toplumu devlet denetimi dışındaki örgütlü ve gönüllü yapılar olarak tanımlayanların yanı sıra; sivil toplumun bireylerin oluşumuna katkıda bulunan ahlaki ve siyasal bir değerinin olduğunu savunanlar da vardır. 1980'lerden itibaren liberal politikalara bir geri dönüş olması ve Latin Amerika ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliğinde totaliter

yönetimlerden demokratik süreçlere geçişin yaşanmasıyla sivil toplum kavramı gündemde etkisini artırmaya başlamıştır. Bu nedenle de, sivil toplumun yaklaşık son elli yılda yaşadığı gelişimde birey özgürlüğü ve devletin sınırlandırması adına hareket eden bir kavramı temsil etmesini beklemek yanlış olmayacaktır.

Genel çerçevede sivil toplum kavramını Çetinkaya (2008: 4) şu şekilde tanımlamaktadır:

Sivil toplum, devletin hüküm ve tasarrufu altında olmayan ve mali gücünü devlet bütçesinden değil kendi üyeleri ve halktan alan, genel olarak devletin de yapması gereken vazifelerin devletin çeşitli nedenlerle görevini tam olarak yerine getiremediği eğitim, sağlık, sosyal alanlar başta olmak üzere çeşitli alanlarda faaliyet gösteren ve hükümetler üzerinde amaçları doğrultusunda baskı grubu oluşturan, genelde kişi toplulukları (dernek, parti, sendika vs.) ve bazen de mal topluluklarıdır (vakıflar).

Bu tanım doğrultusunda sivil toplum, devlet ve toplumun birbirinden ayrı oluşumlar olduğunu ima edebileceği gibi; devlet-toplum ilişkilerinde karşılıklı bir bağımlılığın varlığını öne süren bir kavramı da işaret edebilir. Kolakowski ise, devlet ve toplum arasında şayet bir ayırım varsa da bu ayırımın pratikte değil; kavramsal analizde olduğunu, bu nedenle de özünde her ikisinin her daim aynı olduğunu belirtmiştir (Chandran, 1998: 63).

Sivil toplum amacı, kapsamı ve işlevi bakımından ele alındığında, kavrama yüklenen değişik anlam ve fonksiyonlar bulunmaktadır. Yıldız (2004: 89), sivil toplumu devletten bağımsız toplumsal bir alanı temsil edip aile veya devlet tarafından yeterince karşılanamayan ortak çıkarların buluşması olarak tanımlamaktadır. Sivil toplum, gönüllü ve kendi çabalarıyla oluşan, devletle birey arasındaki müzakere ve birleşmeyi herhangi bir zorlama ve sınırlama olmadan gerçekleştiren bir ara alan olarak da görülmektedir (Yıldırım, 2005: 61). Bu açıdan değerlendirildiğinde ise sivil toplum devlet ve birey/toplum arasındaki ilişkinin daha etkili ve verimli bir şekilde ilerlemesi için doğal olarak ortaya çıkan bir ihtiyaç olmaktadır. İbrahim'e (1993: 3) göre, sivil toplum bireylere devlet karşısında koruma sağlayan bir mekanizmadır. Bu koruma sürecini siyasi ve toplumsal itirazlara destek sağlayarak gerçekleştirdiği için de aynı zamanda düzeni sağlamlaştırır.

Her ne kadar her siyasi düzende sivil toplumun varlığından söz etmek mümkün olsa da, daha güçlü bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için bazı şartlar gerekmektedir. Öncelikle sivil toplumu harekete geçiren grubun devlet dışında kalan siyasi, sosyal ve ekonomik

gruplarla bireyler olduğu düşünülürken, devletin vatandaş üzerinde baskıcı bir tutum ve kontrolünün olmaması gerekmektedir. Vatandaş; siyaset yapma, siyasete katılma ve partililik faaliyetlerinde hissedilebilir bir hürriyete sahip olmalıdır. Sivil toplumun devlet karşısında vatandaşları ortak çıkarlar etrafında birleştirebilmesi için de devletin kültürel bir baskısı olmamalıdır. Diğer bir deyişle; devlet belli bir resmi ideoloji ve resmi din belirtmemeli; ayrıca dil, din veya etnisite ayrımı yapmamalıdır. Sivil toplumun işlevini tam anlamıyla yerine getirebilmesi için siyasi ve kültürel şartlara ek olarak faaliyetlerini uygulamaya koyabilmesi için ekonomik bir güce de ihtiyacı vardır. Bu yüzden, devletin mülkiyet edinme hakkına ve piyasa mekanizmasına saygı duyduğu bir politika anlayışının olması gerekmektedir (Duman, 2010: 357).

Sivil toplumun tarihi başlangıcı 12. ve 13. Yüzyıl Batı Avrupası'ndaki (Çaha, 1994: 80) kentlerin meydana gelişi ve burjuvazinin doğuşuna kadar götürülebilir olsa da (Doğan, 2002: 2), yerel ve bölgesel sınırların ötesinde küresel çapta etkili bir sivil toplumun temellerinin 1980'lerde atıldığını söylemek mümkündür. Peki, 1980 sonrası dönemin sivil toplumun gelişimine katkısının bu denli önemli olmasının arkasındaki nedenler neydi? Aslında, 1980'ler bir anda beliriveren yeni değişimleri içermemiştir. 1980 öncesi dönemin koşulları bu dönemde görülen değişimlerin zeminini hazırlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı, savaşa giren ülkeler için maddi ve manevi çok büyük kayıplara neden olmuş; savaş sonrası yaşanan sosyal sorunların çözümü devletlerin sorumluluğuna kalmıştır. Ancak, devletlerin uyguladığı sosyal politikalar 1970'lerde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle gücünü kaybetmiş ve sosyal güvenlik anlayışı çökmeye başlamıştır. Hükümetler daha liberal politikalar benimsemeye ve yetemedikleri alanlarda kendilerine yardımcı olacal sivil toplumun önünü açmaya çalışmışlardır. Bu nedenle, 1980 sonrası dünyada ve Türkiye'de sivil topluma yeni bir boyut kazandırmış ve zamanla küresel bazda gelişimine tanık olmuştur. Dolayısıyla, sivil toplum kavramı Türkiye açısından yakın bir geçmişe sahiptir.

Sivil toplumun ilk belirtileri 1940'lı yıllarda görülmüş olmasına rağmen, sosyal, ekonomik ve kamusal faaliyetleri bakımından etkililiği 1980'li yıllardan sonra gerçekleşmiştir (Ercan, 2002: 79). Bu durumun bir önemli nedeni de Özal hükümetiyle beraber toplumsal bir gelenek olan bürokratik yönetimin yumuşatılması girişimleri olmuştur. Ayrıca bu dönemde, siyasi ideolojiler ve sosyal gruplar, devletin toplumdaki yerini ve vatandaş rolü

tartışmaya başlamışlardır. Bu tartışmaların ve Batı-Doğu karşılaştırmalarının nihayetinde ise, Doğu toplumlarındaki başlıca sorunlarından birinin bireyi devlete karşı koruyacak ve etkinliğini arttıracak mekanizmaların ve yapıların yani sivil toplumun eksikliği fark edilmiştir (Kalaycıoğlu, 2002: 451). 12 Eylül Darbesi'nin yarattığı izlenimin de gereği olarak, sivil toplum askeri yönetimin olmadığı toplum olarak algılanmış ve sivil toplumcu bir tutum yaygınlaşmıştır (Biber, 2002: 159).

Sivil toplum, 1990'lı yıllarda küresel bir boyuta ulaştığından daha da önemli ve gerekli bir kavram haline gelmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği'ni hâkimiyetinin sona ermesinin ardından 1980'li yıllarda başlatılan Doğu Avrupa ve Sovyet bloğu ülkelerini demokratikleştirme çabasında sivil toplum aracı kanal olarak kullanılmıştır (Aslan, 2010: 363). 1990'lara kadar daha çok yerel ve bölgesel niteliğe sahip olan sivil toplum, uluslararası boyutta hareket eden önemli bir güç olmaya başlamıştır. Hükümet-dışı örgütler (NGOs), sivil toplum kuruluşları (CSOs), küresel iletişim ağları gibi sivil toplumun etkisini artıran yapılar oluşturulmuştur.

Sivil toplumun dünyada giderek artan önemi Türkiye'yi de bu konuda bazı adımlar atmaya itmiştir. 1982 Anayasası ile yasaklanan dernek kurma, sendikalaşma, vakıflar, kooperatifler, meslek kuruluşları ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1995 düzenlemeleri ile derneklerin önündeki siyaset yapma yasağı genel sınırlamalar saklı kaydıyla kaldırılmıştır. Böylelikle, derneklerin siyasi partilerle ve diğer sivil toplum kuruluşlarıyla irtibatı mümkün ve meşru hale gelmiştir (Karakuş, 2006: 81).

Türkiye'de Batı ülkelerindeki kadar etkili bir sivil toplum olmamasına rağmen devletle birey arasındaki ara alan sorunu derneklerle çözülmeye çalışılmıştır. Derneklerle ilgili düzenlemelerin yanı sıra, özel radyo ve televizyonlara yönelik anayasal yasakların kaldırılması da sivil toplumun gelişimini tetiklemiştir (Karakuş, 2006: 82). Bunlara ek olarak, yerel yönetimleri canlandırma ve daha etkili hale getirme cabaları da sivil toplum kuruluşlarına yeni bir irtibat merkezi sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler doğrultusunda, sivil toplum, gönüllü kuruluşlar ve yerelleşme gibi olgular sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır.

Avrupa Birliği ile temasın arttırılması, Birliğin kuruluşunda ve gelişmesinde önemli bir yere sahip olan sivil topluma yönelik daha gelişmiş düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmıştır. 2001 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ve Avrupa Birliği Uyum Yasaları

gereğince daha serbest bir sivil toplumun varlığını öngörmüştür. Siyasi faktörlerin sivil toplumun önünde bir engel olması önlenmeye çalışılmış, sivil toplum kuruluşlarına toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı tanınmış ve cemaat vakıflarının, taşınmaz mal edinip, bunlar üzerinde tasarrufta bulunma hakkı verilmesi sivil toplumun faaliyet alanını genişletmiştir (Karakuş, 2006: 81).

Sivil toplum, sivilleşme, sivil toplumculuk gibi fenomenlerin gelişmesiyle beraber bireyin siyasal ve sosyal alandaki etkinliğinin artması beklediğinden daha bireyci ve birliktelik durumundan kopmanın beklenebilir. Bu nedenle de ortak değer ve nitelikler üzerinde duran, kolektif bir şekilde hareket etmeyi hedefleyen milliyetçilik düşüncesinin aşınacağı tahmin edilebilir. Ayrıca özellikle 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşen bir sivil toplum anlayışının yaygınlaşmasıyla beraber milliyetçi algının kırılabileceği varsayımı oluşabilir. Ancak, Calhoun'un (1993: 387) da belirttiği gibi bu durum beklenenin tersine gelişmektedir:

Milliyetçilik, devam eden küreselleşme süreci de dâhil olmak üzere modern dünyanın merkezi özelliklerinin bir ürünüdür. Merkeziliği öncelikle siyasi self determinasyon düşüncesinden anlaşılan "benlik" (self) yaratma ihtiyacından kaynaklanmaktadır... Ayrıca, milletler sosyal ilişkiler ağından ziyade bireylerde olduğu gibi kategoriler olarak algılanmaktadır.

Bu yüzden sivil toplum, bölgesel, ailevi, cinsiyete dayalı, çıkar grupları gibi diğer kimliklerin üstünde milli bir kimlik oluşturmaya yardımcı olurlar. Sivil toplumun çeşitli kuruluşlarındaki eksiklik milliyetçiliğin güçlenmesini zorlaştırır.

Türkiye'de milliyetçilik ve sivil toplum ilişkisi değerlendirildiğinde, sivil toplumun oluşum ve gelişimi milliyetçiliğin karşısında değil; aksine milliyetçi anlayışın sağlamlaşmasına yardımcı olmuştur. Türkiye'de sivil toplum, genellikle geniş anlamına uygun olarak devlet (hükümet) ve özellikle de Silahlı Kuvvetler örgütlenmesi dışında kalan vatandaş örgütleri olarak algılanmıştır. Oran'a (2000) göre de bu geniş anlamıyla sivil toplum Türkiye'de milliyetçilikle belli noktada uyuşan bir olgudur; çünkü milliyetçilik "bireyin yüce sadakatinin başka ideolojilere gitmesini engellemek amacını güden tekeli" ve "toplumdaki yüce sadakat odağını millet olarak ilan eden ve bunu bağımsız ulusal devlet içinde örgütlemek isteyen bir ideolojidir."

Türkiye’de öne çıkan futbol federasyonları, Aydınlar Ocağı, Mehmetçik Vakfı, Ülkü Ocakları ve Göçmen Dernekleri gibi sivil toplum örgütleri de bireyin kendi benliğinin ötesinde “kolektif” ve “tekelci” bir yaklaşımı uygulamaya çalışmıştır (Oran, 2000). Bu görüş, Özal’ın savunduğu dünyada Türk toplumunun gelişimini ve yeteneklerini kanıtlama düşüncesiyle de örtüşmektedir. Kısaca, Türkiye’de sivil toplum milliyetçilik düşüncesiyle iç içe geçmiş; bir o kadar da milliyetçiliğe yeni rota çizmiş bir olgu görünümündedir.

1980’li yılların getirdiği liberal düşünce ve 1990’larda artan küreselleşme trendi içinde milliyetçilik neo-liberal düzen ve küreselleşme sürecinde arka plana itilen bir ideoloji değil; aksine kısmen devlet otoritesinde çıkarak sivil toplum aracılığı ile dayatılan bir düşünce olmuştur. Yıldız’a (2007: 54) göre bunun nedeni, küreselleşme evresinin başlamasıyla beraber ulus-devletin teoride zayıflatılması, ulusal politikalarda uluslararası sermayenin karar sürecinde etkili bir konuma gelmesi milliyetçiliğin sivil toplum tarafından savunulmasına yol açmıştır. Ekonomik olarak, milli kapitalizmden uluslararası kapitalizme geçiş yapıldıkça milliyetçiliğin etkisinin azalacağı düşünülse de Türkiye’de tam anlamıyla bireye dönüş gerçekleşmemiş, bireyin tutum ve davranışlarının arka perdesinde de milliyetçi bir hissiyat varlığını korumuştur.

2.2.3. Demokrasi Söylemleri ve Demokratik Sürece Geçiş

Sivil toplum hangi anlamıyla ele alınırsa alınsın, özünde halkın içinde var olup belli ortak çıkarları savunmak adına devletten ayrı bir kontrol ve denetleme mekanizması yaratmayı hedeflemektedir. Siyasal ve toplumsal alanda bireye önemli bir yer açan sivil toplumla iktisadi hürriyeti sağlayacak liberal politikalar bir araya geldiği zaman özellikle 1980’lerin sonundan itibaren eşitlik, adalet, özerklik ve demokrasi tartışmaları tüm dünyada artmıştır. Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının ardından eski Blok ülkeleri, sosyal ve ekonomik krizleri atlatmanın çaresini demokratik yönetime geçişte aramışlardır. Teknolojik gelişmeler doğrultusunda iletişim ve haber ağının gittikçe yaygınlaşıp küresel boyuta ulaşması, toplumların dünyadaki hemen her gelişmeden kısa sürede haberdar olmasına sebep olmuş ve bunun sonucunda devlet karşısında toplumsal talepler artmıştır.

Aslında sivil toplum demokrasi bakımından zayıf ülkelerde de etkisini göstermeye başlamasına rağmen sürekliliğinin sağlanması için demokratik koşullar gerekli hale gelmiştir. Zira sivil toplum ve demokrasi eş zamanlı gelişen ve karşılıklı beslenen iki

oluşumdur. Demokrasinin sağlıklı bir işleyişe sahip olduğu toplumlarda doğru bir sivil toplum-devlet ilişkisi görülürken (Uluç, 2013: 402), sivil toplumun ahlaken ve siyasi olarak daha aktif hale geldiği durumlarda demokratik ortamı yaratmaktadır (Aslan, 2010: 366). Sivil toplum siyasal alanda kendine yer açmaya çalışırken devlet kısıtlamalarından bağımsız özgürlükler talep etmiş ve potansiyelini tam anlamıyla ortaya çıkarmak için demokrasiyle özdeşleşmiştir.

Bunun yanı sıra, sivil toplum ve demokrasinin karşı karşıya kalması da söz konusu olabilmektedir. Sivil toplum, siyasetteki devlet tekeli kırıkmak ve kapsayıcı katılımı gerçekleştirmek adına bir yandan demokratik yönetimi isterken diğer yandan kendi baskıcı iktidarını oluşturmaya çalışırsa zamanla demokrasinin oldukça uzağında bir sisteme neden olabilmektedir.

Sivil toplum doğası gereği farklı çatışma ve güç odakları yaratma potansiyeline sahip olduğundan baskı ve dışlama noktaları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle sivil toplum öngörülenin aksine toplumu düzen ya da denge durumundan çıkararak demokratik oluşumla çelişebilir (Yıldız, 2004: 89). Dolayısıyla milli dirliğe ve kolektif bütünlüğe tehdit oluşturma ihtimalinden ötürü demokratik projeyi ve milliyetçilik ideolojisini de çıkmaza sokabilir. Bundan dolayı, sivil toplum-demokrasi-milliyetçilik üçlemesi arasındaki ilişki bilhassa teoride muğlak tartışmalar dizisine de dönüşebilmektedir. Bu üçlü arasındaki ilişkinin en iyi şekilde anlaşılması için uygulamadaki yansımalarını değerlendirmek gerekmektedir.

Dünyada ve Türkiye’de üçlü ilişkinin görünümüne bakmadan önce, kısaca demokrasi ve milliyetçilik arasındaki ikili ilişki incelenmelidir. İlk aşamada, demokrasi ve milliyetçilik muhalif iki kavram olarak algılanabilmektedir. Bu algının başlıca nedeni, milliyetçiliğin münhasırlık (tekellilik) doktrinine dayandığı iddia edilirken, demokrasinin kapsayıcı bir anlayışa dayandığını düşünmektir (Helbling, 2009: 1). Ancak tarihsel açıdan daha dikkatli bir analiz bu iki fenomenin birlikte var olduğunu; hatta demokratik rejimlerin daha çok ulus-devletlerde ortaya çıkıp geliştiğini göstermektedir.

Fransız İhtilali demokrasi ve milliyetçilik arasındaki yakın ilişkiyi gösteren önemli örneklerden biridir. Brubaker’e (1992: 39) göre, Fransız İhtilali ikisi demokratik ve milliyetçi olmak üzere dört ihtilalden oluşmaktadır. Her ikisi de aynı amaca yöneliktir: Bir

yandan insanlar arasında eşitliği sağlayarak otoriter rejimi ortadan kaldırmak ve diğer yandan da egemenliği toplumsal düzeyde gerçekleştirip toplumun self determinasyonunu sağlamak. Millet olarak devletin aşırı baskıcı yönetiminden arınmış bir kimlik oluşturulmaya çalışılırken aslında milliyetçiliğin toplum tarafından demokratik bir şekilde serpilmesi hedeflenmiştir.

Yaklaşık son elli yıldır var olan demokrasi tartışmaları da uygulamada Fransız İhtilali döneminde olduğu gibi milliyetçilik ideolojisini tetikleyen bir unsur olmuştur. Milliyetçilik düşüncesi devletin otoriter yönetimi ve kontrolünden çıkarak millet egemenliği ve demokrasi ekseninde gelişmeye başlamıştır. 1970'lerin ortasından itibaren siyasi oluşumlarda demokrasiye artan bir ilgi gözlemlenmiştir. Bu ilgi istatistiksel olarak da karşımıza çıkmıştır. 1974 ve 1990 arası en az otuz ülke demokrasiye geçişi başlatmış ve dünyadaki demokratik ülkelerin sayısını ikiye katlamıştır (Huntington, 1991: 12). Demokratik sürece geçişte hiçbir ülke millet olgusundan kopuk ayrı bir birim olarak kendini göstermemiştir. Aksine çoğunlukla millet etrafında büyüyen federatif oluşumların karşısında bir tutum göstermiştir. Kısacası demokrasi beraberinde milliyetçilik fitilini ateşlemiştir.

Demokrasi kavramının bu süreçte pek çok ideolojiyi etkileyen önemli bir dinamik olarak kendini göstermesinde sivil toplum etkinliğinin ve ulus ötesi oluşumların etkisi göz ardı edilmemelidir. İki kutuplu Soğuk Savaş düzeninin sona yaklaşmasıyla beraber ulus devletler sistem içinde kutuplardan ayrı kendi otoritelerini kanıtlama çabası içine girmiştir. Bahsi geçen dönemde Avrupa Topluluğu (AT) önemli bir rol oynamıştır. Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler bağımsız otoritelerini sağladıktan sonra demokratik yönetimin istikrarı için Topluluğa üye olmuşlardır. Bu üyeliğin temelindeki neden de kendi milli çıkarlarını ulus ötesi bir oluşumun menfaati lehine bırakmak değil; tersine hem siyasi hem de ekonomik açıdan kendi milli birlik ve bütünlüğünü korumak olmuştur.

1980'lerden itibaren Türkiye'de, dünya düzeniyle uyum içinde dünya devletlerine rakip olarak hareket etmeyi savunan Özal milliyetçiliği Türk siyasi liderleri Türkiye'de modern ve demokratik eğilimleri güçlendirmeye teşvik etmiştir (Huntington, 1991: 14). Bu doğrultuda Nisan 1987'de Türkiye AT'ye tam üyelik için başvurmuştur. Küresel bir demokratik dönüşün izlenimini bırakan 1980'ler sonrasındaki dönemde milliyetçiliği demokratik kavram ve oluşumlardan ayrı tutmak diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de

mümkün olmamıştır. Yalnız bu noktada belirtmek gerekir ki, burada bahsedilen milliyetçilik anlayışı ırkçılık değildir. Bir etnisitenin ayrıcalıklılığını destekleyen etnik milliyetçilik demokrasiye alternatif bir ideoloji olarak değerlendirilmektedir (Bingöl, 2009: 115).

Demokrasi, Türkiye’yi ırkçılıktan medeni milliyetçiliğe yönlendirmiştir. Medeni milliyetçilik düşüncesinin temelinde adından da anlaşılacağı üzere, çağdaş fikir ve gelişmelerin yakın takibinde kalırken milli değer ve niteliklerin asri unsurlar içinde sağlam yerleşmesine imkân sağlamak olmuştur. Uluslararası düzende bu düzenin “milletler” arasında gerçekleştiğinin bilincinde olmak önemli bir unsur olmuştur.

Özellikle 1990’lı yıllarda, Türkiye iç dinamiklerinde demokratik taleplerin artışını çeşitli uygulamalarla deneyimlemiştir. İslami görüşün cemaatlerle ve Kürt Meselesinin de PKK ve Kürdistan İslami Hareketi gibi oluşumlarla yeniden canlanması organik toplum görüşünü sarsarak Türkiye’deki politik yaşamın parçalanması sürecini başlatmıştır (Keyman, 2006: 28). 1990’larda yaşanan bu din tartışmaları ve kimlik sorunu, güvenlik ve vatandaşlık gibi kavramları Türk politikasında sivil toplum, demokrasi, hak ve özgürlüklerin belli bir oranda önüne koyması (Keyman, 2006: 29), Türkiye’nin demokrasiyle imtihanında başarısız olduğu şeklinde görüşlere neden olmuştur. Yalnız bu durum demokrasinin 1980 sonrası dönemde etkili bir faktör olmadığı anlamına gelmemektedir. Aslında Türkiye’nin bir demokrasi sınavından geçtiğini iddia etmek; hatta bu sınav sırasında bahsi geçen olumsuzlukları yaşadığını belirtmek bile demokrasi furyasından etkilendiğini göstermektedir.

Batılı liberal demokrasilerin örnek alınması Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde “ekonomik ve politik liberalizmin kesin zafer kazandığı ve Batılı liberal demokrasilerin insanlığın yönetiminin nihai şekli olarak evrenselliğini ilan ettiği” (Fukuyama, 2002: 253) görüşünün hâkim olmasına neden olmuş; Türkiye devlet ile millet arasındaki ilişkiyi yeniden gözden geçirmek ve daha modern bir milliyetçilik anlayışı üretmek zorunda kalmıştır. Modernize edilmiş milliyetçilik ideolojisinin yansımaları bilhassa uluslararası organizasyonlara Türkiye’nin daha aktif katılımı şeklinde de kendini göstermiştir.

Asri milliyetçilik gereği bilim, sanat, spor ve edebiyatta ülkenin başarılı bir şekilde temsil edilmesi gereği doğmuştur. Bu durum sonucunda ise, Türkiye halter ve güreşte Naim

Süleymanoğlu ve Halil Mutlu, sinemada yönetmen Ferzan Özpetek ve müzikte piyanist İdil Biret gibi isimlerle başarılı bir şekilde temsil edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, 1990'lı yıllar bir yandan da popüler kültüre ayak uyduran bir milliyetçiliğin oluşmasına da neden olmuştur.

2.2.4. Müdahale Süreçleri ve Krizler

Türkiye'de 21. yüzyıla geçiş ne yazık ki sadece özgürlük, sivil toplum ve demokrasi gibi olumlu çağrışımlar yapan olgular öncülüğünde gerçekleşmemiştir. Türkiye bir taraftan geleneksel politika kültürü ve devletçi anlayışından daha liberal, katılımcı ve demokratik bir aşamaya geçmeye çalışırken diğer yandan bu sürecin bazı sancularına da katlanmak durumunda kalmıştır. Demokratik talepler ve sivil toplum faaliyetleri yalnızca barışçıl yollarla kendini göstermemiştir. 1980'lerde yaşanan apolitizasyon sürecinin ardından 1990'lı yıllar demokratik girişimlerin getirdiği çok taraflı siyasal ve ekonomik hareketlenme ile beraber ülkede derin izler bırakacak suikastlar, müdahale süreçleri ve krizleri yaşamıştır.

Liberalizm, sivil toplum ve demokrasi peşinde pek çok bireysel özgürlük getirip çeşitli grupların çıkarlarını arama fırsatı verirken bu çıkarların çakışması durumunda özgürlüklerin olumsuz maksatlarda kullanılmasına neden olduğundan gelişimi ikircikli bir süreçtir. Türkiye de bu ikircikli süreci cinayetler, suikastlar ve katliamlarla çok net bir şekilde deneyimlemiştir. Liberal politikalar doğrultusunda 1980'lerdeki yasakları kaldırma ve insanlara daha fazla söz söyleme hakkı vermek için özel televizyonlar, radyolar ve gazetelerin sivil toplumun önemli bir kanadını temsil etmesine imkân verilmiştir.

Ancak, demokrasi ve özgürlükler alanına hızlı geçiş bireylerin sivil toplum aracılığıyla devlete karşı daha güçlü bir konuma gelmesini sağlayacakken, aksine farklı görüşler arasında daha fazla ayrışmaya sebep olmuştur. Hürriyet Gazetesi yazarı Çetin Emeç, Cumhuriyet Gazetesi yazarı Uğur Mumcu, Evrensel Gazetesi yazarı Metin Göktepe, Türk Hukuk Kurumu Başkanı Muammer Aksoy ve Pir Sultan Abdal Derneği'ne konuk olan Aziz Nesin (Madımak Olayı) gibi fikir adamlarına yönelik saldırılar (Aytulu, 2010) Türkiye'nin çeşitliliğe hazır olmadığını gösterdi.

Bundan başka, askere yönelik eylemler de 1990'lı yıllarda Türkiye'nin gündeminde büyük yer kaplamıştır. Hava Kuvvetlerinden 15 subay ve astsubay irtica faaliyetlerine karışmaları gerekçesiyle ordudan uzaklaştırılırken, 1993'te Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis'in bindiği askeri uçağın düşmesi sonucu hayatını kaybetmesinin arkasındaki sabotaj ihtimali üzerinde tartışılmıştır (Aytulu, 2010). Nitekim yaşanan güvenlik problemleriyle paralel olarak 7 Ocak 1994'te askerlik erler için 15 aydan 18 aya, yedek subaylar içinse 12 aydan 16 aya ve kısa dönemler için 6 aydan 8 aya yükseltilmiştir (Aytulu, 2010).

On yıllık periyotta Türkiye ekonomik olarak da düzenli ve istikrarlı bir süreç yaşayamamıştır. 1980'li yılların sonunda Türk Lirası'nın (TL) konvertibiletisinin yürürlüğe girmesi, mal ve sermaye akışının serbestleştirilmesi 1990'larda yaşanan iktisadi sorunların ve finansal krizlerin altında yatan etmen olmuştur. 1990'ların başlarında makro istikrarın göz ardı edilmesi sonucu enflasyonun hızla artarak yaklaşık % 60'larda seyretmesine karşın döviz kuru artış hızının % 50 oranlarda olması TL'nin değerini yükseltmiştir. Bu yüzden, üretime yönelik politikalar uygulayıp ihracatı artırmak yerine ithalata yönelik bir ekonomi söz konusu olmuş; ihracat düzeyi ithalatın % 50'sini dahi karşılayamamıştır (Yeldan, 2002: 50). Bunlara ek olarak, 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan Körfez Krizi Türkiye'nin riskli olarak algılanmasına neden olup turizm sektöründe krize yol açmıştır. Kamu gelirlerinin kamunun faiz dışı harcamalarını karşılayamaması sonucu kamunun finansman sorununun da artmasıyla Nisan 1994 Krizi yaşanmış; 5 Nisan kararlarıyla milli kemer sıkma politikasına gidilmiştir (Aytulu, 2010).

Türkiye 1994 Krizi'nin ardından dünyada yaşanan büyük ekonomik krizlerden de payını almıştır. Öncelikle 1997 Güneydoğu Asya Krizi'nin etkisiyle Türkiye'de talep daralması meydana gelmiş, ihraç ve ithal malı fiyatlarında düşüş yaşanmıştır (T.C. Merkez Bankası, 2002: 28). Binay ve Salman'a (1998) göre Asya Krizi gelişmekte olan ülkelerin piyasalarına olan güvenin azalmasından dolayı döviz talebini arttırdığından Merkez Bankası'nın rezervlerinin azalmasına yol açmış daha çok döviz kuru krizine neden olmuştur. Ancak, hedeflenen finansal piyasaların istikrarını korumak olduğundan Asya Krizi etkileri Rusya krizi kadar ciddi olmamıştır. Asya Krizi'nin ardından yaşanan 1998 Rusya Krizi'nin Türkiye ekonomisi üzerinde şiddetli etkileri olmuştur. Rusya Krizi, Türkiye'den yaklaşık 11 milyar ABD dolarına yakın bir sermaye çıkışına neden olmuştur (T.C. Merkez Bankası, 2002: 28). Sonucunda ise Türkiye likidite sıkışıklığı ve faizlerin yükselmesi sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Ancak ekonomik krizler 20. yüzyıla sınırlı kalmamıştır. Her ne kadar Türk yöneticiler krize hızlı bir şekilde müdahale edip enflasyonu düşürme ve kamunun mali performansını artırma amacıyla 1998’de Yakın İzleme Programı’nı (Staff Monitored Program) başlatmış olsalar da Ağustos ve Kasım 1999’da yaşanan, binlerce insanın ölmesine ve ciddi mali sorumluluğa neden olan iki büyük deprem müdahalenin beklenen sonuçlara ulaşılmasını engellemiştir (T.C. Merkez Bankası, 2002: 50). 1999 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) yardımıyla hazırlanan bir program ilan edilmiştir. Bu programın maksadı, 2002 yılı sonuna kadar enflasyonun tek haneli rakamlara düşmesini sağlamak, reel faiz oranlarını indirmek ve ülkeyi uzun vadeli büyüme potansiyelini açığa çıkaracak duruma getirmek olmuştur.

Türkiye’de kur çapasının büyük sorunları taşıyacak kadar güçlü olmaması, bankaların gecelik borçlanmalarla yükselen bir faiz riski taşıması ve siyasi istikrarsızlık (Yay, 2001: 1240-41) 2001’de beklenmedik ölçüde daralmaya neden olan “Kara Çarşamba” diye adlandırılan Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük ekonomik krizine yol açmıştır (Celasun, 2002: 1). Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit’in Dünya Bankası’nda çalışmakta olan Kemal Derviş’i ülkeye davet edip Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine getirmesiyle Derviş, IMF ile müzakereleri yürüterek krizin en az hasarla atlatılmasını sağlamış ve “Güçlü Ekonomi Programı” ile hükümete bir rota çizmiştir.

Bu bölümde değinilen sıkıntılı olay ve süreçler daha çok ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarını ele alan sistematik işleyişi ile ilgili görünse de ideolojik bir boyutu da içermektedir. 1980’lerden itibaren uygulamaya konan neo-liberal politikalar içinde muhafazakâr düşüncenin unsurlarını da barındırmasına rağmen ekonomi merkezli bir milliyetçiliği beslemiştir. 1990’lı yılların başlarından itibaren bu düşüncenin kendisiyle çelişen bir şekilde ekonomik istikrarı bozan sonuçları doğurması Türkiye’deki milliyetçiliğin merkezini ekonomiden dini değerlere kaydırmıştır (Şimşek, 2012).

1995 Genel Seçimlerinde, dini motifleri ve mesajları açıkça kullanan Refah Partisi’nin (RP) birinci parti olması bu eksen kaymasını net bir şekilde göstermiştir. “Başörtüsü milli kıyafetimizdir” ve “diğer partilerin seçmenleri, bizim ise inananlarımız var” gibi söylemleri (Küçükyılmaz, 2010: 106) 1990’ların siyasi iktidarsızlıkları, kimlik sorunları, savaşları ve ciddi eşitsizlik ve adaletsizliğe neden olan ekonomik krizleri içinde halkı güçlü bir motivasyon aracı etrafında toplamıştır. “Adil Düzen” önerisiyle de siyasi, ekonomik ve

sosyal bir arayış içinde olan farklı gruplara geleneklerle örtüşen bir çerçeve çizmiştir (Yavuz, 1997: 74-75).

RP'nin yükselişi vatandaşlarda milli duyguları yeniden canlandırıp bir umut kapısı açmış gibi görünse de beraberinde dönemin demokratik hedeflerine yakışmayacak bir müdahale sürecini getirmiştir. O zamana kadar izlenen Batı odaklı politikaların aksine Başbakan Necmettin Erbakan'ın Mısır, Nijerya ve Libya gibi Müslüman ülkelerle olan ilişkilere yönelmesi, destekçi kitlesi hızla genişleyen dini milliyetçiliğin etkisiyle şeriat taraftarı grupların ortaya çıkması, 3 Kasım 1996'da gerçekleşen Susurluk Kazasında mafya, siyasetçi, polis ilişkilerinin fark edilmesi basın, muhalefet ve askerde hükümete olan tepkilerin artmasına neden olmuştur. Aynı zamanda hükümetin tarikat liderleri ve şeyhlerle yakın ilişkiler sürdürmesi, siyasi liderlerin dini organizasyonlar düzenlemesi ve cemaat oluşumlarının gittikçe artması irticanın iktidarda olduğu tartışmalarını başlatmıştır.

Hükümetin ve RP üyelerinin tavrında herhangi bir değişiklik olmaması sonucu önce 4 Şubat 1997'de Sincan'da askerler 20 tank ve 15 zırhlı araçla geçiş yapmıştır. Ancak buna rağmen 23 Şubat'ta Fatih Camii'nde kılınan öğle namazından sonra “şeriat isteriz”, “yaşasın Hizbullah” sloganları atarak bir grubun yürümesi 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu hükümete laikliğin gereği yasalara uyulması konusunda bir dizi kararlar bildirmiştir. MGK'nın 28 Şubat'ta sert kararlar ve medya aracılığıyla hükümetin yönetimine ve siyasete müdahale etmesi “post-modern darbe” olarak adlandırılmıştır (Karatepe, 1999: 173). Böylelikle 20. yüzyılın sonunda bir kez daha askeri bir müdahaleyle Türkiye'nin gelişim sürecine ket vurulmuştur.

28 Şubat süreci Türkiye'de demokratikleşme hareketini durduran, hatta geriye götüren bir müdahale olarak değerlendirilebilecek olsa da demokrasiden uzak bir milliyetçilik düşüncesini doğurduğunu söylemek için o dönemde var olan ya da beklenen milliyetçi yaklaşımın içeriğini irdelemek gerekir. Bu nedenle, bir sonraki bölümde Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergileri üzerinden yapılacak analiz doğrultusunda müdahale süreçleri ve krizlerin milliyetçiliğin dönüşümü üzerindeki etkilerini belirlemek mümkün olacaktır.

3. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN DEMOKRASİ, ÖZGÜRLÜK VE SİVİL TOPLUMLA İMTİHANI: TÜRKİYE GÜNLÜĞÜ VE TÜRK YURDU DERGİLERİNDE ÇIKAN MAKALELER ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR DEĞERLENDİRME

Özellikle 1990'ların başından itibaren Soğuk Savaş sürecinin sona ermesi ve küreselleşen dünya düzeninin oluşturulmaya başlamasıyla beraber ideolojik paradigmalarda da eksen kayması olduğu düşünülmektedir. Küresel düzen, küresel yönetim, demokratik özgürlük ve sivil katılım gibi kavramların en çok etkilediği ideolojilerden birinin milliyetçilik olduğu kabul görececek bir görüştür. İki kutuplu dünya sisteminin ardından devletlerin ayrı birer milli oluşum olarak ortaya çıkmaya başlaması ve sonrasında tekrardan çağın getirdiği düşünce tarzları içinde kendilerine yer aramaları milliyetçi anlayışın hem siyasi hem de yazın hayatından yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Bu gözden geçirme sürecinin ideolojik dönüşüm olarak adlandırıldığı bu bölümde, Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü bibliyografyası üzerinden milliyetçiliğin demokrasi, özgürlük ve sivil toplum ekseninde nasıl bir dönüşüm içine girdiği incelenmektedir.

3.1. 1980'lerle Birlikte Dünyada Temel Akımları Etkileyen Yeni Değişim Dinamikleri

Tarih boyunca her yüzyılın ve her on yılın tanıklık ettiği ciddi kırılma noktalarının neticelerine bağlı olarak kendilerine has özellikleri, eğilimleri ve kendinden sonraki dönemlere bıraktığı mirası olmuştur. Dönemsel gelişmeleri etkileyen kırılma noktaları savaşlar, ayaklanmalar veya krizler gibi etkisi büyük siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar olabileceği gibi benimsenen düşün hareketlerindeki bazı dönüşümler de olabilmektedir.

1980'ler teknolojideki gelişmeler ve küreselleşmenin başlangıcıyla önemli sosyoekonomik değişimleri yaşamıştır. Dünyada ekonomik liberalleşmenin artmasıyla beraber, çok uluslu şirketlerin siyasi ve ekonomik hayattaki rolü de artmaya başlamış ve yeni ekonomik merkezler ortaya çıkmıştır. Özellikle imalat endüstrisinin Tayland, Meksika, Güney Kore, Tayvan, Çin, Japonya ve Almanya'da taşınmasıyla dünyadaki güçler dengesi yeniden şekillenmeye başlamıştır.

İngiltere ve ABD neoliberal politikalar doğrultusunda serbest piyasa ekonomisine (*laissez-faire*, “bırakınız yapsınlar ideolojisi”) daha yakın bir tutum sergilemeye başlamıştır. 1980’lerde yükselişe geçen neoliberalizm, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasıyla sağ görüşlü ekonomik politikaların daha fazla destek görmesi sonucu 1990’larda daha iyi bir konuma gelmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler ise 1980’ler boyunca pek çok borç krizinden mustarip olmuş ve bu nedenle finansal destek için Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankasına başvurmaları gerekmiştir. Etiyopya Mengistu Haile Mariam’ın kötü yönetiminden dolayı 1980’lerin ortasında geniş çapta bir kıtlıkla karşı karşıya kalmış ve nihayetinde ülke yiyecek temini için dış yardıma bağımlı hale gelmiştir. Ülkenin kıtlıkla mücadelesinde dünya çapında bir çaba gösterilmiş, para ve yardım toplama amacıyla 1985’te düzenlenen Yaşam Yardımı (Live Aid) konseri gibi pek çok girişimde bulunulmuştur.

Ekonomik gelişme ve değişmelerin yanı sıra, tek konu odaklı ya da amaca yönelik tartışmalar da ivme kazanmıştır. Örneğin; AIDS salgını, insan hakları ve küresel ısınma gibi konular bilimsel araştırmalar, uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları için önemli başlıklar haline gelmiştir.

Orta Doğu ise büyük sivil huzursuzluklara ve şiddete sahne olmuştur. İran-İrak Savaşı, Sovyetler-Afganistan Savaşı, 1982 Lübnan Savaşı, Dağlık Karabağ Savaşı, 1986 Libya Bombalaması ve Gazze Şeridi ve Batı Şeria’da İlk Ayaklanma Orta Doğu’da yaşanan olaylardan başlıca olanlarıdır. İslamcılık önemli bir siyasi güç haline gelmiş, Al Kaide gibi birçok terör örgütü kurulmuştur.

1980’lerin ortalarından itibaren Soğuk Savaş felsefesinin getirdiği kutuplaşma ve blok içi entegrasyon stratejisi etkisini kaybetmeye başlamış, Doğu Bloğunda milliyetçilik düşüncesi ve komünizm yönetimi altındaki sosyalist devletlerdeki demokrasi isteği yeniden zuhur etmiştir. Özellikle Mikhail Gorbachev’in uygulamaya koyduğu *glasnost* (kamuyla bilgi paylaşımı, hükümet şeffaflığı) ve *perestroika* (siyasi ve ekonomik olarak yeniden yapılanma) politikaları Komünist Parti’nin gücünü zayıflatmıştır.

Milliyetçilik yalnızca Doğu Bloğunda popülerlik kazanmamış; hemen hemen tüm Batı dünyasını etkisi altına almıştır. Önceki dönemlerde görülen milliyetçi ayaklanmalar,

80'lerde etkisini daha da göstermeye başlamıştır. 1969'da Ulster'de meydana gelen İrlanda milliyetçiliği ve 1970'lerde İskoç milliyetçiliğinin elde ettiği siyasi başarılar *İngiltere'nin Dağılması* gibi başlıklarla yayımlanan kitapların sayısında artışa neden olmuştur (Breuilly, 2006: 31). İspanya ise Basklılar ve Katanların protestolarıyla sallanmaya başlamıştır. Quebec'teki Fransızlar, Kanada'nın toprak bütünlüğünü ciddi şekilde tehdit etmeye başlamıştır. Tüm bu milliyetçilik tandanslı ayaklanmalar dışında Fransa, Belçika, Galler ve daha pek çok bölgede siyasi açıdan daha önemsiz ve daha çok kültürel odaklı hareketler görülmüştür (Breuilly, 2006: 31).

1970'lerin ortasında yaşanan küresel ekonomik kriz pek çok devletteki istikrarı bozmuş ve daha saldırgan ve Batı karşıtı hareketlerin ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Krizin önemli bir sonucu olarak siyasi tartışmalarda daha keskin bir görüşe sahip olan neoliberal düşünce ABD'de Ronald Reagan'ın ve İngiltere'de de Margaret Thatcher'ın seçilmesiyle gittikçe yükselmeye başlamıştır. Halkçı muhafazakâr hareket ve "Yeni Sağ" olarak da adlandırılan Reagan ve Thatcher neoliberalizmi 1970'lerin sonu ve 80'lerin başında tahmin edilemez bir yükselişe geçmiştir.

Dönemin sonlarına doğru Batı ve Doğu arasındaki ilişki önemli ölçüde gelişmiş (Lewis, 1988) ve Sovyetler Birliği uydu devletlerindeki hükümetleri koruma konusunda gittikçe gönülsüz olmaya başlamıştır. 1989 yılında ise komünist partiler tarafından yönetilen bazı hükümetler devrilmiş ya da devirme girişimleriyle karşı karşıya kalmıştır. Macaristan'daki ayaklanmalar, Çin'deki 1989 Tiananmen Meydanı protestoları, Çekoslovakya'daki Kadife Devrimi ve Romanya'daki Nicolae Ceauşescu rejiminin devrilmesi bunlara örnektir.

1980'ler kavramsal olarak ele alındığında döneme şekil veren temel dinamikleri piyasa ekonomisi, özgürlük, minimal devlet, demokrasi ve sivil toplum olarak özetlemek mümkündür. Devlet-piyasa tartışması ekseninde 80'lerde öne çıkan güç piyasa olmuş; vatandaş özgürlüğü piyasa özgürlüğüyle yer değiştirmiştir (Howell ve Pearce, 2002: 4). Sivil toplum kavramı ise özgürlük, devlet karşıtlığı ve demokrasi savunuculuğunu sembolize etmeye başlamıştır. Sivil toplum, "iyi yönetimi" oluşturmanın ve güçlendirmenin temel dayanağı kabul edilmiştir (Howell ve Pearce, 2002: 4). Böylelikle, oturmuş ve daha az ihtilalcı neo-liberal hükümetlerin oluşturulmasının anahtarı olarak kabul edilmiştir (Ishkanian, 2007: 63).

3.2. Türkiye’de Milliyetçilik Tartışmalarının Temel Unsurları: Devlet, Güvenlik ve Milli Birlik Kavramları

Devlet kavramı, milliyetçi düşüncenin değişmeyen terimlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. İstatiksel analizlere göre¹⁰, devlet kavramı 1987 yılından itibaren Türk Yurdu dergisinde her yıl belli oranlarda yer almaktadır. 1999 öncesindeki yıllarda dergide devlet kavramının oranı %5’in altında yakın değerlerde seyrederken, 1999 yılında %5,68’e ulaşmış; içerikteki ağırlığı artmıştır (Şekil 3.1). Söz konusu yılda devlet kavramı üzerine yoğunlaşmadaki artışın nedeninin ülkede yaşanan bazı önemli olaylarla ilgisi olduğu düşünülmektedir. Devlet mensubu çalışanların PKK’lı canlı bombaların saldırılarında hayatını kaybetmesi¹¹, Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığının, Fethullah Gülen hakkında laik devlet düzenini yıkarak teokratik devlete geçmek için faaliyet gösterdiği iddiasıyla soruşturma açması¹², Yugoslavya’nın NATO’ya savaş ilan etmesi üzerine Türkiye’nin uzun yıllardan sonra bir savaşta resmi taraf olması, PKK lideri Abdullah Öcalan’ın yakalanması ve 17 Ağustos depremi gibi olaylar devlet, milli güvenlik ve milli beraberlik çemberi etrafındaki tartışmaları artırmıştır. Devletin siyasi ve sosyal gelişmelerdeki rolünün istemsiz bir şekilde artması devletin konumu, görevleri ve milletleşme sürecindeki fonksiyonu üzerine olan tartışmalara ivme kazandırdığı düşünülmektedir.

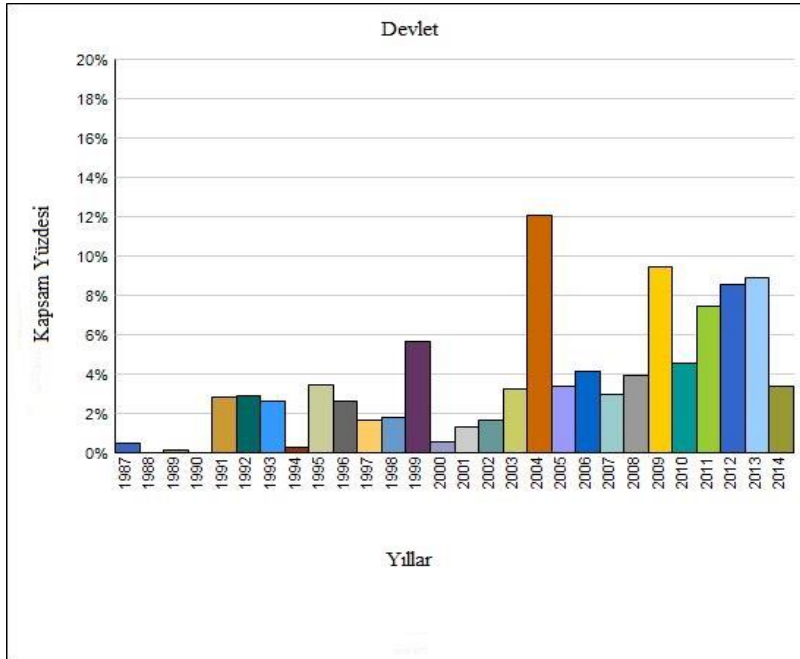
Aynı yıl devlet kavramı, %12.78 ile Türkiye Günlüğü dergisindeki en yüksek oranına ulaşmıştır (Şekil 3.1). 1999 yılı Türkiye Günlüğü bibliyografyası incelendiğinde derin devlet, resmi ideoloji bağlamında milliyetçilik ve devlet, devlet ve Kürt sorunu, devletin değişen rolü ve devlet ve toplum üzerine çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Türk Yurdu’na kıyasla, yaşanan gelişmelere paralel olarak devlet ve milliyetçilik ilişkisi üzerine fikri incelemeler daha net ve derinlemesine yapılmıştır.

¹⁰ NVivo programından elde edilen grafik sonuçlarına göre yorumlamalar yapılmıştır.

¹¹ Öğretmenler, mühendisler, askerler ve TCDD çalışanları gibi pek çok devlet çalışanı yanı sıra yazar Onat Kutlar ve arkeolog Yasemin Cebenoyan gibi bilim insanları ve yüzlerce sivil PKK saldırıları sonucu hayatını kaybetmiştir.

¹² 1996 yılında “Hocaefendi” adıyla anılmaya başlayan Fethullah Gülen’in kamuoyuna çok sık demeç vermesi ve en son 18 Haziran 1999’da Atv’de yayınlanan Gülen’e ait bir videokaset sonucunda 22 Ağustos 2000 tarihinde açılan davadır. Mart 2007’de Ankara 11. Ağır Ceza Mahkemesinin Terörle Mücadele Yasası gereğince suçun oluşmadığı hükmüne varıp, sanık Fethullah Gülen’in savılan suçtan beraat etmesine karar verilmesi ve Haziran 2008’de de Yargıtay Genel Kurulunun oybirliği ile Gülen’in beraati onanmasıyla sonuçlanmıştır.

Dergi kapsam oranlarında devlet kavramıyla ilgili bir diğer önemli husus ise, her iki derginin de 2000’li yıllarda, özellikle Ak Parti iktidarından sonra içeriklerinde bu kavrama daha fazla yer ayırmalarıdır. Dergilerin bibliyografyaları incelendiğinde, Ak Parti iktidarı ile birlikte Türkiye’nin uluslararası gelişmelerde ve oluşumlarla olan ilişkilerinde daha aktif bir rol oynamaya başladığı¹³ ve bu değişimin devlet stratejisine olası bazı yansımaları olduğu üzerine tartışmalar dikkati çekmektedir.

Şekil 3.1. Devlet Kavramının Türk Yurdu Dergisinde Kapsam Oranı (1987-2014)

Türk Yurdu dergisi, Ak Parti yönetiminin ilk yıllarından itibaren gündemine Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik süreci ve NATO ile ilişkileri eklemiş ve küreselleşme ekseninde devlet politikalarının milli kimlik ve milliyetçilik üzerine tesirlerini sorgulamıştır. Küreselleşme sürecinin etkilerinin 21. Yüzyılda ülkemizde daha çok hissedilmeye başlamasıyla beraber devlet ve milliyetçilik ilişkisine yönelik araştırmalar tekrardan rağbet görmeye başlamış ve Türk devlet tarihi, Türk Devleti’nin gelenekleri ve varoluşsal yapısı incelenmeye başlanmıştır. Ayrıca, küreselleşme ve bölgeselleşme sürecine bağlı olarak uluslararası örgütlerin ve küresel bir yönetim sisteminin devletin rolü ve bütünlüğüne olası etkileri entelektüel çevrede soru işaretlerine

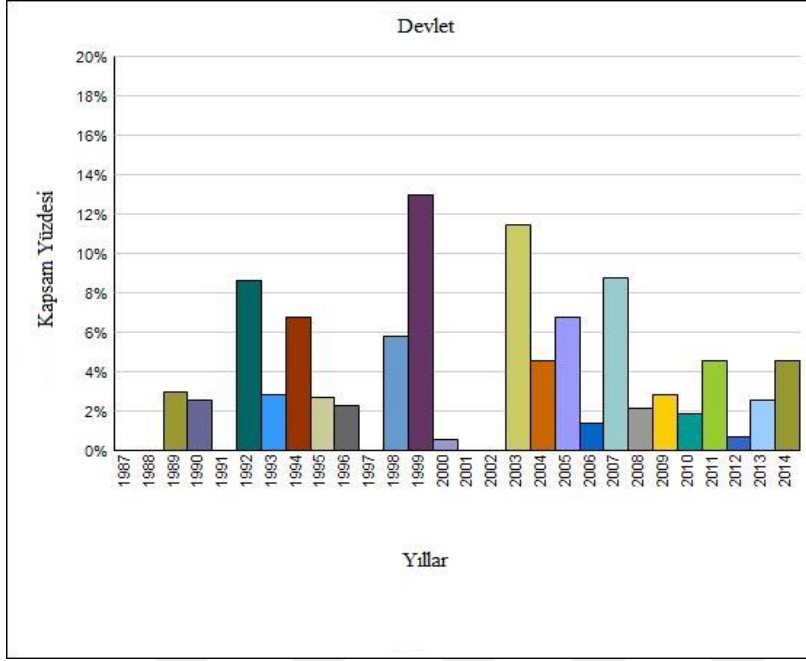
¹³ AB müzakere sürecinin başlaması, 4 Mart 2006’da Başbakanlığı sırasında Recep Tayyip Erdoğan’ın AK PARTİ Bayrampaşa ilçe kongresinde Türkiye’nin geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi’nin eş başkanlarından biri olduğunu belirtmesi gibi gelişmeler devletin bölgedeki durumu ve devamlılığı üzerine araştırmaları arttırmıştır.

sebepler olmuştur. Bu durum Türk Yurdu dergisine Milli Devlet/Ulus-Devlet¹⁴ tartışmalarının ivme kazanması olarak yansımıştır. Ulus-Devlet soruşturması beraberinde Türk kimliği, milli eğitim sistemi, Türk kültürü ve Türk dilinin geleceğinin nasıl şekilleneceği hakkındaki varsayımları artırmıştır.

Türkiye Günlüğü dergisi de Türk Yurdu dergisiyle benzer gelişmeler üzerinde yoğunlaşarak devlet ve milliyetçilik literatürüne dönemsel bir bakış açısı kazandırmıştır. Küreselleşmenin olası etkilerine cevap olarak milli devletin geleceği üzerine olan araştırmaların yeniden gündeme gelmesine ek olarak Ak Parti iktidarı ile birlikte artan İslamcılık ve muhafazakârlık tartışmaları da dergide yer bulmaya başlamıştır. Din ve devlet ilişkileri, laik devlet düzeni ve Osmanlı devlet geleneği hakkındaki yazılar derginin öne çıkan konuları arasında olmuştur.

Tüm bunların yanı sıra, Kürt sorunu-devlet-milliyetçilik üçgeni ve devlet ve otorite tartışmaları da devlet kavramının son dönemlerde Türkiye Günlüğü dergisinde incelenen milliyetçilik düşüncesinin başlıca unsurları arasında bulunmasına neden olmuştur. Bu durum, 1999 yılında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla beraber Türkiye Günlüğü dergisinde “devlet” kavramının incelenen süreçte %13'lük kapsam oranıyla en yüksek yüzdeye ulaşması ile açıklanabilmektedir (Şekil 3.2).

¹⁴ Literatürde genellikle “milli devlet” ve “ulus-devlet” farklı kavramlar olarak kabul edilmekte ulus-devlet dışındaki devlet modellerinin aynı zamanda milli olabileceği düşünülmektedir (Guibernau, 1997; Işıklar, 2008). Diğer yandan bu iki kavramı eş anlamlı kabul edip birbirinin yerine kullanan görüşler de mevcuttur (Koçdemir, 2004; Türkdoğan, 2006).

Şekil 3.2. Devlet Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014)

Bu araştırmada, 1980’lerin sonundan günümüze kadarki süreci özetleyecek istatistiklere yer verilmiş olsa da, devlet kavramının tüm bu süreçte iki dergi de her yıl varlığını koruması aslında oranların Türk siyasi düşünce tarihinin gelenekleriyle uygun düşmektedir. Osmanlı Devleti’nin mirası olan yukarıdan aşağıya, ya da bir başka deyişle elitist¹⁵, çağdaşlaşma eğilimi ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarından itibaren tartışılan ideolojilerin devlet merkezli olması bu kavramın milliyetçilik ya da milliyetçi düşünce ekseninde varlığını sürdürmesine neden olmuştur.

Türkiye açısından milliyetçilik algısının devlet varlığı ve bütünlüğü ile özdeşleştiğine dair pek çok görüş bulunmaktadır. Avcı’nın (2003: 69) söylemiyle Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri milli birlik ve beraberlik duygusunun eşdeğeri “milli devlet” olma idealinde yatmaktadır. Baskın Oran’a (2010: 127) göre ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet deneyimi “Ulus’unu tek kimlikli kabul eden ve bunu gerçekleştirmek için duruma göre asimilasyon (eritme) ve/veya etnik/dinsel temizlik uygulayan” üniter devlet türü şeklinde gerçekleşmiş ve “millet” ve “milliyetçilik ideolojisi” bu deneyimin parçalarından biri olmuştur. 1982 Anayasası’nın “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür” hükmü ise; Türkiye’de milliyetçiliğin devlet ile bütünleşmiş bir ideoloji olduğu

¹⁵ Osmanlı Devleti’nin yürüttüğü modernleşme politikası entelektüel veya bürokratik çevrenin ideolojik tartışmaları ile sınırlı kalmış; geniş halk kitleleri nezdinde meşruiyet bulmada başarılı olamamıştır (Gencer, 2008: 365).

yargısını doğrulayan anayasal kaynaklardan biri olarak gösterilebilmektedir. Türkiye’de milliyetçilik oluşumunun ve türlerinin diğer ülkelere göre daha karmaşık olduğunu savunan Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu (2014), milliyetçilik düşüncesinin uygulamada bireyin devlete bağlılığını gerektirdiğini söylemektedir.

Milliyetçiliğin devletle eş değer görülmesi ya da ideolojik çalışmalarda devletin aktif bir role sahip olması Türkiye’de devlet kavramının milliyetçilikle iç içe geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun nedeninin ülkedeki milliyetçilik akımının Avrupa’daki gibi toplum kaynaklı olmaması olarak değerlendirilebilir. Milliyetçiliğin yerel aktörlerin değişen toplumsal ve ekonomik dinamiklere yanıt olarak talep ettiği bir ideolojiden ziyade, devletin siyasi bir doktrini haline geldiği söylenebilir¹⁶. Bir devamlılık söz konusu olduğu için milliyetçilik söylemlerinde veya milliyetçi düşünce yazılarında devlet vurgusunun dönemsel olarak ayırt edici bir özelliği olduğunu söylemek güçtür.

Devlet kavramı gibi “güvenlik” kavramı da milliyetçi literatürde sıklıkla tartışılan kavramlardan bir tanesidir. Özellikle son on yılda güvenlik kavramı üzerine yoğunlaşmalar artmış; milliyetçilik ideolojisinin, milli birlik ve beraberliğin ve milli devletin varlığı ve emniyeti güvenlik etrafında şekillenmeye başlamıştır. Ancak, güvenlik vurgusundaki artışın 1980 sonrası dönüşen milliyetçilik algısını ne derece açıkladığı tartışmalı bir konudur. Artan oranına rağmen güvenlik kavramının milliyetçilik algısındaki değişimi açıklayamaması arasındaki çelişkinin temel nedeni ise, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren güvenlik stratejisi etrafında şekillenen bir siyaset ve milliyetçilik anlayışının olmasıdır. Bir başka deyişle, iç ve dış güvenliğin milliyetçilik söylemlerine olan etkisi yeni bir gelişme olarak karşımıza çıkmamaktadır.

Cumhuriyetle beraber girişilen Ulus-Devlet inşasında yaşanan iç ve dış gerilimler yapılanmanın güvenlik endişesini bir türlü giderilememiş ve bu durum doğal bir sonucu olarak Batı’da yükselen sosyal ve ekonomik kalkınmaya dayalı milliyetçilik söylemlerinin aksine konjonktürel gelişmelere paralel olarak güvenlik konuları dışında milliyetçi düşünce ve ifadeler yer verilememiştir. İç güvenlik tehditleri kapsamında, yeni devlete karşı çıkan ayaklanmalar, çok partili düzenin çevre bölgelerde yarattığı gerilimler, kırsaldan kente göçte artış, siyasi ideolojilerin yükselişi, sağ-sol ayrımı ve Kürt meselesi ve terör gibi

¹⁶ Özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında Kemalizm çerçevesinde devletin toplumda sağlamlaştırmaya çalışmaya milliyetçilik anlayışı mevcuttur. İlk başlarda ülkesel bir yaklaşıma sahip olan Kemalist milliyetçilik zamanla merkezinde Türk kimliğinin bulunduğu ırksal bir düşünceye dönüşmüştür.

konular Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar milliyetçiliğin güvenlik boyutunun iç dinamiklerde yerini koruduğunu göstermektedir.

Öte yandan, I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve Orta Doğu'daki çalkantılar ülke varlığı ve bütünlüğüne tehdit oluşturabilecek gelişmeler olarak algılanmıştır. Güvenlik, Türkiye Cumhuriyeti tarihi için milliyetçi düşüncenin varlığıyla gündemde olması muhtemel kavramlar arasında yer almaktadır; çünkü milletin ve milliyetçi düşünceyi güçlendirecek ortamın güvenliği sağlandığı sürece milliyetçilikten bahsedilebilir. Anthony D.Smith'in (2004: 119) de belirttiği gibi milliyetçilik; "Bütün olarak millet ve milli-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci; bir millete ait olma bilinci ve milletin *güvenliği* ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmaktır." Güvenli ve huzurlu ortam yaratılmadığı sürece milliyetçilik literatüründe güvenlik kavramının etkisinin azalması pek mümkün değildir.

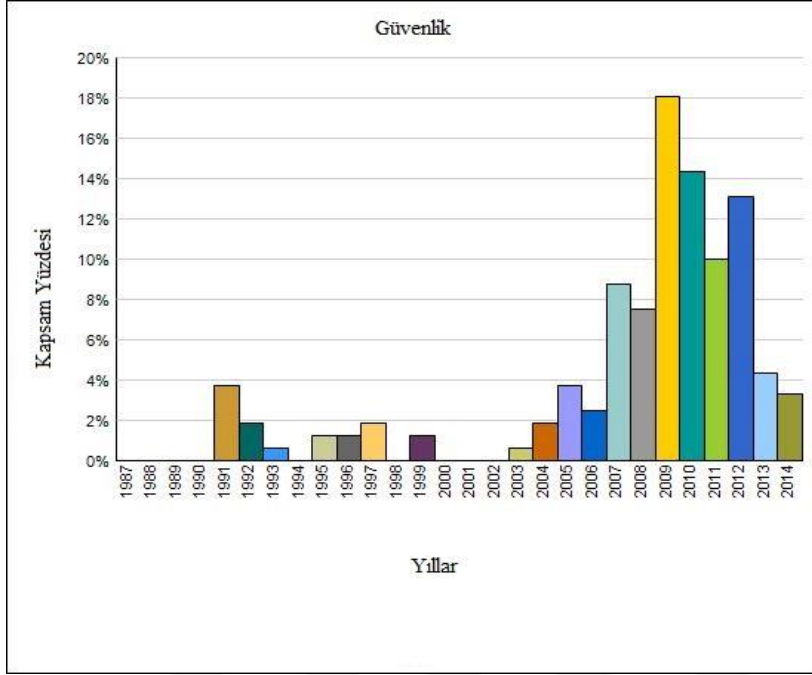
Güvenlik kavramının milliyetçi yazında etkisinin azalabilmesi ancak şu şartlar altında mümkün görülmektedir: ülke içi/dışı huzur ve güvenlik ortamının sağlanması ve/veya ülke içi tek bir ortak milliyetçi anlayışa sahip olunması. Oysaki bu şartların sağlanması Türkiye için oldukça zor bir durumdur. Orta Doğu gibi oldukça dinamik ve buhranlı bir çevrede konumlanırken dış güvenliğin, PKK terörü söz konusu iken de iç güvenlik ve ortak bir milliyetçilik anlayışının varlığından söz etmek neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle, Türk siyasetinde ve milliyetçilik algısında güvenlik de devlet gibi her dönemde varlığını sürdürmesi beklenen zamandan bağımsız bir kavramdır.

Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergilerinde güvenlik kavramının belirginleştiği milliyetçi düşünce ve ifadelerle bakıldığı zaman devlet tarihindeki güvenlik ve milliyetçilik tartışmalarıyla paralellik görülmektedir. Güvenlik kavramı her iki dergide de her yıl belli oranlarda yer almasına karşılık gündemdeki gelişmelerle orantılı olarak bazı yıllarda gözle görülür oransal bir farkla ön plana çıkmaktadır. Ele alınan konular da gündem maddelerine açıkça işaret etmektedir.

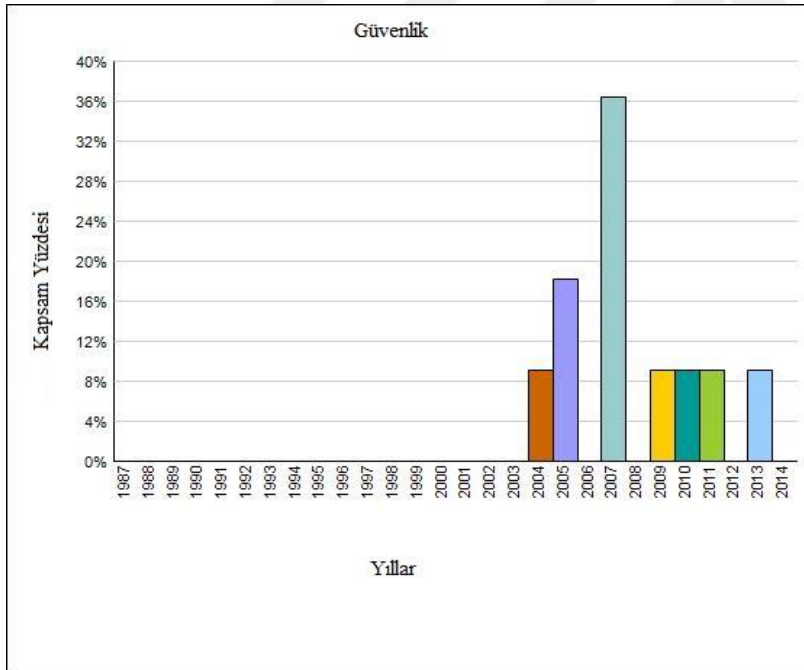
Türk Yurdu dergisinde güvenlik üzerine artan yoğunlaşma 2009-2012 yılları arasında gözlemlenmekte ve kavram ortalama %12 oranla dergide yer almaktadır (Şekil 3.3). Derginin bibliyografyası incelendiğinde, 2009 yılından itibaren güvenlik tartışmalarında dikkat çeken artışın ilk yıllarda 2008 krizinin ülkede neden olduğu ya da olabileceği sosyal

ve ekonomik güvenlik problemleri, Gazze olayları ve dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Davos tepkisi, PKK faaliyetleri, terör ve çözüm süreci gibi konularla ilgili olduğu görülmektedir. Davos krizi bir hata mıdır; yoksa doğru bir tavır mıdır? Söz konusu krizin Türkiye açısından herhangi bir bedeli olur mu? Bu krizin millet ve milli devletin güvenliğine yönelik olumsuz etkileri nelerdir? Tüm bu sorular milliyetçi düşünce etrafında tartışılarak güvenlik ve milliyetçilik literatürüne eklemeler yapılmıştır. 2010 yılından itibaren ise güvenlik-milliyetçilik ilişkisinin en çok ortaya çıktığı konular Kürt meselesi, çözüm süreci, demokratik açılım-bölücü girişimler ikilemi, Arap Baharının devam eden etkileri ve Orta Doğu politikaları olmuştur.

Türkiye Günlüğü dergisinde ise benzer bir konu dağılımı okuyucunun karşısına çıkmaktadır. 2007 yılı itibariyle güvenlik kavramı daha çok vurgulanmaya başlamıştır (Şekil 3.4). Kürt sorunu ve Orta Doğu bunalımı, BOP, yeni düzen içinde Türkiye'nin konumu ve rolü ve Türk Dış Politikası değerlendirmelerine ek olarak Türkiye Günlüğü dergisini güvenlik ekseninde 12 Haziran 2011 genel seçimleri, 30 Mart 2014 yerel seçimleri ve kimlik siyasetini de gündemine dâhil etmiştir. Seçim ortamının yarattığı ülke içi siyasal ve sosyal sorunlar ve bu sorunların kimlik tartışmaları çevresinde kendilerine yer açması yeni bir konu gibi görünse de aslında özünde yatan temel düşünce güvenlik ve milliyetçilik ilişkisidir. Bu nedenle, güvenlik unsuru milliyetçilik anlayışına yeni bir boyut kazandırmamış; sadece kazandırılan yeni boyutun haklı bir sonucu olarak tekrardan gündeme gelmiştir.

Şekil 3.3. Güvenlik Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)

Şekil 3.4. Güvenlik Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014)

Sonuç olarak, devlet ve güvenlik kavramları Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk yıllarından hatta daha eski dönemlerden beri milliyetçi düşünce ve ifadelerde devamlılığını koruyan iki kavram olarak belirmektedir. Bu nedenle, devlet, güvenlik ve milli birlik değişen milliyetçilik algısını gözlemlemek için yeterli kavramlar olmamakta, milliyetçiliğin yeni

rotasını ve çerçevesini belirleyen arka plandaki başka unsurların varlığı tartışılmalıdır. İdeolojilerin değişen çağ koşulları ve eğilimleri ile yeniden şekil buldukları düşünülecek olursa, milliyetçilik algısındaki değişimi de çağın ayırt edici özellikleri arasında aramanın doğru olacağı düşünülmektedir. Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergileri bu incelemede temel veriler kabul edildiğinde, dönüşümün belirleyici özellikleri “demokrasi, sivil toplum ve özgürlük” olmaktadır. 1980’den günümüze demokrasi, sivil toplum ve özgürlük ekseninde gelişen milliyetçilik düşüncesinin temel dinamikleri ve sürecinden bahsetmeden önce listede yer alan diğer kavramların neden belirleyici unsurlar olmadığını belirtmek önemli görülmektedir.

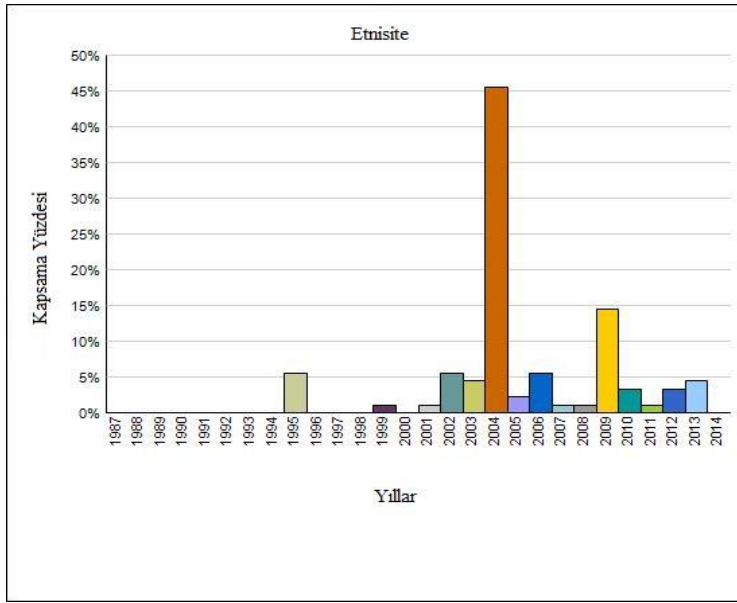
3.3. Etnisite, Kürt Sorunu, Anayasa ve Piyasa

Etnisite¹⁷ ve Kürt sorunu son yıllarda her iki dergide de belli yıllarda üzerinde durulan kavramlar olmuştur. Özellikle PKK faaliyetlerinin, terör olaylarının ve çözüm süreci tartışmalarının gündemde olduğu dönemlerde yazarlar tarafından sıklıkla bahsedilmiştir. Ancak bu tezde söz konusu milliyetçilik Türkiye Cumhuriyeti’ni genel çerçevede temsil edebilecek ve vatandaşları ayırıştırmaktan ziyade birleştirmeye götürecektir bir milliyetçilik anlayışı olduğu için bu iki kavramın milliyetçi entelektüeller veya devletin ideolojik tercihini karşılayacak bir milliyetçilik algısını tanımlaması beklenmemektedir. Etnisite ve PKK sorunu Kürt ırkçılığına yön verebilecek kavramlar olarak kalmaktadır.

Terör olaylarının ülke gündemini fazlasıyla kapladığı zamanlar haricinde etnisite, etnik köken ya da etnik yapı kavramlarına çok fazla hatta bazen hiç değinilmemesi son yıllarda oluşturulmak istenen milliyetçilik yapısının etnik farklılıklara ve ırkçı yaklaşımlara dayanmadığını göstermektedir. Ancak, PKK terör örgütünün 1999 yılında tek taraflı başlattığı ateşkes sürecini 2004’te sonlandırmasıyla çatışmaların tekrar başlaması her iki dergide de etnisite ve kimlik tartışmaları üzerine olan çalışmaların sayısında gözle görülür bir artışa neden olmuştur.

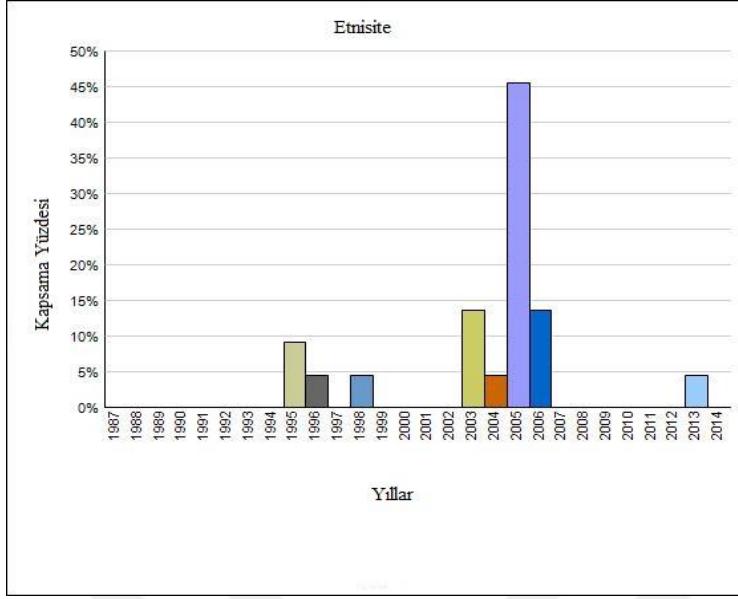
¹⁷ Latince *ethnicus* ve Yunanca *ethnikos* kelimelerinden türeyen etnisite veya etniklik etimolojik olarak “bir milletin ya da bir millet için” anlamlarına gelmekte, Polybius gibi bazı yazarlar tarafından da “bir halkın benimsediği düşünce yapısı veya gelenekleri, bir halka özgü” şeklinde yorumlanmaktadır. Bu anlamlarıyla etnik/etnisite/etniklik kelimelerinin milliyetçilik düşüncesinden tamamen ayrı tutmak çok da doğru bir yaklaşım değildir. Ancak, burada etnisiteye dayalı milliyetçilikten kastedilen ırkçı, farklı etnik kimliklere ayrımcı bir değerlendirmeyle yaklaşan ve belli ırkı diğerlerinden üstün görüp ikinci derece kimlikleri yok etmeye çalışan anlayıştır. Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü, özellikle Kürt milliyetçiliğinin fazlaca aktif olduğu dönemlerde bu kavramı etnik grupları birbirinden ayırarak tanımlamak için kullanmışlardır.

Türk Yurdu dergisi ateşkes sürecinin sonlanmasına tepkisel bir yaklaşımla 2004 yılında etnisite kavramına %46 oranında yer vermiştir. 2009 yılında Ak Parti hükümetinin Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ve demokratik açılım sürecini başlattığını açıklamasıyla kavram dergi kapsamında tekrardan önemli bir orana sahip olmuştur (Şekil 3.5). 2013'te TÜSİAD gibi önemli baskı gruplarının sürece destek vereceğini açıklaması ve PKK'nın Türkiye topraklarından çekileceğini bildirmesi etnisite kavramını kısmen milliyetçilik eksenine eklemiş olsa da kavramın popülerliği önemli gündem maddelerine bağımlı kalmıştır.

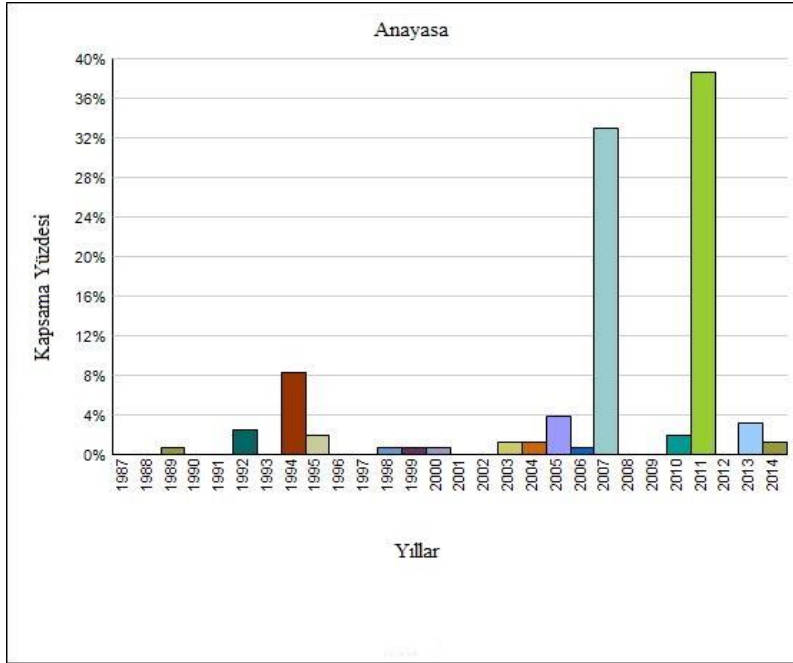
Şekil 3.5. Etnisite Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)

Türkiye Günlüğü ağırlıklı olarak 2005 yılında %46 oranında etnisite üzerine yoğunlaşmıştır (Şekil 3.6). Başbakan Erdoğan'ın Ağustos ayında Diyarbakır'da yaptığı konuşmayla muhtemel paradigma değişikliklerine işaret etmesi ve AB üyelik süreciyle paralel olarak "Kürt açılımı" olarak adlandırılan süreci başlatması dergide milli kimlik ve evrensel kimlik konuları üzerine yoğunlaşmaları artırmıştır. Ancak, etnisite kavramının Türkiye Günlüğündeki kapsamı da gelişmelere bağlı olarak birkaç yıllı sınırlı kalmıştır.

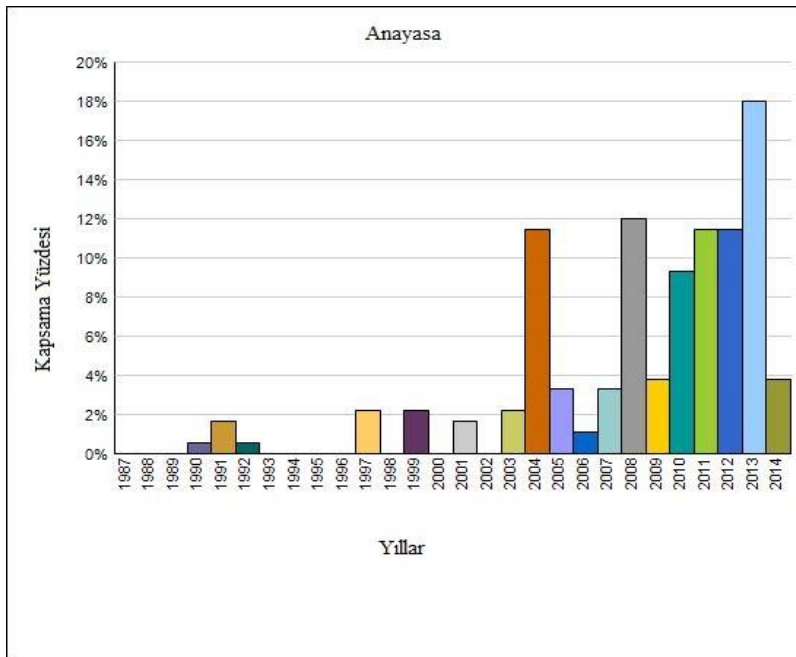
Şekil 3.6. Etnisite Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014)

Bunun yanı sıra, 1980'lerden itibaren literatürde anayasallaştırılmak istenen bir milliyetçilik anlayışı bulunmamaktadır. Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü dergisinde son on yılda anayasa kavramına oldukça yer verilmesinin sebebi Ak Parti iktidara geldiği zamandan beri anayasa değişikliğinin parti söylemlerinde yer alması ve bu söylemlerin hem muhalefet tarafında hem de hukuk, medya, özel sektör çevresi ve toplum arasında tartışmalara neden olmasıdır. 2011 genel seçimlerinde Ak Parti'nin seçim beyannamesinde "2023 yol haritamızın en önemli ve bir numaralı projesi, yeni anayasa projesidir" (Başbakan Erdoğan'ın 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi Açıklamasının Tam Metni) söyleminin yer alması Türkiye Günlüğü dergisinde aynı yıl anayasa üzerine olan tartışmaların dergi kapsamının %38,71'ini kaplamasına neden olmuştur (Şekil 3.7).

Şekil 3.7. Anayasa Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014)

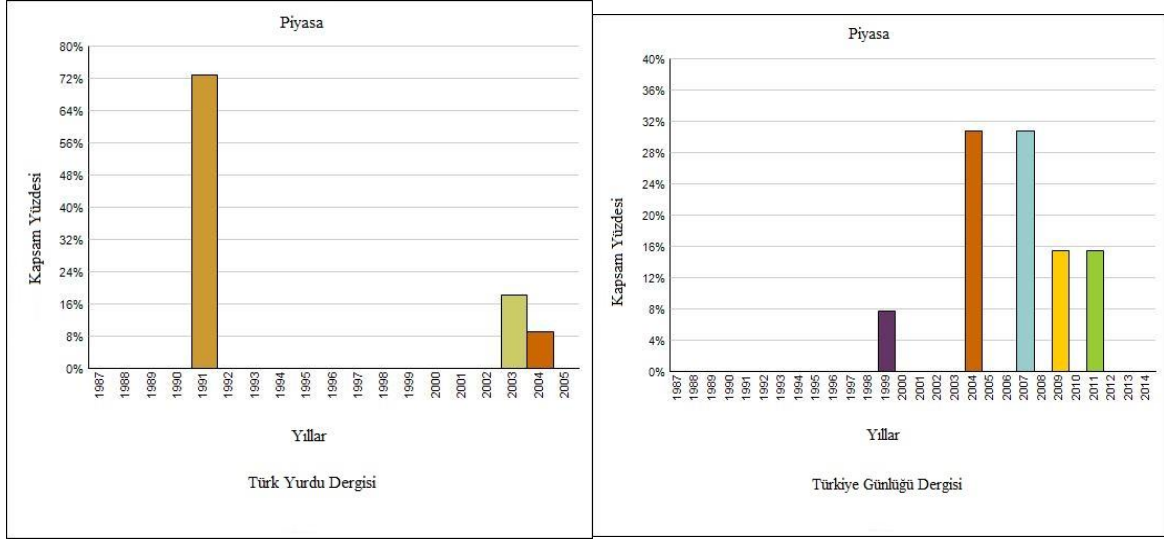
2013 yılında Ak Parti, CHP, MHP ve BDP'nin kısmi anayasa taslaklarını sunması da Türk Yurdu dergisinin 2013 sayılarında %16.95 oranla anayasadan bahsedilmesinin başlıca sebebidir (Şekil 3.8). Bu nedenle, anayasa kavramı da değişen milliyetçilik anlayışını tanımlamaktan ziyade önemli gelişmelerin yazın hayatına yansımalarının ifadesidir.

Şekil 3.8. Anayasa Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)

1980'lerden itibaren dünyadaki ekonomik eğilimlere paralel olarak Türkiye'de de neoliberal politikalara geçiş, piyasa ekonomisi üzerine olan tartışmaları artırmıştır. Siyasi tarihimizde, 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan ekonomik perspektifte yapısal dönüşümleri içeren program ANAP hükümeti tarafından uygulamaya konunca piyasa ekonomisi sistemi Türkiye'de de etkilerini göstermeye başlamıştır. Neoliberal politikalarla piyasa serbestisinin ülke ekonomisi içinde şekillenmeye başlamasını milliyetçilik tabanlı bir dönüşüm olarak değerlendirmek doğru bir çıkarım olmayacaktır. Bu politikalar uluslararası piyasaların gelişmesini sağlamak için denetimlerin en aza indirilmesini ve neoliberal atılımların gerçekleştirilebilmesi adına IMF ve Dünya Bankasının fonlarından faydalanmayı amaçlamaktadır (Uçkaç, 2010: 423). Bu bakımdan milliyetçi düşünceyle çelişen yönlerinin olduğunu da söylemek mümkündür.

Ulusal ekonomide serbest piyasa anlayışının güçlenmesiyle bir yandan küreselleşme sürecinde dünya ekonomisiyle bütünleşme hedeflenirken (Arık, 2006: 108), diğer yandan da piyasa ekonomisine ideolojik bir boyut kazandırılarak piyasa mekanizmalarının güçlenmesinin demokrasi ve özgürlüklerin ön koşulu olarak kabul edilmektedir (Doğan, 2002: 41). O zaman buradan da anlaşılacağı üzere aslında piyasa ekonomisinin ideolojik temelinde yatan düşünce Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri soru işaretlerine neden olan demokrasi ve özgürlük kavramlarının var olan düşünce sistemlerine yerleştirilmesi isteğidir. Bu amaç, dergilerin sadece birkaç yıl dışında piyasa kavramına neden yer vermediklerini de açıklamaktadır (Şekil 3.9). Türkiye'de piyasa serbestisi ya da ekonomisi, ekonomik sistemin gelişen dünya sistemlerine göre düzenlenmesi şeklinde yorumlanmış ve kavrama ideolojik bir anlam yüklenmemiştir.

Şekil 3.9. Piyasa Kavramının Türk Yurdu ve Türkiye Günlüğü Dergilerindeki Kapsamı (1989-2014)

3.4. Yeni Eksen, Dönüşen Milliyetçilik Algısı: Demokrasi, Sivil Toplum ve Özgürlük

1990 sonrası dönemde dönüşüm içine girdiği düşünülen milliyetçilik algısı esas itibariyle sadece Türkiye'ye özgü veya ülke içinde herhangi bir gruba atfedilmiş bir milliyetçilik anlayışı değildir. Öncelikle ülkesel seviyede gerçekleşen dönüşümlerin ya da yeniliklerin dünya siyaseti ve gündeminden tamamen bağımsız olması söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle, son 30 yılda küresel çapta belirginleşen eğilimlerin Türkiye'deki ideolojik hareketlenmelerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan, bu denli büyük çaplı ve etkili bir dönüşümün yalnız bir grubu veya topluluğu etkilemesi, diğer toplulukların bu gelişmelerden izole kalması da pek mümkün görülmemektedir. Bu yüzden, aslında bahsi geçen milliyetçi dönüşümün temelde her siyasi, sosyal ve ekonomik örgütlenmelerde izlerini teşhis etmek mümkündür. Ancak, Türkiye'de dönüşüm yaşadığı düşünülen milliyetçilik algısının genel bir dönüşümden ziyade entelektüel çevrenin ve çalışmalarının bir ürünü olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nın, demokrasi, bireysel özgürlük ve insan hakları gibi düşünceleri ihmal eden totaliter rejimlerin faaliyetlerine ve nihai amaç olarak yönetim ve varlığına son vermek üzere başlatılan bir savaş olması dolayısıyla, savaş sonrası dönemde bu değerlere yönelik daha etkili adımlar atılabilmesi için savaş döneminde belli başlı ön hazırlıklar yapılmıştır. Almanya, İtalya ve Japonya'dan oluşan Mihver Devletlerin faşist

yönetimlerine karşılık Müttefik Devletlerin¹⁸ insan haklarını öncülüğü politikasını gütmesi, kamuoyunda insan haklarının uluslararası düzeyde korunabileceği yönünde bir algı oluşturmuştur. Böylelikle, daha savaş sona ermeden barış, insan hakları ve demokrasi arasında bir bağlantı kurulmuştur.

Kısa vadede de kamuoyu görüşünü destekleyen uluslararası düzeyde adımlar atılmıştır. 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması¹⁹ ve 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi²⁰ insan haklarının yasal ve diplomatik korunmasını başlatan ilk adımlar olmuştur. Bölgesel nitelikli olarak 1949 Avrupa Konseyi'nin kuruluşu, 1950 yılında kabul edilip 1953'te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi²¹, 1969'da imzalanan ve 1978'de yürürlüğe giren Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi ile 1981'de kabul edilip 1986'da yürürlüğe giren Afrika Halk ve İnsan Hakları Sözleşmesi ise insan hakları kavramının küresel çapta yayılmasını sağlamaştıran uluslararası hukuk düzenlemeleridir (Sabuncu, 1998: 30-31).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra beklenen barış ortamından ziyade kutuplaşan dünya düzeni ve Soğuk Savaş dönemi teoride kabul edilen prensip ve kuralların uygulanmasında sıkıntılara sebep olmuştur. Bu nedenle, her ne kadar faşizme karşı demokrasi, şiddete karşı insan hakları ve özgürlük ve aşırı devlet otoritesine karşı sivil katılım çok öncelerde tartışılan kavramlar olsa da ancak Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Soğuk Savaş düzeninin yavaş yavaş çözülmeye başlamasıyla gerçek anlamda desteklenmeye ve yapılanmaya başlamıştır. Dolayısıyla demokrasi için uygun şartların oluştuğu düşüncesinin hâkim olmaya başlamasıyla demokratik yönetim tarzı tüm dünya için gerekli tek şart olarak düşünölmeye başlanmıştır (Fukuyama, 1992). Böylece, 1990'lardan itibaren demokrasinin sağlamaştırılmasına yönelik kuramsal tartışmalar artmıştır.

Thomas Carothers (2002: 6), "The End of the Transition Paradigm" (*Geçiş Paradigmalarının Sonu*) adlı makalesinde 1980'ler boyunca hükümet, yarı-hükümet ve hükümet dışı örgütlerin aktif bir şekilde demokrasiyi geliştirmek ve teşvik etmek adına

¹⁸ Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği, ABD, Çin ve Fransa.

¹⁹ 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'da imzalanmış ve 110. maddeye uygun olarak 24 Ekim 1945'de yürürlüğe girmiştir.

²⁰ 30 maddeden oluşan Bildirinin 1. ve 2. Maddeleriyle eşitlik düşüncesi tanımlanmış; 30. Madde ile de bildirinin hiçbir birey, zümre ya da devlet tarafından suiistimal edilemeyeceği vurgulanarak insan hakları ve Bildiri koruma altına alınmıştır.

²¹ Taraf ülkelerin Sözleşmeye uyumunu denetlemek amacıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kurulmuştur.

faaliyetlerinde analitik bir çerçeveye ihtiyaç duyduklarını ve bu nedenle de akademide “transitology” (demokrasiye geçiş bilimi) disiplinin oluşturulduğunu belirtmektedir. Tüm bu çalışmaların sonucunda ise, 1990’larda demokratikleşme hareketleri Doğu Avrupa, Sahra-altı Afrika ve dünyanın pek çok yanında yayılmaya başlamıştır.

Tüm dünyada demokrasiye geçiş süreci popülerlik kazanmaya başlamış ve devlet otoriteleri yönetimde demokratik yöntemlerin benimsenmesi için girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Avrupa Topluluklarının 1990 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı zirvesinde kabul ettiği Paris Şartı ile demokrasiyi resmi rejim olarak benimsemesi, Avrupa’nın tek yönetim şekli olarak adlandırması ve ancak insan hakları zemininde bir demokrasinin barış ve güvenliği güvence altına alabileceğini belirtmesi (Sabuncu, 1998: 31) demokrasiye alternatif oluşturabilecek yönetim tarzları üzerine tartışmaların önünü kapatmıştır.

Croissant ve Merkel’e (2004: 1) göre, 1970 ve 1980’lerdeki demokrasiye geçiş bilimciler diktatörlükten demokrasiye geçişin şartlarını ve yöntemlerini araştırırken, 1990’ların “konsolidologları” (demokrasiyi sağlamlaştırma üzerine çalışan bilim insanları) daha çok genç demokrasilerin sağlamlaştırılmasının nedenleri, şartları ve modelleri üzerine yoğunlaşmıştır. Demokrasinin işleyip işlemediği, “iyi” ve “kötü” demokrasi ve liberal olmayan demokrasiler ya da kusurlu demokrasiler gibi demokrasinin alt kategorileri demokrasi teorileri ve demokratikleşme çalışmalarına hâkim yeni moda konular arasında yer almaya başlamıştır (Croissant ve Merkel, 2004: 1). Kuramsal çalışmalara uygulamada örnek teşkil etmesi için de en azından 1990’ların ortalarına kadar Britanya ve ABD yönetsel olarak demokratik ülkeler olarak kabul edilmiştir (Collier ve Levitsky, 1997: 438). Bu nedenle, demokrasi kavramı Batı dünyasıyla ilişki içinde olan ülkelerin gündeminde de etkili hale gelmeye başlamıştır.

Demokrasi ve insan hakları tartışmalarının etki alanının gittikçe yaygınlaşması ve pek çok kitleden destek görmesi beraberinde hem akademik hem de siyasi arenada özgürlük söylemlerini getirmiştir. Esasında bireysel ve siyasi özgürlük yüzyıllar öncesinden beri sorgulanan bir kavram olmasına rağmen, demokratik devlet yapılanması umutları ve insan haklarına saygılı bir düzenin hayali uygulanabilir özgürlükçü politikaların ihtimalini artırmıştır. Özgürlük kavramı demokrasinin bir önkoşulu ya da alt yapısı olarak kabul görmeye başlamış; özgürlüklerin kısıtlandığı herhangi bir rejimin demokratik olamayacağı

yönünde görüşler çoğalmıştır (Yokuş, 2014). Ekonomik özgürlükler, sivil haklar, dini özgürlük, düşünce ve ifade özgürlüğü, engelli hakları ve eşcinsel hakları gibi pek çok kavram literatürde yer bulmaya başlamıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında öne çıkan bir diğer kavram ise sivil toplum olmuştur. Sivil toplum olgusunun geçmişi 12. yüzyıl kent oluşumları ve ticaret burjuvazisinin ortaya çıkışına kadar dayandırılmaktadır (Mardin, 2006). Modern sivil toplum kavramı 20. Yüzyılda genel oy hakkı gibi sivil özgürlüklerin ve ulus-devlet yapılanmalarıyla yurttaşlık fikrinin gelişmesiyle bugünkü anlam ve yapısına ulaşmıştır (Seligman, 1992: 107). 1990'ların barış inşası ortamında sivil toplumun potansiyel rolü üzerine odaklanılmış ve enerjik bir sivil toplum gerçek demokrasilere erişmenin bir önkoşulu olarak kabul edilmiştir (Paffenholz ve Spurk, 2006).

Sivil topluma bakışın yeni bir boyut kazanmasının en temel nedenlerinden biri uzun soluklu davranış değişikliğini sağlayabilmek ve eski demokratik olmayan liderlerin ve elitlerin direncini kırmak olmuştur. Aktif bir sivil toplum ve siyasal katılım genel olarak hükümetlerin vatandaşlarına karşı cevap verebilirliğini sağlamada, kamu politikası kararlarını güçlendirmede ve kalkınma girişimlerinin etkililiğini artırmada önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. ABD ve Batı Avrupa'da, bitkin parti sistemleriyle kamusal bezginliğe karşılık sosyal yenilenme aracı olarak sivil topluma karşı bir ilgi uyanmıştır (Carothers, 2000: 19). Özellik geliştirmekte olan ülkelerde, özelleştirme ve diğer piyasa reformları hükümetlerin geri çekilmesiyle sivil topluma devreye girme imkânı sunmuştur.

Soğuk Savaş'ın sone ermesiyle, Doğu Avrupa'da tekrardan milliyetçilik dalgaları görülmeye başlanmıştır. 1989'da yaşanan olaylardan sonra bölgeyi saran coşkuya istinaden, liberal görüştekiler demokratik hareketlerin Doğu Avrupa'yı Batı tarzı modernleşmeye yönelteceğini düşünmüştür (Müller ve Pickel, 2014). Bu yorumla kastedilen demokratik kapitalizmin post-komünist dönüşümde gerekli bir sonuç olduğudur. Sartori (1991) ise bölgedeki tek oyunun liberal demokrasi olduğunu söylemiştir. Beklenen bu dönüşümü Muller (2008: 18) şu şekilde yorumlamaktadır:

Savaş sonrası yıllarda, Batı Avrupalılar Avrupa Birliği ile sonuçlanan uluslar ötesi kuruluşlar ağını başlarına sarmışlardır. Sovyet imparatorluğunun çökmesinden sonra, bu uluslar ötesi çerçeveye tüm kitayı kuşatmak adına doğuya doğru yayılmıştır.

Avrupalılar böylelikle hem kendi içinde iyi bir şey olan hem de diğer bölgelere örnek teşkil edebilecek post-ulusal bir döneme girmişlerdir. Bu bakış açısında milliyetçilik, barışçıl liberal demokratik bir düzen yolunda trajik bir sapma olmuştur.

1990'ların başında, pek çok ülkenin iki savaş arası dönemden eski milliyetçi sembollere dönmesiyle daha karamsar bir görüş ortaya çıkmıştır (Weiss ve Reinprecht, 1998). Chirot'a (1995: 60) göre ise, bu durum oldukça normal süreçtir ve Doğu Avrupa'ya özgü değildir; sadece eski imparatorluk zamanlarının tipik bir örneğidir. Komünizm sonrası durum, çeşitli sebeplerden ötürü²² agresif bir milliyetçiliğin yeniden canlanması olarak şekil almıştır. Bu nedenler arasında, eski sistemin çökmesinden sonra yeni bir ideoloji arayışı, piyasalaşma sürecinde varoluşsal güvensizlik ve bölgesel ve küresel ekonomik bütünleşmenin sonucunda yabancı sermayeye her şeyi satmanın korkusu (Müller ve Pickel, 2014).

Ayrıca, komünizm sonrası ulusal devletlerin yeniden kuruluşu, milli efsanelere, kahramanlara ve komplo teorilerine geri dönüşü de beraberinde getirmiştir. Çok partili sisteme geçiş etnik kimlikler arasında kutuplaşmaya neden olmuştur. Etnikleştirme politikalarının sivil toplum girişimlerine nazaran sosyal hareketlendirmeyi daha fazla sağlayacağı yönünde endişeler artmaya başlamıştır. Hali hazırda koruma altına alınan sivil hakların ayrımcılık, şiddet, zorunlu asimilasyon ve hatta etnik temizleme ile yarıştığı düşünülmüştür (Offe, 1996: 61; Ignatieff, 1994).

1990'ların yarattığı karmaşık ortam ve endişeler, sıkı sıkıya etnik veya herhangi bir kimliğe dayalı milliyetçiliğin uzun süredir özlemi içinde olunan demokratik, özgürlükçü ve sivil katılımı teşvik eden bir düzene tehlike yaratabileceği korkuları dönemin sonlarına doğru iyice artmıştır. Bu nedenle, liberal teorisyenlerin tahmin ettiği üzere Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan devletler kapitalist liberal Batı sisteminin içinde kendilerine yer aramaya başlamış ve AB'ye üyelik için başvurmuşlardır. 2000'lerin başından itibaren sosyalizm sonrası devletler yavaş yavaş Batı Avrupa düzeninin bir parçası olmaya başlamıştır. 2004 yılında Estonya, Letonya, Litvanya ve Slovenya Birliğe katılırken, 2013 yılında Hırvatistan AB'nin üyesi olmuştur.

²² Soğuk Savaş'ın küresel ve bölgesel politikalarda yarattığı düalistik (ikicil/ikilik) çatışma, milliyetçi fikir ve hareketleri bastırırken Savaş'ın son yıllarından itibaren askeri temelli politikalar, kötüleşen ekonomik durum ve yabancı göçü kaynaklı iç işlerinin karmaşıklığı sağ görüşlü milliyetçilik düşüncelerini ve siyasi partileri güçlendirmiştir. Sosyal huzursuzluğu dindirmek adına aşırı sağ partiler komünistleri, göçmenleri, Yahudileri ve diğer alt grupları var olan durumun mesulü ilan etmiştir (Holbraad, 2003: 118).

Bu dönemde dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye de benzer bir sürecin içine girmiştir. Her ne kadar Türkiye Sovyet Bloğunda yer alan bir ülke olmasa da küresel dönüşümün etkileri ülke sosyal ve siyasal hayatında etkilerini göstermiştir. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla Türkiye kendi iç politikasına odaklanma, güvenliğin ötesindeki kavramları gündemine alma fırsatı yakalamıştır. Soğuk Savaş sonunda sosyalist tarafın mağlup olmasıyla, Türkiye’de de demokratik yönetim sistemine olan ilgi artmıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri çok partili sistemi yerleştirme çabalarıyla başlayan demokratikleşme girişimlerinin nihayetinde gerekli ortama kavuştuğu düşünülmeye başlanmıştır.

Ancak yeni bir dönem beraberinde yeni sorunları da getirmiştir. Dış çevredeki ayrılık ve bölünme azalırken ülke içindeki kutuplaşmalar artmaya başlamıştır. Özgürlüklerin ve demokratik ortamın gelişeceği düşüncesiyle alt kimlikler gün yüzüne çıkmıştır. Küreselleşme süreci bir yandan Türkiye’de hoş karşılanırken, diğer yandan da tepkilere sebep olup yerel milliyetçiliklerin oluşumunu tetiklemiştir. Demokrasi, özgürlük ve sivil toplum gibi kavramlarının tartışılmaya başlaması birleştirici bir ideoloji ya da bütünleşen bir toplum oluşturmaktan ziyade beklenenin aksine Türkiye’yi “dışlayıcı etnik milliyetçiliğin yükseldiği izolasyonist politikalara” sürüklemiştir (Hekimci, 2013: 65). Bu tarz bir tutumun ortaya çıkmasında 1980’lerin ikinci yarısından itibaren yükselen ve 1990’larda iyice ivme kazanan PKK melesinin etkisi fazla olmuştur.

Artan şiddet ve terör olayları, şehit haberleri, bölünme endişesi, ülkenin PKK meselesine yaklaşımına karşı gelen Avrupa tutumu içinden çıkılmaz bir süreci başlatmıştır. Avrupa’da yükselen özgürlükçü tavır ve ifadeler PKK’nın özgürlükçü militanlar olduğuna dair söylenti ve algıları da artırmıştır (Arakon, 2010: 183). Halkın Emek Partisi (HEP) ile kendisine siyasi arenada temsil hakkı sağlayan PKK hareketi etnik ırkçı yaklaşımlarını mecliste de göstermeye başlamıştır. 6 Kasım 1991’de, TBMM’nin açılışında Kürtçe yemin etmek isteyen HEP kökenli milletvekilleri²³ mecliste kargaşaya sebep olmuştur. Ayrıca,

²³ HEP milletvekilleri Leyla Zana ve Hatip Dicle, yemin töreni sırasında ana dillerinde konuşma yapmak istedi. Leyla Zana’nın sarı, yeşil ve kırmızı renklerde bir saç bandıyla kürsüye çıkması ve Kürtçe olarak “Bu yemini Kürt ve Türk halklarının kardeşliği için ettim” cümlesini kurması yemin töreninin krize dönüşmesine neden oldu.

etnik ırkçı söylemler sadece siyasi alanda sınırlı kalmamış spor müsabakaları²⁴ ve 1992 Nevruz kutlamaları gibi sosyal ve kültürel alanlara da sıçramıştır.

Temsil gücü yükselen bir diğer grup radikal İslam taraftarları olmuştur. 1990’larda siyasal gündemin etkisi artan toplumsal kesimlerin kimlik talepleri ve güvenlik modelleri çevresinde şekillenmesi dindar-muhafazakâr kesimin Refah Partisi ile yükselmesine imkân tanımıştır. İslamcı siyasetin toplum arasında daha fazla destek görmesi Türk siyasetine Kürt ırkçılığı boyutuna ek olarak İslam eksenini de dâhil etmiştir (Ete vd., 2014 : 9). Türk siyasetindeki eksen değişikliği Refah Partisi’nin 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve 1997’de Refahyol Hükümeti’ni kurmasıyla görünür hale gelmiştir.

İslam ve Kürtlük ekseninde şekillenen siyasetin bazı kesimler tarafından milli birlik ve bütünlüğe tehdit olarak algılanması Cumhuriyetçi merkez milliyetçilik anlayışının güçlenmesine neden olmuştur. 1990’ların kimlik siyaseti ve alt kimliklerin talepleri ortamında ülkenin bekası politikasının yeniden canlanması alt grupların ülke geleceği konusunda endişelerini içinde barındıran ve bu grupları engellemeye çalışan siyasal merkezin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Hekimci, 2013: 65). PKK’ya karşı operasyonlar gerçekleştiren Türk askerinin yanı sıra Refah Partisi’ni “Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri” gerekçesiyle, 16 Ocak 1998’de kapatan Anayasa Mahkemesi bu siyasi merkezi temsil eden en önemli iki kurum olmuştur.

Tepkisel milliyetçiliğin en önemli göstergelerinden biri de MHP’nin ülkücülükten tepki siyaseti güden bir politikaya yüzünü çevirmesi olmuştur. 1990’ların beklenmedik sosyolojik dönüşümü MHP’nin siyasi anlayışını da bilinçli veya istemsiz bir şekilde değiştirmesine sebep olmuştur. PKK faaliyetlerinin gittikçe şiddeti ve kapsam alını artırmasıyla devlet eliyle göç ettirilen bölge halkı geleneksel ve dindar kişiliklerinin yanı sıra devletin var olan politikasının gerekçesinin etnik kimlikleri olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, MHP’nin ülkücü ideolojisinin artık kanalize edici etkisi azalmaktaydı. Bu yüzden, MHP süreç içinde kitleleri Kürt siyaseti karşısında bir araya getiren Türkçü bir savunun içine girmeye başlamıştır (Ete vd., 2014: 37).

²⁴ 1992 yılında bir PKK saldırısının ardından Trabzonspor maçında, PKK karşıtı sloganlar atılmıştır. Diyarbakırspor Kürt kimliğiyle özdeşleştirilerek protesto edilmiştir. 1997 Kayseri maçında “Kahrolsun PKK” sloganlarıyla Diyarbakırspor’a sözlü tepkide bulunulmuştur.

Etnik bölünmenin toplum arasında da kabul edilebilir bir boyuta ulaşması dost-düşman ayrımını daha da netleştirmiştir. Bu netlik ise, 1999 genel seçimlerinde MHP'nin iktidara ortak olmasıyla sonuçlanmıştır²⁵. On yıllık dönem, kimlik dışlanmalarıyla uğraşan ve buna bağlı olarak tekrardan güvenlik politikaları vurgusunun arttığı ve Türk milliyetçiliğini öne çıkaran gelişmelerle sonuçlanmıştır.

Refah Partisi'nin kapatılması ve PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999'da yakalanması, 2000'lere geçerken Türkiye için yeni umutların da başlangıcı olmuştur. Dünyada furyası hızla artan demokrasi ve özgürlük kavramlarının ideal bir şekilde uygulamaya konması isteği giderek artmıştır. 1990'ların önemli bir fırsat olduğu düşünülürken tersi gelişmelerin yaşanması entelektüel çevrede milliyetçilik ideolojisinin ayrımcı ya da aşırı tavrına olan eğilimin azalmasına ve demokrasi, sivil toplum ve özgürlük ekseninde şekillenen düşünce ve ifadeler bütününe dönüşmesine neden olmuştur.

Bu dönüşümün siyasi çerçevede ilk yansıması da Erbakancı-Milli Görüşçü hareket olarak adlandırılabilir "tavizsiz Batı karşıtı, kalkınmacı-gelişmeci" (Özkırımlı, 2008: 53) ilkelerle çevrili Türkiye'nin İslam dünyasında lider konumundaki pozisyona yükselişine vurgu yapan harekete desteğin azalmasıdır. Oyların önce 1999 Genel Seçimlerinde Ecevit başkanlığındaki Demokratik Sol Parti (DSP) ve Devlet Bahçeli önderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi'ne (MHP), daha sonra da 2002 seçimleriyle geleneksel çizgiden koparak "yenilikçilerin" kurduğu (Özkırımlı, 2008: 53) Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AK PARTİ) kaymış olmasıdır. Toplum, Batı'ya entegrasyonun yolunu açacak siyasi ideolojilere ve siyasi partilere şans vermek istemiştir.

Beklentilere karşılık olarak da 2002 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde adaylık yolunda gerçekleştirilmesi gereken reformla öne çıkartılıp, 2002-2004 yılları arasında yasal düzenlemeler yapılarak AB'ye uyum süreci başlatılmıştır. Sekiz uyum paketi gereğince 53 yasanın 218 maddesinde değişiklikler yapılarak siyasi, ekonomik ve hukuki sistemde Batı odaklı yeniliklere gidilmiştir. Başlıca reformlar arasında idam cezasının kaldırılması, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne bir sivilin atanması, Türkçeden başka dillerde eğitim ve yayın yapılmasına izin verilmesi gibi önemli değişiklikler yer almıştır (Diez,

²⁵ MHP'nin siyasi tarihinde en büyük seçim başarısını gösterdiği 1999 Genel Seçimleri değerlendirilirken 16 Şubat 1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesinin kamuoyu üzerindeki etkisi de hesaplanmalıdır. Genel seçimler Öcalan'ın yakalanmasından yaklaşık iki ay sonra, 18 Nisan 1999'da yapılmıştır.

2005: 170-171). Tüm bu düzenlemeler sonucunda Aralık 2004'te Türkiye değerlendirme sürecine alınmış (Tarifa ve Adams, 2007: 53-55) ve 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye-AB arasında müzakerelerin başlatılmasına karar verilmiştir.

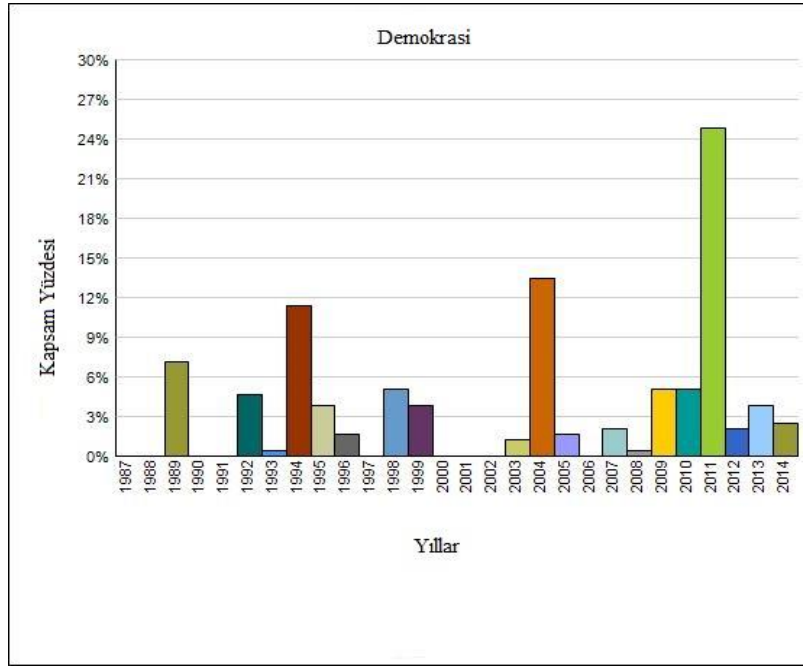
Tabi ki atılan bu adımların beklentileri ne derece karşıladığı üzerine çeşitli sosyolojik, siyasi ve medya araştırmaları mevcuttur. 2002'den itibaren 13 yıllık bir iktidar sürecine sahip olan Ak Parti'nin politikaları ve söylemlerini destekleyen ya da karşı çıkan tarafların tavırlarını destekleyici argümanları da mevcuttur. Ancak, bu tezin nihai amacı herhangi bir siyasi ideolojinin veya politikanın kararlılığını, çağdaşlığını ya da popülerliğini tartışmak değil; son on yıllık dönemlerde yazın hayatında ve uygulamada milliyetçilik anlayışındaki olası değişimi ve bu değişimin tutarlılığını tartışmaktır. Türk Yurdu ve Türkiye günlüğünün bu süreçteki gündemi incelendiğinde siyasi hayatın beklentileriyle paralel demokrasi, özgürlük ve sivil toplum ekseninde şekillenen bir milliyetçilik algısı söz konusudur. Bir sonraki bölümde bahsi geçen dönüşümün dergilerin bibliyografyalarına olan yansımaları hem nitel hem de nicel açıdan değerlendirilecektir.

3.4.1. Dönüşümün İzleri: Türkiye Günlüğü Dergisi

Türkiye Günlüğü dergisi için demokrasi kavramının önemini bir hayli büyük olduğunu söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. İlk sayısını “Gerçekleşmeyen Rüya: Demokrasi” başlığıyla 1989 yılında çıkaran dergi, yayın hayatının ilk yıllarından itibaren demokrasi kavramının tanımı, demokratik yönetim biçimi ve demokrasinin gerekleri pek çok konuyu gündemine almıştır. Türkiye'deki süregelen anti-demokratik bir geleneğin varlığını tartışarak ve bu geleneğin yıkılması için demokrasi adına çeşitli siyasi, sosyal ve kültürel oluşumlara (siyasi partiler, halk, üniversiteler, genç nüfus vs.) düşen görev ve yükümlülükleri incelemeye almıştır. Demokrasi ve demokratikleşme tartışmalarına “batılılaşma, çağdaşlaşma ve modernleşme” boyutunu da ekleyerek Türkiye'nin bürokratik, yasal, ideolojik ve yönetsel açıdan modernleşme tarihini değerlendirerek çağın gerekleri üzerine vurgu yapılmıştır.

1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesi Türkiye Günlüğü düşünürleri arasında da ülke içi siyasette katılımcı ve demokratik bir hareketliliğin beklentisini artırmıştır. Kutuplaşma sürecinin son bulmasıyla birlikte Türkiye'de çok sesliliğinin ve çoğulcu temsilin güç kazanmasını umut eden tepkiler doğmuştur. Bu

beklenti ve umutlar Türkiye Günlüğü dergisinde 1994 yılındaki yerel seçimlerle bağlantılı olarak demokrasi kavramına yapılan vurgu ile kendisini göstermiştir (Şekil 3.10). Seçim sonuçlarına göre ortaya çok renkli bir haritanın çıkması demokrasi ve yerel yönetimler ilişkisine ivme kazandırmış; seçimlerin Türkiye için dönüşümün başlangıcı olabileceği yönündeki yorumları çoğaltmıştır. Yerel idarelerde farklı gruplardan çeşitli seslerin yükselmesi, demokrasi evrimi tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır.

Şekil 3.10. Demokrasi Kavramının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014)

1994 Yerel Seçimlerinin milliyetçi yazına kazandırdığı bir başka soluk da demokrasi fikrinin Kemalist ideoloji ve laiklik çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi olmuştur. Türkiye Günlüğünün 'Kemalizm ve Mustafa Kemal: Çanlar Hangisi İçin Çalıyor?' başlıklı 28.sayısında Atatürkçülüğün ve Kemalist milliyetçiliğin durumunun tekrardan ele alınması Ali Yaşar Sarıbay, Toktamış Ateş ve Metin Heper gibi yazarların Kemalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi bir daha gözden geçirmeye itmiştir. Bu tutumun arka planında siyasi çevrede demokrasi retoriğiyle evrilen milliyetçilik anlayışının özünü yakalamak olduğu söylenebilir.

Bir sonraki sayıda laisizm ve laiklik kavramları üzerine bir tartışmanın yaratılması Cumhuriyet'in resmi ideolojisi olarak milliyetçiliğin, demokrasi ve İslami hareketlerle imtihanı muhakeme edilmiştir. Özellikle Refah Partisi'nin seçimlerde kayda değer bir başarı yakalaması, Ankara, İstanbul ve Konya gibi önemli şehirlerde Belediye

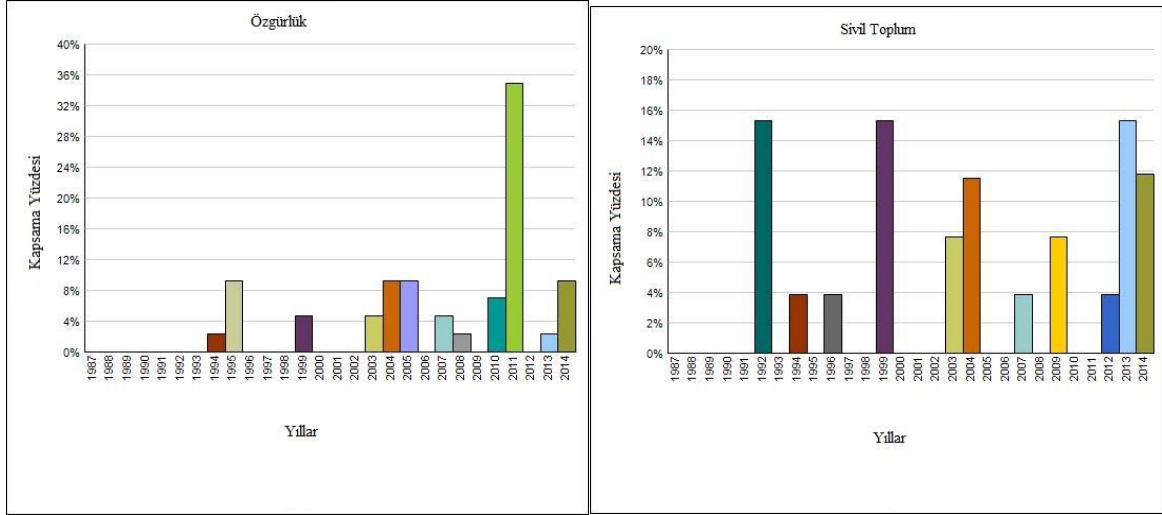
Başkanlığı'nı elde etmesi din ve devlet ilişkileri, milli devlet ve laiklik bağıntısını gündeme getirmiştir. Milliyetçilik ideolojisinin demokrasiyle harmanlanması taraftarı olan entelektüeller, laiklik ve dincilik ayrımının bu bütünleşme üzerinde yaratacağı etkileri tartışmaya başlamıştır.

2002'de AK PARTİ'nin iktidara gelmesi ve Batı ile ilişkilerin tekrardan normalleşme, hatta yakınlaşma süreci içine girmesi adına yapılan hamleler milliyetçi görüşü tekrar demokratik eksende toplamaya başlamıştır. 2004'te AB ile müzakerelerin başlatılması kararının alınması, 28 Mart seçimleri ve 2010 Anayasa Referandumu²⁶ bu yıllarda demokrasi kavramının Türkiye Günlüğü sayılarında geniş yer tutmasına neden olmuştur. Türk-Batı ilişkilerinin ideolojik perspektifi, getirileri, götürüleri, Türkiye'nin Batı ve Orta Doğu arasındaki konumundan kaynaklanan sonuçları demokrasi-milliyetçilik kefaletlerinin nasıl dengede tutulacağı yönünde fikir üreten araştırmaları artırmıştır.

Demokratik bir milliyetçiliğin savunacağı diğer olgular ise şüphesiz özgürlük ve sivil toplumdur; çünkü demokrasi taleplerinin zemininde demokratik bir rejimin bireysel ve sosyal özgürlükler ile katılım ve sivil toplum düşüncelerine ortam hazırlayacağı görüşü yatmaktadır. Bu nedenle, incelenen zaman aralığında özgürlük ve sivil toplum kavramlarının Türkiye Günlüğü dergisinde artan bir rağbet görmesi tesadüf değildir.

Elde edilen oransal değerlere göre, bu iki kavramın işlenişi arasındaki en önemli fark; sivil toplum düşüncesi 1990'ların başından itibaren ideolojik çalışmaların bir gereği olarak ele alınırken, özgürlük kavramının o yılların yarattığı ayrılıkçı ve terör ortamında çok fazla ideoloji ile bütünleştirilememesidir (Şekil 3.11). Bu durumun kuvvetle muhtemel nedeni, devletin resmi ideoloji oluşturmada geri planda kalıp sivil topluma yer açması düşüncesine karşılık ülkenin içinde bulunduğu şartların ideal anlamıyla sivil özgürlüğe tam olarak hazır olmadığı farkındalığıdır. Bu nedenle, özgürlük kavramı 2000'li yıllarda daha ağırlıklı olarak milliyetçilik, demokrasi ve sivil katılım bağlamında Türkiye Günlüğü literatüründe yer bulmuştur.

²⁶ “Yetmez ama evet” sloganının ön plana çıkmasıyla %42.12 oya karşılık %57.88 oyla sandıktan “evet” sonucu çıkmıştır.

Şekil 3.11. Özgürlük ve Sivil Toplum Kavramlarının Türkiye Günlüğü Dergisindeki Kapsamı (1989-2014)

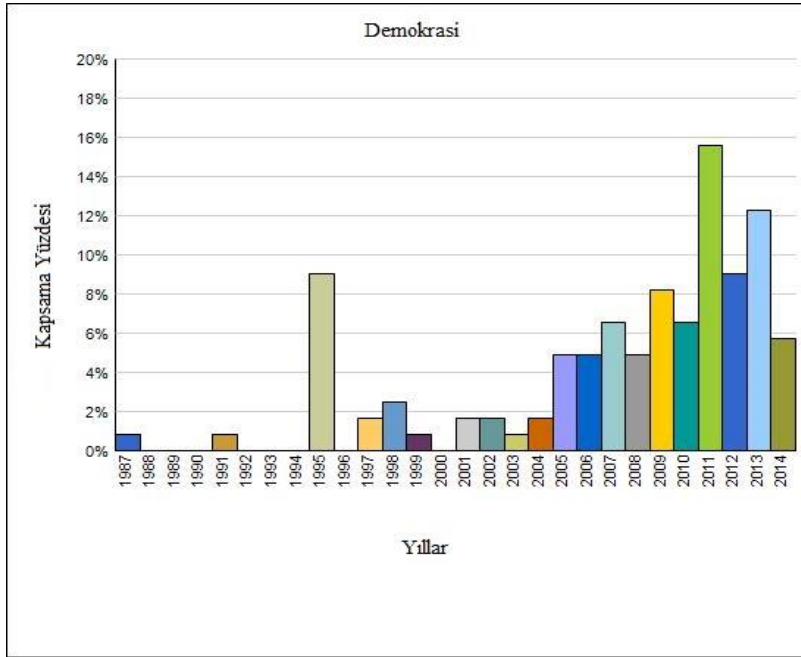
3.4.2. Dönüşümün İzleri: Türk Yurdu Dergisi

Türk Yurdu dergisi 90'lerden itibaren milliyetçilik düşüncesinin dönüşümünü güncel gelişmelerle harmanlayarak yansıtan önemli kaynaklar arasındadır. Demokrasi, özgürlük ve sivil toplum kavramlarına önem veren milliyetçi bir anlayışın savunuculuğunu başlıklara yansıtmaktan ziyade metinlerin içinde ana tema ya da vurgulanan mesaj şeklinde vermektedir. Baz alınan üç temel kavramın yıllara göre oranı göz önüne alındığında, Türk Yurdu dergisinin çağın getirilerine temkinli bir yaklaşımı olduğu gözlemlenmektedir. Belirgin kırılma sonucu tarafların belli olduğu net bir Soğuk Savaş sürecinin ardından odak noktası olan popüler kavramları gelip geçici bir eğilim haline getirme taraftarı olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu nedenle, hızlı bir şekilde 1990'larda küresel yönelimlere paralel olarak milliyetçilik ideolojisini değiştirmemiş; Türkiye'nin küresel düzendeki konumunu belirleyecek gelişmeler ve kavramların uygulamadaki anlamlarını inceleyerek dönüşüm geçirmiştir. Bu yüzden, demokrasi, özgürlük ve sivil toplum kavramlarına dergide 1990'lı yıllarda yer yer dikkate değer bir oranda yer verilmesine karşılık, bu kavramların milliyetçilikle asıl bütünleşmesi Türk Yurdu dergisi için son on yıllık dönemi içeren yeni bir oluşumdur.

Türk Yurdu dergisinin demokrasi ve milliyetçilik arasındaki ilişkiye bakış açısı nispeten anlaşılırdır. 1994 seçimlerinden sonra Türkiye Günlüğü dergisinde görüldüğü gibi Türk Yurdu dergisi demokratik bir dönemece gelindiğini düşünmüştür. Demokrasi kavramının

1995 yılında yaklaşık %9'luk bir kapsam oranına sahip olması da seçimlerin olası bir dönüşümün sinyali olabileceği yorumumdan kaynaklanmıştır (Şekil 3.12). Ancak, Türk Yurdu dergisinin öne çıkardığı milliyetçilik anlayışının demokrasiyle yoğrulması Batı dünyası ile yakınlaşma ya da küreselleşme sürecinin doğal olarak getirdiği sonuçların bir parçası olma düşüncesinin dışında, hedeflenen demokratik yapının ülkenin kendi değerlerinde aranması ve geliştirilmesiyle gerçekleşecektir.

Şekil 3.12. Demokrasi Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)

Dolayısıyla, daha milliyetçi demokrasinin savunucusu olmuştur. Nuri Gürgür'ün (2007) "Avrupa Birliği Şifreleri Çözülürken" adlı yazısında Türkiye-AB arasındaki diyalogların yoğun olarak yaşandığı süreçte demokratik milliyetçi anlayışın ideal şekli şu şekilde tanımlanmıştır:

Önümüzde yığılı duran problemlerin çözüm yeri ne IMF ne de AB'dir. Bunlara kendi aklımızla, becerimizle, niyet ve heyecanlarımızla çözüm bulmak mecburiyetindeyiz. Siyasi alan bencilliklerin, şahsi çıkarların ve amaçların, ihtirasların tatmine çalışıldığı, bir takım yüce kavramlarla, coşkulu sloganlarla esas niyetlerin örtülüp süslendiği kısır bir yarışma kulvarı olmaktan çıkarılmalıdır. Tıpkı gelişmiş Batı demokrasilerinde olduğu gibi kural ve ilkelerine, etik değerlerine herkesin peşinen uyma gereği duyduğu, ülkeye ve topluma hizmet sunulan saygın ve onurlu bir alan kılınmalıdır.

Gürgür'ün ifadesinden de anlaşılacağı üzere demokrasi milliyetçi düşüncede var olması gereken ama taklit değil özgün olması gereken bir prensip olarak yorumlanmıştır. Önceki

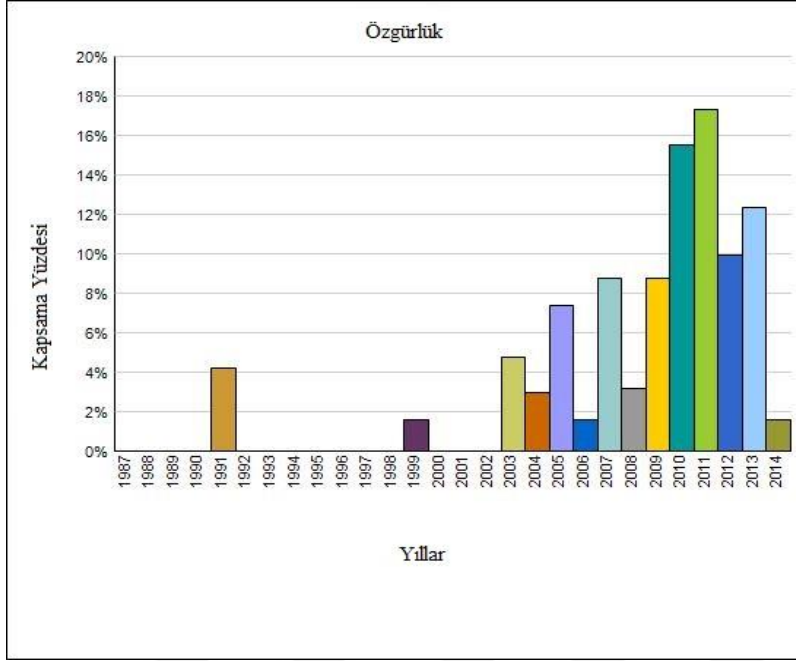
dönemlerde ülkenin tecrübe ettiği etnik, dini ya da hiyerarşik ayrılıkların onarılması için demokrasi milliyetçilik çatısı altında oluşturulması ve geliştirilmesi gereken bir yönetim şeklidir.

Soğuk Savaş döneminde (özellikle 1970'lerde) Sovyet ideolojisi olduğu için komünizmle, 1990'larda terörle mücadele eden ve içeriğini bu mücadelelere göre dolduran milliyetçilik anlayışı 2000'li yıllardan itibaren demokratik olmayan yönetim modellerinin karşısında bir tavır sergilemeye başlamıştır. Ünal'ın (2011) tabiriyle demokratik milliyetçiliğin amacı totaliter rejimlerin yaratılmasını engellemektir.

Bugün ise Türk milliyetçiliği için birinci tehdit totaliter yönetim sevdalılarıdır. Eski Marksistler totaliter unsurlarla işbirliği halinde Atatürk'ü kullanarak ve Atatürkçülük adı altında totaliter, anti demokratik ve dogmatik bir ideoloji icat ederek bunu devletin resmî ideolojisi haline getirmek istemektedirler... Demokrasilerde devlet, millet için vardır... Oysa bugün bürokrasi ve kendilerini meclisin, yani millet iradesinin üstünde görenler topluma kendi kafalarındaki hayat tarzını ve düşünce formunu kabul etmeye zorlamakta, çoğulculuğa ve çeşitliliğe karşı çıkmaktadır (Ünal, 2011).

Milliyetçi düşüncenin daha öncesindeki tutumu açıkça demokrasiye yönelik değilken, var olan problemlerin Sovyetlerin dağılması ve çözüm süreci tartışmalarının ivme kazanmasıyla beraber kısmen ortadan kalkmasıyla yüzünü demokrasiye dönmeye başlamıştır.

Milliyetçiliğin demokratik söylemlerle revize edilmesi neticesinde özgürlük kavramı da ideolojik perspektifte değerlendirilmeye başlanmıştır. Böyle bir değerlendirme sürecinin başlaması milliyetçi düşüncenin daha önce özgürlük karşıtı ya da özgürlükleri kısıtlayıcı bir tutum içinde olduğunu söylememektedir. Yalnızca terim olarak açıkça dile getirilmesine işaret etmektedir. Türk Yurdu dergisinin özgürlük ekseninde milliyetçilik anlayışını yeniden ele alması daha çok insan hakları ve bireysel hürriyetler üzerinden olmuştur. Son on yılda sergilenen özgürlükçü tutum milliyetçi anlayışla örtüşen bir şekilde bireysel haklar ve kamu düzeni arasındaki dengeye kurmaya çalışmıştır.

Şekil 3.13. Özgürlük Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)

Milletin bütünlüğü ve huzuru korunması açısından özgürlüklerin yanında olan; ancak özgürlüğün uçsuz bucaksız bir denize dönüşmemesi adına yasal düzenlemelerle belli bir çerçeveye sokulması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

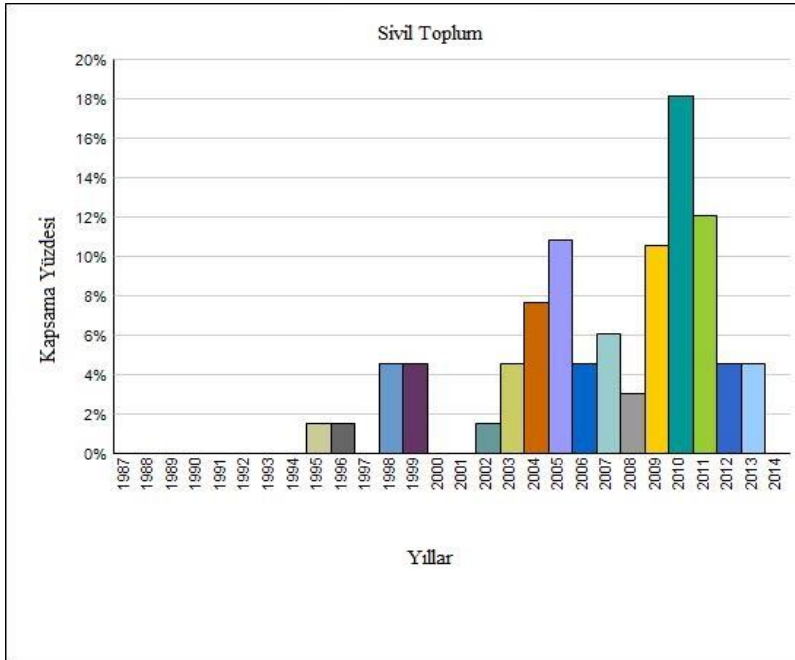
İnsan haklarının sınırsızlığı veya masumane bir takım düşüncelerle ortaya konulan uç ifadeleri çerçevesinde değerlendirilmeleri mümkün değildir. Eğer siz, ferdi hürriyetler açısından haklara üstünlük tanırırsanız kamu düzeninin sağlanabilmesi tehlikeye girer, kamu düzenine aşırı önem verirsiniz hakların istenmeyen ölçüde sınırlanması söz konusu olacaktır (Hasan Tunç, 2010).

Dönüşen milliyetçi düşüncenin özgürlüğe bakış açısı destekleyici ve dengeleyici bir karaktere bürünmüştür. Asri dünyanın geldiği noktada Faşist devlet sistemlerinde görüldüğü gibi insan haklarının göz ardı edilerek tamamen kamu odaklı bir düzenin oluşturulması mümkün görülmemekle beraber, limitsiz özgürlüğün savunulduğu bir milliyetçiliğin de olamayacağı ima edilmiştir. Aksi takdirde milletlerin liberalizmin ortaya çıkardığı özgürlük çıkmazının içine düşeceği ve “dünya görüşlerinin bir arada, birbirine geçmeden, ötekini var olma alanını ortadan kaldırmadan mevcut olabilecekleri yargısı, varsayımdan öte bir şey olmaz” (Köktürk, 2010) düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır.

Sivil toplum düşüncesi aslında özellikle Türk Yurdu dergisi için yeni bir kavram değildir. Daha doğrusu derginin desteklediği milliyetçi görüşe uzak bir anlayış olarak değerlendirilmemelidir. Türk Ocakları Genel Merkezi aylık yayın organı olarak faaliyet

gösteren dergi, ocak kültürünü özümsemiş ve her zaman bu kültürün sosyal ve siyasi hayattaki rolünün farkında olmuştur.

İdeolojik akımların sadece siyasi partiler tarafından temsil edilmemesi gerektiğini ve sivillerin bu sürece aktif bir şekilde katılmasını Türk Ocakları üzerinden her daim savunmuştur. Ancak son dönemde milliyetçi anlayış için belki de yeni olan bakış açısı, eskiden üstün olan “ocak” vurgusunun yerini daha çok “sivil toplum” vurgusuna bırakması olmuştur. Bu nedenle, sivil toplum kavramı da özgürlük ve demokrasi kavramları gibi Türk Yurdu dergisinde son on yıldır etkin bir şekilde tartışılan bir terimdir (Şekil 3.14).

Şekil 3.14. Sivil Toplum Kavramının Türk Yurdu Dergisindeki Kapsamı (1987-2014)

Türk Ocaklarının öneminde herhangi bir azalmayı ima etmekten ziyade bu oluşum bir sivil toplum kuruluşu olduğunun altı çizilmiştir. Bu dönüşümle aslında arkasında durduğu demokrasi anlayışıyla bağlantılı olarak kapsayıcı bir sivil toplum örgütü kültürünü oturtmaya çalışmıştır. 2000’li yılların en belirgin getirilerinden olan AB adaylık süreci ve uyum paketlerine paralel olarak özgürlük ve sivil toplum kavramlarına yapılan vurgu önemli ölçüde artmıştır.

SONUÇ

Tezin ilk bölümünde de belirtildiği gibi modern anlamda milliyetçilik ideolojisi Türkiye siyasetinde Batılı toplumlara nazaran daha geç ortaya çıkmış; ancak günümüze kadar etkisini sürdürmüş bir düşüncedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından itibaren din-siyaset veya reaya-tebaa ilişkisinden ziyade etnik unsurların ön plana çıktığı bir milliyetçilik algısı oluşmaya başlamış ve bu algı Cumhuriyet'in ilanından sonra dönemin koşullarına bağlı olarak değişim geçirmiştir. Milliyetçilik düşüncesinin yaşadığı dönüşüm dünya siyasetinden olduğu kadar iç dinamiklerin yönelimlerine göre de şekillenmiştir.

Ülke içi siyasi, sosyal ve ekonomik koşullar parti bildirimleri ve kamu politikaları ile birlikte düşün ve yazın hayatında da milliyetçi düşünce akımlarının yönünü belirlemiştir. Milliyetçilik bağlamında pek çok kavram literatürde tartışılmış ve dönemsel olarak milliyetçiliğin temel kavram ve amaçları yeniden düzenlenmiştir. Devlet, güvenlik, etnisite, demokrasi, sivil toplum, liberal ekonomi ve özgürlük gibi pek çok kavram birlikte veya ayrı gruplar halinde milliyetçiliğin ana belirleyicileri arasında yer almıştır.

Kavramsal perspektif ve siyasi politikalar bağlamında resmi milliyetçilik, ülkücülük, Anadoluçuluk, Türk-İslam milliyetçiliği, liberal muhafazakâr milliyetçilik, aşırı milliyetçilik ve ulusalcılık gibi pek çok alt düşünce akımı temsil edilmiştir. Ortaya konan akımların belli hususlarda birbirinden ayrılmasına karşılık temelde devlet ve güvenlik kavramlarını milliyetçilikle iliştiirdikleri gözlemlenmiştir. Türk yönetim geleneği, siyasi kültürü ve sosyo-politik konumu gibi unsurlar dikkate alındığında devletin varlığı ve bekası, milletin bütünlüğü ve güvenliği gibi konuların milliyetçi düşünce ile bağdaştırılmasının doğal bir netice olduğu kanısına varılmıştır. Bu nedenle, alt grupların ayırt edici özelliklerinin belirlenmesinde devlet ve güvenlik dışındaki kavramların üzerinde durulması gerektiği savunulmuştur.

Milliyetçiliğin gelişimi ve toplumda temsil edilmesi süreci incelendiğinde ise Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı modernleşme anlayışından önemli mirasları devraldığı görülmüştür. Bunlardan ilki, milliyetçi düşüncenin hem Osmanlı Devleti'nde hem de Cumhuriyet rejimi boyunca modernleşme olgusuyla ilişkilendirilmiş olmasıdır. Bu noktada, modernleşmenin milliyetçiliğin bir getirisi olarak değerlendirilmesinden daha

çok, milliyetçilik ideolojisinin modern siyasetin ve düşün biçiminin bir getirisi olduğu tartışılmış; milliyetçilik tanımlarına modern Türk toplumunun oluşturulması amaçları dâhil edilmiştir. Çağlar'ın (2007) "Milliyetçilik ve Türkiye'de Milliyetçi Akımlar" adlı yüksek lisans tez çalışmasında vardığı sonuca paralel olarak Türkiye'de milliyetçiliğe hâkim ana karakterlerden birinin modernleşme olduğu doğrulanmıştır.

İkinci olarak, milliyetçilik sadece milli duygu ve değerleri canlandırmak için başvurulan bir ideoloji olarak kalmamış, milli birlik ve dayanışmanın da gereklilikleri arasında kabul edilmiştir. Milliyetçi düşüncenin bölücü bir unsur olmasından ziyade ülke içi sorunları çözüme kavuşturacak reçete olarak algılanmıştır. Dolayısıyla, daha Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri devletin devamlılığı ve güvenliği amacıyla kurucu aktörlerin başvurduğu yöntemlerden biri milliyetçiliği resmi ideoloji haline getirmek olmuştur. Bu nedenle, Türkiye'de milliyetçilik Batıdaki toplumlarda görüldüğü gibi aşağıdan yukarıya yükselen bir hareketten çok elit tabakanın öncülüğünü yaptığı devlet stratejisi olarak şekillenmiştir.

Elit öncü modernleşme yaklaşımına bağlı olarak, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arasındaki üçüncü benzerlik ise ideolojik akımların önemli ölçüde yazın çalışmaları ile yönlendirilmiş olması sonucuna varılmıştır. Aydınlar 19. yüzyıldan itibaren gazete ve dergi çıkararak ya da cemiyetler kurarak ideolojik akımların içeriğini oluşturmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'deki milliyetçilik tarihinde yazın kültürünün etkisinin araştırılması gereken önemli bir konu olduğu tespit edilmiştir.

Milliyetçi akımın genel hatları veya belli dönemlerde yaşadığı eksen kaymalarını incelemek için siyasi gelişmeler, partiler ve devlet politikalarından ayrı olarak düşün hayatı üzerine de ayrıca çalışmaların yapılması gerektiğinin alana katkısı olacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda, bu tezin incelediği temel konu milliyetçi düşünce kapsamında çeşitli araştırmalara konu olan *Türk Yurdu* ve *Türkiye Günlüğü* dergilerinde 1980'li yıllardan günümüze milliyetçilik düşüncesinin nasıl ele aldığıdır. Ana sorunsalın cevabı olarak ise, her iki derginin içerikleri ve savundukları fikirlere dayanarak 1990'lı yıllardan bu yana milliyetçiliğin etnik, Türkçü ve devletçi yaklaşımlardan demokrasi, özgürlük ve sivil toplum eksenine doğru kayma yaşamıştır.

Gözlemlenen eksen kaymasının dünya konjonktürü ve bir önceki on yıllık dönem göz önüne alındığında Türkiye'ye özgü olduğunu söylemek doğru değildir. 1980'lerin başından

İtibaren dünyada neoliberal politikaların dünya sisteminde ön plana çıkması beraberinde hükümet, yarı-hükümet ve hükümet dışı örgütlerin aktif bir şekilde demokrasi ve sivil toplumun gücünü geliştirmek adına eylemlerde bulunmuştur. Demokratikleşme hareketlerinin hızla artmasıyla beraber özgürlük, eşitlik, insan hakları ve temsil gücü gibi kavramlar sıklıkla tartışılmaya ve savunulmaya başlanmıştır. Böylece, milliyetçilik sadece bir devlet stratejisi olmaktan çıkmış, birey ve sivil toplum oluşumlarının da ayrıca ele aldığı ve anlamlandırdığı bir kavram haline gelmiştir.

Hedeflenen demokratik ortamın başarıyla sağlanmasından ziyade Sovyetler Birliği'nin de yıkılmasıyla beraber 1990'lar alt kimliklerin ve azınlıkta kalan etnik topluluklarının varlıklarını, beklentilerini ve taleplerini kanıtlayıcı çabasına tanıklık etmiştir. Diğer bir yandan ise, hem bu çabanın temsilcilerinin hem de girişimlerin karşısında kalan grupların bu süreç sonunda varmak istediği hedef ise daha önceki amaçlara paralel olarak demokrasi, bağımsız sivil toplum, özgürlük ve eşitlik olmuştur.

Döneme yön veren tüm siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri belirlenen hedefler ve milliyetçilik ile harmanlayarak inceleyen önemli iki dergi ise *Türk Yurdu* ve *Türkiye Günlüğü*'dür. Dergi künyelerinde yer verilen çalışmaların kavram analizi yapıldığında dönüşen milliyetçilik algısıyla örtüşen bir anlayışın benimsendiği gözlemlenmiştir. Dergiler bir yandan milliyetçi düşünceyi şekillendirirken, diğer yandan da dönüşen milliyetçi akımın başlıca etkilerini yansıtmıştır.

Türk Yurdu ve *Türkiye Günlüğü* dergilerinin 1980 sonrası dönemdeki milliyetçilik düşüncesinin kapsam ve sonuçlarına ne derece yön verdiğinin incelenmesi milliyetçi ideolojinin sadece siyasi boyutunun değil; kültürel ve düşünsel tarafının karşılaştırmalı bir analiz ile ele alınması bakımından oldukça önemlidir. Düşünce akımları, sonuçlarıyla olduğu kadar literatürdeki tartışmalarla da anlam kazanmaktadır. Bu nedenle, her iki derginin son otuz yıldaki ideolojik eksenlerin hatlarını belirlemede etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından iki kutuplu dünya düzeninin en azından sistemsel olarak son bulmasıyla daha da belirginleşen küreselleşme süreci her alanda olduğu gibi ideolojik çerçevede de etkisini göstermeye başlamıştır. Soğuk Savaş tehdidinin devletlerin milli güvenliği hususunda son bulması ve küreselleşmenin ülkeler arası siyasi,

sosyal ve ekonomik bağları artırmasıyla beraber düşünsel akımlar da kavramsal dönüşüm içine girmişlerdir.

Tezin başlangıcında, küreselleşme hareketleri ile özellikle 1980'lerin sonundan itibaren gündemde gittikçe fazla yer kaplamaya başlayan serbest pazar, liberal politikalar, insan hakları, demokratikleşme, özgürlük ve sivil toplum gibi kavramların milliyetçi düşüncenin içinde de kendine yer bulmaya başlayacağı beklenmişti. Dergilerin konu dağılımları analiz edildiğinde, milliyetçiliğin tüm bu kavramlarla harmanlanarak değiştiği gözlemlenmiştir.

Bu değişimin dünya siyasetine ek olarak iç dinamiklerden de etkilendiği gözlemlenmiştir. 1980 askeri müdahalesinin getirdiği siyasi yasakların 1987 yılında kalkması, Türk siyasi hayatından pek çok siyasi aktörün rol almasına neden olmuştur. Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş, Süleyman Demirel ile Necmettin Erbakan siyasi arenada yeniden yerlerini alabilmişler; sivil yönetimin çeşitlenmesiyle toplum da siyasi ve ideolojik görüşlerini rahatça dile getirebilmiştir. 1994 yerel seçim sonuçlarına göre DYP, SHP, ANAP, RP ve MHP'nin farklı illeri kazanması Türk toplumunun da sivil yönetim ve demokrasiye olan eğilimini açıkça gözler önüne sermiştir.

Diğer bir yandan, ülke siyasetinde yükselen kavramlara aksi bazı gelişmeler de gözlemlenmiştir. 1970'lerde Apocular adıyla örgütlenmeye başlayan ve Türkiye'nin doğusu ve güneydoğusu, Irak'ın kuzeyi, Suriye'nin kuzeydoğusu ve İran'ın kuzeybatısını kapsayan bölgede devlet kurmayı amaçlayan PKK, 1984 yılında terör hareketine dönüşerek paramiliter yapıya bürünmüştür. PKK'nın askere ve sivillere yönelik eylemlere girmesi bir bakıma etnik unsurların milliyetçilik düşüncesi ekseninde tekrardan tartışılmasına neden olurken; diğer yandan ülkedeki terör ortamı demokrasi ve özgürlük yönündeki talepleri de artırmıştır.

Ayrıca, Türk siyasi tarihine “post-modern darbe” olarak geçen 28 Şubat 1997 kararları da milliyetçi düşünceye dair tahmin edilen dönüşümün dışında bir girişim olmuştur. Aynı yıl 8 Şubat'ta yapılan MGK toplantısının gündemini oluşturan köktendinci faaliyetler kapsamında hazırlanan MİT raporu neticesinde alınan kararlar “sivil muhtıra” olarak yorumlanmış ve akabinde birçok önemli değişikliğe zemin hazırlamıştır. İmam Hatip Liselerinin ve ortaokullarının kapatılması, tarikatların kapatılmasının istenmesi ve son

olarak Yargıtay Başsavcısı'nın RP'nin kapatılmasına ilişkin davayı başlatması ülkede demokrasi, özgürlük ve sivil toplum üçlüsünün beklentisini daha da artırmıştır.

Bu tezin alana en önemli katkılarından biri de nitel ve nicel yöntemi bir araya getirerek konuyu farklı bir açıdan ele almasıdır. *Türk Yurdu* ve *Türkiye Günlüğü* dergilerinin sadece nitel taraması yapılmamış; aynı zamanda konu dağılımları NVivo programı kullanılarak nicel olarak da analiz edilmiştir. Nitel ve nicel değerlendirmelerin benzer sonuçlar vermesi tezin ana konusu olan 1980 sonrası milliyetçi düşüncenin demokrasi, sivil toplum ve özgürlük ekseninde dönüşümü üzerine ortaya atılan düşüncelerin güçlenmesini sağlamıştır.

Her ne kadar NVivo sonuçlarının tezin başlangıcında belirtilen bazı sınırlılıkları olsa da bu tezin daha sonrasında bahsi geçen kısıtlamaları giderecek ileriki çalışmalara örnek teşkil etmesi beklenmektedir. Konu aralıkları ve kavram sayıları genişletilerek incelenen döneme ait milliyetçi düşünce akımlarının alt grupları belirlenebilir. Ayrıca, incelenen dergi sayısı arttırılarak daha kapsamlı bir karşılaştırmalı çalışma yapılabilir görünmektedir. Tez çalışması sonucunda elde edilen çıkarımlar, söz konusu döneme ait olası diğer düşünce akımlarının doğrultusu ile milliyetçi eksenin temel hatları arasındaki benzerlik ve farklılıkların araştırılmasında faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, A. (2013). *Üç Medeniyet*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. İstanbul: Sarmel Yayınları.
- Akçura, Y. (1978). *Türkçülük*. İstanbul: Türk Kültür Yayını.
- Akçura, Y. (1998). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Akman, Ş.T. (2011). Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 80-109.
- Aksoy, A.Ş. (1998). Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim: Eleştirel Bir Yaklaşım. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 7(1), 3-13.
- Akşın, S. (1998). *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Aktan, C.C. (1996). Özal'ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili. *Türkiye Günlüğü*, 40(5),20.
- Aktay, Y. (2010). Politics at Home, Politics in the World: The Return of the Political in Turkish Foreign Policy. *Mediterranean Quarterly*, 21(1), 61-75.
- Akyol, T. (2002). Liberalizm ve Milliyetçilik. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*. Cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aracon, M. (2010). Ayrılıkçı Kürt Hareketinin Tarihsel Dinamiklerine Kısa Bir Bakış. *Alternatif Politika*, 2(2), 175-194.
- Arık, M.B. (2006). *İletişim Yazıları*. Konya: Tablet Kitabevi.
- Arslan, E. (2000). Neo-Faşizmin Türkiye Versiyonu Olarak Milliyetçi Hareket Partisi. *Birikim*, 133.
- Arslan, E.. (2002). Faşizmin Siyaseti: MHP'nin İktidar Bloğu Karşısında Değişen Strateji ve Konumları. *Praksis*, 5, 299-322.
- Aslan, S. (2010). Sivil Toplum ve Demokrasi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), 357-374.
- Atabay, M. (2002). Anadoluculuk. *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atalay, G. (2009). *Türkiye'de Sosyalist Sol Akımın Dönüşümü ve Doğu Perinçek*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Atsız, H.N. (1997). *İçimizdeki Şeytan, En Sinsi Tehlike, Hesap Böyle Verilir*. İstanbul: İrfan Yayınevi.

- Avcı, C. (2003). Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı. *Atatürk ve Atatürkçü Düşünce*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Ayan, S. (2007). Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 1-24.
- Bakan, S. ve Bırdışlı, F. (2010). The analysis of nationalism, statism, state nationalism and state economy in Turkey's modernization process: Comparing the nation state of Europe to the state nationalism in Turkey. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 357-376.
- Barlas, M. (1994). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Bayrı, M.H. (2011). Hasbihal. A. Tekin ve A.Z. İzgöer. (Editörler). *Anadolu Mecmuası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 444.
- Biber, A. (2002). Sivil Toplum Örgütlerinin İşlerlik Kazanması Açısından Halkla İlişkiler. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 155-173.
- Binay, Ş. ve Salman, F. (1998). *The Global Crisis and the Turkish Economy: New Policy Challenges and Expectations for the Near Future*. Ankara: Central Bank of the Republic of Turkey.
- Bingöl, Y. (2009). Bilgi Çağında Demokrasiye Geçiş Tartışmaları. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 4, 109-126.
- Bora, T. (2005). Turgut Özal. T. Bora ve M. Gültekingil (Editörler). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 593.
- Bora, T. ve Can, K. (1991). *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Breuilly, J. (2006). Introduction. E. Gellner. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press.
- Calhoun, C. (1993). Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination. *International Sociology*, 8, 387-411.
- Can, K. (2002). Ülkücü Hareketin İdeolojisi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carothers, T. (2000). Think Again: Civil Society. *Foreign Policy*, 117, 18-29.
- Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 13(1), 5-21.
- Celasun, M. (2002). 2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme. A. Dikmen (Editör). *Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum*. Ankara: İmge Yayınları.

- Cevizoğlu, H. (2004). *Attila İlhan ile birkaç saat, Bütün Kaleler Zaptedilmedi*. Ceviz Kabuğu.
- Chandran, K. (1998). İslam Demokrasi ve Sivil Toplum. (Çeviren: B. Seçilmişoğlu ve E. Köktaş) *Türkiye Günlüğü*, 53, 63.
- Chirot, D. (1995). National Liberations and Nationalist Nightmares. The Consequences of the End of Empires in the 20th Century. In B. Crawford (Ed.), *Markets, States and Democracy*. Boulder, Col: Westview, Chapter 2.
- Clogg, R. (1976). *The Movement for Greek Independence 1770- 1821: A Collection of Documents*. London: McMillan Publications.
- Cohen, B. (1971). *Introduction to Newton's "Principia"*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Collier, D. and Levitsky, S. (1997). Research Note Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*, 49(3), 430-451.
- Copeaux, E. (2006). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşar, S. (2002). Liberal milliyetçizmden Liberal Milliyetçiliğe. T. Bora (Editör). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Croissant, A. and Merkel, W. (2004). Introduction: Democratization in the Early Twenty-First Century. *Democratization*, 11(5), 1-9.
- Çağlar, O. (2007). *Milliyetçilik ve Türkiye'de Milliyetçi Akımlar*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3),80.
- Çarkoğlu, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2014). *ISSP 2013 Report: Dünya'da ve Türkiye'de Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Policy Center/ Koç University.
- Çetinkaya, K. (2009). *1980 Sonrası Sivil Toplum*. Dernekler Denetçiliği Yeterlilik Tezi, İç İşleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Darendelioğlu, İ. E. (1968). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Davison, R. H. (1997). 19.Yüzyılda Hristiyan Müslüman Eşitliğine İlişkin Türk Tavrı. *İslam Dünyası ve Batılılaşma*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Diez, T. (2005). Turkey, the European Union and Security Complexes Revisited. *Mediterranean Politics*, 10(2), 167-80.
- Dirican, R. (2014). Anadolu Mecmuası'nın Türk Düşünce Hayatı Açısından Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Science*, 25(I) , 387-398.

- Doğan, A.E. (2002). *Birikimin Hamalları: Kriz, Neo-liberalizm ve Kent*. Ankara: Donkişot Yayınları.
- Doğan, İ. (2002). *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Doğan, İ. (2007). Macar Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Etkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47(2), 1-12.
- Duman, Z. (2010). *Turgut Özal*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Duran, B. (2004). Cumhuriyet Dönemi İslâmcılığı. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslâmcılık*. Cilt 6. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dürü, K.N. (1965). *Ziya Gökalp*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ebata, M. (1997). Right-Wing Extremism: of Definition. In A. Braun and S. Scheinberg (Eds.) *The Extreme Right: Freedom and Security at Risk*. Oxford: Westview Press.
- Edip, E. (1998). “Din Her Şeyden Üstündür” ve “Dinsiz Türkçülük, Müslüman Türkçülük”. İ. Kara (Editör). *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi, Metinler/Kişiler*. Cilt 3. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Elma, F. (1996). *Liberal Düşüncenin Gelişim Süreci ve Türkiye’ye Yansımaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ercan, H. (2002). Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 69-79.
- Erdoğan, M. (2007). Türkiye’nin Kürt Sorunu. *Köprü*, 98.
- Ergin, M. (1973). *Aydınlar Ocağı’nın Görüşü: Türkiye’nin Bugünkü Meseleleri*. İstanbul: Garanti Matbaası.
- Erlor, Ö. (2007). Yeni Muhafazakarlık, AK PARTİ ve “Muhafazakar Demokrat” Kimliği. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 10, 126-132.
- Ete, H., Taşdelen, H. ve Ersay, S.O. (2014). *Ülkücülükten Tepkisel Milliyetçiliğe: MHP’nin ideolojisi ve Seçmen Eğilimleri*. Ankara: SETA.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (2002). *Hedefler: Modern Dünya*, (Çevirenler: B. Akgün, Y. Aktay, Aydın, M., Özensel, M.) Ankara: Vadi Yayınları.
- Gazi, E. (2009). Revisiting religion and nationalism in nineteenth-century Greece. R. Beaton ve D. Ricks (Editörler). *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism, and the Uses of the Past (1797-1896)*. Burlington, Vt. Ashgate, s. 81-106.

- Gencer, M. (2008). Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri. *Turkish Studies*, 3(2), 354-369.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Çağdaşlaşmak ve Doğru Yol*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
- Guibernau, M. (1997). *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Güldiken, N. (1996). *Toplumbilimsel Boyutuyla Siyasal Katılım*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Gündüz, M. (2007). II: Meşrutiyet Devrinde Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Yurdu Mecmuasının Eğitim Faaliyetleri. *Türk Yurdu*, 27(243), 43-46.
- Güngör, E. ve Hacıeminoğlu, M.N. (1976). Sabahattin Ali'nin Atsız Hakkında Açtığı Hakaret Davasında Atsız'ın Savunması. *Atsız Armağanı*. Ankara: Ötüken Yayınevi.
- Gürgür, N. (2007). Avrupa Birliği Şifreleri Çözülürken. *Türk Yurdu*, 233.
- Halim Paşa, S. (2003). "Meşrutiyet". *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. E. Düzdağ (Editör). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hekimci, D.C. (2013). *Milliyetçilik: Türkiye'de Söylemsel ve Söylemsel Olmayan Pratiklerde Futbol Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Helbling, M. (2009). *Nationalism and Democracy: Competing or Complementary Logics?, Living Reviews in Democracy*. Berlin: Social Science Research Center.
- Holbraad, C. (2003). *Internationalism and Nationalism in European Political Thought*. New York: Palgrave Macmillan.
- Howell, J. ve Pearce, J. (2002). *Civil Society and Development: A Critical Exploration*. Londra: Lynne Rienner Publishers.
- Huntington, S. (1991). Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*, 2(2), 12-34.
- Ignatieff, M. (1994). *Blood and Belonging*. Toronto: Penguin.
- Ishkanian, A. (2007). Democracy Promotion and Civil Society. Albrow, Martin and Glasius, Marlies and Anheier, Helmut K. and Kaldor, Mary (Editörler). *Global Civil Society 2007/8: Communicative Power and Democracy*. Londra: SAGE Publications, 58-85.
- Işıklar, C. (2008). Günümüz Türkiye'sinde Ordunun Asker Alma Sisteminin Korunması Meselesi ve Milli Devlet (Ulus-Devlet) Anlayışı İle İlgisi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 797-821.
- İbrahim, S. (1993). *Civil Society and Prospect of Democratizaion in the Arap Word*. Kahire: İbn Khaldoun Center Of Development Studies.

İnan, A. (1996). *Türk Tarihinin Ana Hatları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

İnan, A. (2000). *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: AAM Yayınları.

İnternet: 'Ulusalçılık' terör dosyasına girdi. (29 Mart 2008). *Vatan*. Web: <http://www.gazetevatan.com/-ulusalcilik--teror-dosyasina-girdi-169937-gundem/> adresinden 22 Temmuz 2015'te alınmıştır.

İnternet: ANAP Parti Programı (1983). *TBMM*. Web: <https://www.tbmm.gov.tr/eyayin> adresinden 11 Mayıs 2015'te alınmıştır.

İnternet: Aytulu, G. (29 Aralık 2010). 1990'lar: suikastlar, koalisyonlar ve pop furyası. *Radikal*. Web: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/1990lar-suikastlar-koalisyonlar-ve-pop-furyasi-1034494/> adresinden 22 Eylül 2015'te alınmıştır.

İnternet: Başbakan Erdoğan'ın 2011 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi Açıklamasının Tam Metni (2011, Nisan). *Ak Parti*. Web: <https://www.AkPartiarti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-2011-genel-secimleri-secim-beyannamesi-aciklamasinin-tam/7171#1> adresinden 18 Ağustos 2015'te alınmıştır.

İnternet: Güzel, H.C. (2005). *Türkiye Günlüğü*. Web: http://www.hcguzel.net/26_06_2005.htm adresinden 22 Ağustos 2015'te alınmıştır.

İnternet: Hocaoğlu, D. (22 Ağustos 1998). Bir İmparatorluk Yiyen Bir Ütopya: İttihad-ı Anâsır Teorisi ve Yeni Ve. *Cumhuriyet*. Web: http://www.aksiyon.com.tr/yazarlar/bir-impatorluk-yiyen-bir-utopya-ittihad-i-anasir-teorisi-ve-yeni-ve_504062 adresinden 22 Temmuz 2015'te alınmıştır.

İnternet: Lewis, F. (29 Mayıs, 1988). "Foreign Affairs; Cold War Recedes," *New York Times*. Web: <http://www.nytimes.com/1988/05/29/opinion/foreign-affairs-cold-war-recedes.html> adresinden 22 Temmuz 2015'te alınmıştır.

İnternet: NVivo Introduction Workbook. (2010). *Center for Educational ICT*. Web: <http://www.flinders.edu.au/staff-development-files/computer/NVivo%2010%20Introduction.pdf> adresinden 19 Temmuz 2015'te alınmıştır.

İnternet: Öztan, G.G. (2013). Neo-liberal Milliyetçilik ve AK PARTİ. *Bianet*. Web: <http://www.bianet.org/bianet/bianet/144811-neo-liberal-milliyetcilik-ve-Ak-Parti> adresinden 13 Ağustos 2015'te alınmıştır.

İnternet: Şimşek, O. (2012). Küreselleşme ve Milliyetçilik Anlayışından Dini Milliyetçiliğe Geçiş. *Özgün Sosyal Düşünce*. Web: http://www.ozgunsosyaldusunce.com/index.php?option=com_content&view=article&id=159:kuereselleme-ve-milliyetcilik-anlayndan-dini-milliyetcilie-geci&catid=62:basnda-ckan-dikkat-cekici-yazlar&Itemid=61 adresinden 13 Ağustos 2015'te alınmıştır.

İnternet: TBMM (2012). İkinci Oturum. *Tutanak Hizmetleri Başkanlığı*. Web: https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/docs/tutanak_son/2

8_subat_alt_komisyonu/28_subat_alt_komisyonu/04.10.2012/Taha%20Akyol-04.10.2012.pdf adresinden 22 Temmuz 2015'te alınmıştır.

- Kadioğlu, A. (2003). Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, C.IV*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kadri, H.K. (1991). *Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Hatıralarım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E. (2000). Türkiye'de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi. E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay. (Editörler). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul. Alfa Yayınları.
- Karaer, İ. (1999). Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği: XXI. Yüzyıla Doğru Türk Milliyetçiliği, *Türk Yurdu Özel Sayı*, 19(139-141), 176-179.
- Karaer, İ. (2011). Türk Yurdu Dergisi Sahibi, Mes'ul Müdürleri, Genel Yayın Müdürleri ve Dergi Yönetiminde Görev Alanlar (1911-2010). *Türk Yurdu*, 31(281).
- Karakuş, O. (2006). *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Karataepe, Ş. (1999). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. (1995). Kimlik Sorununun Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi. S. Şen (Editör). *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*. İstanbul. Bağlam Yayınları, 28-29.
- Karpat, K. (2001). *Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. New York: Oxford University Press.
- Keyman, E. F. (2006). *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*. Ankara: STGM.
- Kılıç, M. (2007). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 113-140.
- Kısakürek, N.F. (2000). *Türkiye'nin Manzarası, Bütün Eserleri 43*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kili, S. ve Gözübüyük, A.Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Koçdemir, K. (2004). *Milli Devlet ve Küreselleşme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kodaman, B. (1983). *Sultan II. Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası*. İstanbul: Orkun Yayınları.
- Köker, L. (1990). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köktürk, M. (2010). Liberal Özgürlükçülüğün Çıkması. *Türk Yurdu*, 270.

- Kuran, T. (2004). Why the Middle East is Economically Underdeveloped: Historical Mechanisms of Institutional Stagnation, *Journal of Economic Perspectives*, 18, 71-90.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Küçük, C. (1985). Osmanlılarda 'Millet Sistemi' ve Tanzimat. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 4*. İstanbul. İletişim Yayınları, 1007-1024.
- Küçükylmaz, M. (2010). *Türkiye'de Siyasal Katılım Tek Partiden Ak Parti'ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Landau, J.M. (1981). *Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*. London: C. Hurst and Company.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Livanios, D. (2008). The Quest for Hellenism: Religion, Nationalism, and Collective Identities in Greece, 1453-1913. K. Zacharia (Editör). *Hellenisms: Culture, Identity and Ethnicity from Antiquity to Modernity*. Burlington, Vt. Ashgate, 246-64.
- Maksat ve Meslek (1998). *Türk Yurdu*, 1(1), 11.
- Mardin, Ş. (2005). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2006). Sivil Toplum. M. Türköne ve T. Önder. (Editörler). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset (Makaleler)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MHP Ar-Ge Merkezi. (2002). *Türk Siyasetinde Yozlaşma ve Arayış Sürecinde Milliyetçi Hareket Partisi*. Ankara: MHP Ar-Ge Merkezi.
- ÜRK SİYASETİNDE YOZLAŞMA VE ARAYIŞ SÜRECİNDE MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ
- Muller, J. (2008). US and Them: The Enduring Power of Ethnic Nationalism. *Foreign Affairs*, 87(2), 18-35.
- Müller, K. ve Pickel, A. (2014). Varieties of Postcommunist Nationalisms in Eastern Europe. P. Casula ve J. Perovic. (Editörler). *Identities and Politics During the Putin Presidency*. Stuttgart: ibidem Press.
- Offe, C. (1996). *Varieties of Transition*. Cambridge: Polity Press.
- Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. İstanbul: Tercüman Müessesesi Yayınları.
- Oran, B. (2000, 13-14 Mayıs). *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik*. Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Oran, B. (2010). Fransa'da ve Türkiye'de Üniter Devlet Sorunu. H. Gülalp ve C. Çağla (Editörler). *Semih Vaner Anısına Avrupa Birliği, Demokrasi ve Laiklik*. İstanbul. Metis Yayınları, 126-147.

- Öğün, S.S. (1998). Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü. *Türkiye Günlüğü*, 50, 17-37.
- Öncü, A. (1991). Sivil Toplum ve Katılım. Y. Fincancı. (Editör). *Sivil Toplum*. İstanbul. TÜSES Yayınları, s. 41-48.
- Özbudun, E. (1996). The Ottoman Legacy and the Middle East State Tradition. L.C. Brown (Editör). *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*. New York: Columbia University Press.
- Özdoğan, G.G.(2001). *Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2008). *Milliyetçilik ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*. Dış Politika Analizi Serisi-6. İstanbul: TESEV.
- Paffenholz, T. ve Spurk, C. (2006). Civil Society, Civic Engagement, and Peacebuilding. *Social Development Papers Conflict Prevention & Reconstruction*, 36.
- Parla, T. (2003). *Türkiye'de Siyasal Kültür'ün Resmi Kaynakları, C.III*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sabri, Ş.M. (1994). *Dinî Müceddidler*. İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Sabuncu, Y. (1998). Demokrasinin Gelişimi. İhsan Güneş. (Editör). *Dünyanın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi*. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi, 29-41.
- Saklı, A.R. (2012). Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği. *Akademik Bakış Dergisi*, 33, 1-16.
- Saraçoğlu, C. (2013). AK PARTİ, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik. *Alternatif Politika*, 5(1), 52-68.
- Sartori, G. (1991). Rethinking democracy: Bad polityand bad politics. *International Social Science Journal*, 129, 437-450.
- Seligman, A.B. (1992). *The Idea Of Civil Society*. New York: The Free Press.
- Seyfettin, Ö. (1971). *Ameli Siyaset*. İstanbul: Göktuğ Yayınları.
- Smith, A.D. (2004). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A.D.(1998). *Modernism A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge.
- Tachau, F. (1962). The Search For National Identity Among the Turks. *Die Welt des Islams*, 8(1-2), 165-176.
- Tamir, Y. (1993). *Liberal Nationalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Tanör, B. (1994). *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları.

- Tanör, B. (2000), Siyasal Tarih (1980-1995). 3. Basım. Sina Akşin (Editör). *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995*. İstanbul. Cem Yayınevi.
- Tanör, B. ve Yüzbaşıoğlu, N. (2001). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tansu, S.N. (1960). *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler, Anlatan Galip Vardar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Tarifa, F. ve Adams, B. (2007). Who's the Sick Man of Europe: A Wavering EU Should Let Turkey In. *Mediterranean Affairs*, 18(1), 52-74.
- Taşpınar, O. (2012). Turkey's Strategic Vision and Syria. *The Washington Quarterly*, 35(3), 127- 140.
- Togay, M.F. (1944). *Yusuf Akçura*. İstanbul: Hüsnu Tabiat Basımevi.
- Topçu, N. (1998). "İdealizmi" ve "Şahsiyeti". E. Erverdi ve İ. Kara (Editörler). *Mehmet Akif, Bütün Eserleri 10*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2001). Sosyoloji. E. Erverdi ve İ. Kara. (Editörler). *Mehmet Akif, Bütün Eserleri 17*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tunç, H. (2010). Demokratikleşme Sorunu. *Türk Yurdu*, 269.
- Turan, Ö. (1999). The Role of Russia and England In The Rise of Greek Nationalism and In Greek Independence. *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 10, 243-291.
- Turgut Özal'ın 18 Şubat 1993 Günü İstanbul Taksim Meydanı'nda Yapılan Bosna- Hersek Mitingi'nde Yaptığı Konuşma (1993). *Türkiye Günlüğü*, 22, 8.
- Türkdoğan, O. (2006). *Türk Ulus-Devlet Kimliği*. 2. Basım. İstanbul: IQ Yayıncılık.
- Türkeş, A. (1995). Nazizm, Faşizm Uydurması. *Yeni Ufuklara Doğru*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Türkeş, A. (1997). *Milli Doktrin Dokuz Işık*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2002). *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Ankara: Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü.
- Türkkan, R.O. (1940). Türkçüleri Tanıyalım: Atsız. *Bozkurt*, 6, 138.
- Türkkan, R.O. (1975). *Tabutluktan Gurbete*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türköne, M. (1989). Tanzimat'ta Millet Fikrinin Doğuşu. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 8.
- Türköne, M. (2010). *Siyaset*. İstanbul: Opus Yayınları.
- Uçkaç, A. (2010). Türkiye'de Neoliberal Ekonomi Politikaları ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları. *Maliye Dergisi*, 158, 422-430.

- Uluç, A.V. (2014). Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Ülken, H.Z. (1961). Türkiye'de Batılaşma Hareketi. *AÜİF Dergisi*, 8.
- Ülken, H.Z. (1999). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ülken, H.Z. (2008). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülkü, İ. (1995) *12 Eylülde Ülkücüler*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Ünal, M.A. (2011). Türk Milliyetçiliği ve Demokrasi. *Türk Yurdu*, 289.
- Üstel, F. (1997). *İmparatorluk'tan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Üstel, F. (2005). Makbul Vatandaşın Peşinde. 2. *Meşrutiyet'ten Bugüne Türkiye'de Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weiss, H. ve Reinprecht, C. (1998). *Demokratischer Patriotismus oder ethnischer Nationalismus in Ostmitteleuropa? Ungarn, Tschechien, Slowakei und Polen*. Wien: Böhlau.
- Yalçın, H.C. (1976). *Siyasi Anılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalçın, H.C. (1999). Osmanlı Devleti'nin Dâhili ve Harici Siyasetine Dair. *Türk Yurdu*, 3, 244-261.
- Yalçın, S. (1988). Gençlik ve Meseleleri 21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Aydınlar Ocağı ve Türk İslam Sentezi. *Yeni Bir Yüzyıla Girerken Türk İslam Sentezi Görüşünde Meselelerimiz*. 3. Cilt. İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayınları.
- Yavuz, M. H. (1997). Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey. *Comparative Politics*, 30(1), 63-82.
- Yay, G.G. (2001). 1990'lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi. *Yeni Türkiye Ekonomik Kriz II*, 42, 1234-1248.
- Yeldan, E. (2002). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: "Bölüşüm, Birikim ve Büyüme"*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1995). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2005). Apolitik Politikaların İnşacıları Olarak Sivil Toplum. *Sivil Toplum*, 3(10), 61-72.
- Yıldız, A. (2001). *Ne mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2002). "Kemalist Milliyetçilik". T. Bora ve M. Gültekingil (Editörler). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 2: Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, Ö. (2004). Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk. *Sivil Toplum*, 2 (5), 85-92.

Yıldız, Ö. (2007). Sivil Toplum Örgütleri, 'Özerklik': Kavramsal Bir Açılım. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 53-58.

Yokus, S. (2014, Nisan). *Özgürlük-Güvenlik İkilemi*. Uluslararası Güvenlik Kongresinde sunuldu, Kocaeli.

Zeydanlıoğlu, W. (2008). The White Turkish Man's Burden: Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey. G. Rings ve A. Ife (Editörler). *Neo-colonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*. Newcastle upon Tyne. Cambridge Scholars Publishing, 155-174.

Zürcher, E.J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : BAKIRTAŞ, Fatih Mehmet
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 04/01/1989 Aydın
Medeni hali : Bekar
Telefon : 05417715552
e-posta : fmbakirtas@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Lisans	Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F.	2013
Lise	Aydın Süleyman Demirel Anadolu Lisesi	2007

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014 -2015	ANFA Altınpark İşletmeleri	Basın-Yayın Birimi
2015- devam ediyor	Hizmet-İş Sendikası	Uzman

Yabancı Dil

İngilizce

GAZİ GELECEKTİR..

